

Міністерство освіти і науки України
Національний університет водного господарства та
природокористування

Цимбалюк В.І., Гришко В.І., Міщук І.В. та ін.

ФОРМУВАННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В
УКРАЇНІ

МОНОГРАФІЯ

УДК 321+342.3
Ф 796

Рекомендовано до видання:

Протокол № 9 засідання Вченої ради навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування від 26 березня 2019 року

Авторський колектив:

Віннічук І.В., Волкова І., Голяк Л.В., Гришко В.І., Жмаченко Ю.Ю.,
Костюкович М., Лівчук С.Ю., Мельничук Ю.І., Міщук І.В.,
Пасічник В.Б., Садовнік В.П., Сахнюк В.В., Цимбалюк В.І.,
Юхимець О.І., Якимчук М.Ю.

Рецензенти:

Дума В.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Міжнародного економіко-гуманітарного університету ім. акад. С. Дем'янчука

Ф 796 **Формування** та становлення громадянського суспільства в Україні:
монографія / [авт.кол. : В.І. Цимбалюк, В.І. Гришко, І.В. Міщук та ін.]. –
Одеса: КУПРІЄНКО СВ, 2019 – 158 с.: іл., табл.
ISBN 978-617-7414-67-3

Монографію присвячено дослідженню соціально-філософських, політичних та соціально-правових проблем розвитку громадянського суспільства; з'ясуванню чинників формування та розвитку громадянського суспільства в Україні; особливостям взаємодії громадянського суспільства і правової держави в умовах нестабільності. Для студентів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, працівників органів державного управління та місцевого самоврядування.

УДК: 656.6:338.48
DOI: 10.30888/978-617-7414-67-3.0
© Колектив авторів, 2019

ISBN 978-617-7414-67-3

Монографія підготовлена авторським колективом:

1. *Віннічук І.В.* – студентка 2 курсу навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування, Голова студентської ліги Асоціації правників України
2. *Волкова І.* – студентка 2 курсу навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування,
3. *Голяк Л.В.* – кандидат юридичних наук, доцент кафедри спеціальних юридичних дисциплін навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування,
4. *Гришко В.І.* – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальних юридичних дисциплін навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування,
5. *Жмаченко Ю.Ю.* – студентка 2 курсу навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування,
6. *Костюкович М.* – студентка 2 курсу навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування,
7. *Лівчук С.Ю.* – студентка 2 курсу навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування,
8. *Мищук І.В.* – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та галузевих дисциплін навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування,
9. *Мельничук Ю.І.* – кандидат філософських наук, доцент кафедри спеціальних юридичних дисциплін навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування,
10. *Пасічник В.Б.* – старший викладач кафедри спеціальних юридичних дисциплін навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування,
11. *Садовнік В.П.* – асистент кафедри правових природоохоронних дисциплін навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування,
12. *Сахнюк В.В.* – старший викладач кафедри конституційного права та галузевих дисциплін навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування,

13. Цимбалюк В.І. - кандидат юридичних наук, професор кафедри спеціальних юридичних дисциплін навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування,

14. Юхимець О.І. – асистент кафедри відновного правосуддя та приватної детективної діяльності навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування,

15. Якимчук М.Ю. – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри правових природоохоронних дисциплін навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування.

ЗМІСТ

ВСТУП (Голяк Л.В.)	6
---------------------------------	---

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

1.1. Історія виникнення та розвитку громадянського суспільства (Гришко В.І.)	8
1.2. Громадянське суспільство як правова категорія (Мищук І.В.)	27
1.3. Історія розвитку громадянського суспільства в європейських державах (на прикладі Республіки Польща) (Садовнік В.П., Волкова І.)	43
1.4. Громадські (неурядові) організації та об'єднання громадян як інститути громадянського суспільства (Голяк Л.В.)	48

РОЗДІЛ 2.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

2.1. Проблеми становлення і розвитку громадянського суспільства в сучасній Україні (Жмаченко Ю.Ю., Пасічнюк В.Б.)	58
2.2. Взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільства в Україні (Костюкович М., Сахнюк В.В.)	75
2.3. Шляхи модернізації взаємовідносин «громадянин-суспільство- держава» у сфері національної політики (Цимбалюк В.І.)	93
2.4. Значення волонтерської діяльності в становленні громадянського суспільства в Україні (Мельничук Ю.І., Віннічук І.В.)	114
2.5. Роль засобів масової інформації у формуванні громадянського суспільства (Юхимець О.І.)	132
2.6. Місце і роль засобів масової інформації в життєдіяльності Української державності (Лівчук С.Ю., Якимчук М.Ю.)	136

ВСТУП

Одним з основних елементів будь-якої демократичної держави є громадянське суспільство. Під поняттям громадянське суспільство розуміється сукупність існуючих у суспільстві неполітичних відносин. Ця сукупність включає в себе господарські, соціальні, культурні, духовні, сімейно-побутові відносини і інститути, а також положення, роль, права і обов'язки особи в системі суспільних зв'язків та інститутів. Без реального, розвиненого громадянського суспільства держава неспроможна створити можливості для забезпечення функціонування демократії участі, що у поєднанні з безпосередньою та представницькою демократією є основою успішної модернізації та сталого розвитку суспільства і держави¹. Громадська участь - це право вільно висловлювати свої погляди про суспільство, в якому ми живемо, якими мирними способами, а також переконаність в тому, що наш голос буде почутий, окремо або разом з іншими голосами. Громадянське суспільство - це суспільство, в якому юридично забезпечені і політично захищені основні права і свободи особистості, гармонійно розвинені сфера позадержавних відносин і громадянська ініціатива як усвідомлена і активна діяльність на благо суспільства. Одночасно з цим, громадянське суспільство є поєднанням інститутів, організацій і індивідуальностей і знаходиться між сім'єю, державою і ринком, де люди вільно об'єднуються на підставі спільних інтересів. Воно є необхідною умовою виживання і самозбереження суспільства і соціуму як такого.

Держави з розвинутою демократією сприяють розвитку громадянського суспільства та підвищенню соціальної активності громадян та їх конструктивної взаємодії з органами державної влади. Україна, обравши для себе шлях правової, соціальної і демократичної держави та інтеграції у європейське співтовариство, створила підґрунтя для активізації широких верств населення у напрямку утворення різних об'єднань громадян, що забезпечують

¹ Корнієвський О.А. Громадянське суспільство сучасної України: проблемні аспекти розвитку /Наукові праці МАУП. 2017. вип. 52(1). С. 56–63

громадський контроль за діяльністю як державних органів, їх посадових осіб, так і за діяльністю суб'єктів приватного права, що сприяє зміцненню позицій громадянського суспільства в Україні як правовій державі.

Українське суспільство й державно-політична влада у своїй більшості є консолідованими. Разом з тим, як відмічають спеціалісти Національного інституту стратегічних досліджень, розгортання в Україні кризових процесів засвідчило значне відставання держави від потенційних можливостей та запитів організованої громадськості. У діяльності органів державної влади досі простежуються ознаки неготовності до ефективного й результативного функціонування в нових умовах, зокрема до врахування інтересів і потреб громадськості й ведення дієвого суспільного діалогу. Подолання неефективності державного управління, браку політичної волі, нехтування посадовими особами звітністю й відповідальністю перед суспільством залишаються нагальними завданнями для забезпечення безпечного розвитку суспільства й держави².

Грунтовне і всебічне дослідження ідеї громадянського суспільства, оптимізації функціонування його інститутів в сучасних умовах демократичного розвитку, визначення основних факторів, що його детермінують, шляхів оптимізації цього процесу в Україні є нагальною необхідністю, умовою для подальшого демократичного розвитку нашої країни. З огляду на безперервність процесу формування, становлення і розвитку громадянського суспільства, монографія не є закінченою працею, логічним продовженням якої можуть стати подальші наукові розвідки у цьому напрямку.

² Розвиток громадянського суспільства в Україні : аналіт. доп. /В. М. Яблонський, П. Ф. Вознюк, Д. М. Горелов [та ін.]; за ред. О. А. Корнієвського, М. М. Розумного. Київ : НІСД, 2015. 60 с.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

1.1. Історія виникнення та розвитку громадянського суспільства

Проблема теми громадянського суспільства є однією з фундаментальних наукових проблем, які цікавили і хвилювали людство ще з давніх давен. Вона з'явилася з виникненням держави і поділу суспільства на державну і недержавну сфери людської життєдіяльності. Ця проблема є в основі глобальних понять людства, в певних змінах, що відбуваються в багатьох країнах, пов'язаних із перспективами розвитку суспільства. Для нашої країни актуальність даної проблеми обумовлена процесами реформування головних сфер суспільного життя та певних його інститутів.

Науковці активно намагаються віднайти пояснення змінам, що трапляються в організації і функціонуванні основ громадянського суспільства, пов'язати їх із розширенням функцій держави, знайти нову взаємодію із державою. Над цією темою працювало багато дослідників та науковців. Серед них можна виділити таких як В. Анікін, А. Автономов, Ф. Шульженко, М. Бойчук, А. Карась, М. Калініченко, С. Кириченко, П. Ситник, О. Чувардинський. Але різноманітність поглядів, відсутність науково-теоретичної єдності під час рішення даних питань свідчать про недостатній рівень розробленості тематики громадянського суспільства і в зарубіжній політико-правовій думці, і в українському правознавстві. Тому актуальність даної теми очевидна.

Метою даної роботи є обґрунтування дослідження появи і становлення громадянського суспільства, з'ясування основних аспектів, які вплинули на появу такого суспільства. Важливими завданнями є з'ясування етапів становлення ідеї, пізнання про формування громадянського суспільства за поглядами різних науковців, дослідження формування і розвиток даного суспільства в Україні.

Перш ніж досліджувати появу і розвиток громадянського суспільства потрібно з'ясувати, що означає саме поняття громадянського суспільства та його елементи. Отже, громадянське суспільство ("громадянський" походить від давньогрецького "polites" і латинського "civilis") – це система взаємодії в межах права вільних і рівноправних громадян держави, їх об'єднань, що добровільно сформувалися та перебувають у відносинах конкуренції і солідарності, поза безпосереднім втручанням держави, покликаної створювати умови для їх вільного розвитку³. Основними елементами громадянського суспільства є політичні та добровільні асоціації, зорієнтовані на громадські справи, а також вільна преса як засіб комунікації та самовираження, партії, громадські об'єднання, асоціації та різні об'єднання, які охоплюють всі сфери суспільного життя⁴.

Громадянське суспільство як історичний феномен виникло на певному етапі розвитку особистості і суспільства в західній цивілізації і суспільно-політичної думки, і пройшло ряд трансформацій соціальних, політичних і ідеологічних, аналізованих у цій роботі. На формування громадянського суспільства впливало багато передумов. Зокрема слід відзначити такі: економічні, соціальні, політико-правові та культурні. Щодо економічних, то мова йде насамперед, про приватну власність, конкуренцію та звичайно вільний ринок. Соціальними передумовами було те, що досить велика роль у суспільстві належала середньому класу. Серед політико-правових причин формування громадянського суспільства виділяють правову рівність громадян, права та свободи людини, що повністю забезпечуються, захищаються, а також існування політичного плюралізму та децентралізації влади. Високий освітній рівень населення, свобода совісті та те, що людина може вільно отримувати інформацію, а саме має повне на це право – це є культурні передумови громадянського суспільства.

Існує декілька підходів для вивчення походження громадянського

³ Скакун О. Ф. Теорія держави і права : Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2004. – 656 с.

⁴ Анікін В. Державна етнополітика та формування громадянського суспільства / В. Анікін // Політичний менеджмент: наук. журнал / голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський — 2004 — № 5 (8) — с. 63-70.

суспільства:

1. "Філософський" підхід показує місце і роль громадянського суспільства у суспільному житті.

2. "Політичний" підхід розглядає суспільство разом з державою, зображає їхні політичні зв'язки;

3. "Правовий", що розкриває зміст і роль природного і позитивного права, співвідношення прав і обов'язків в становленні особистості як громадянина, у визначенні соціальних груп як інститутів громадянського життя. Правовий підхід аналізує також зміст і роль суспільного договору, конституції, міжнародного права в формуванні суспільства та його взаємодії з державою, а також функції міжнародного права в питаннях війни і миру, у втіленні ідеї вселенської християнської імперії з універсальними нормами гуртожитку;

4. "Соціальний" підхід концентрує увагу на наявності певних соціальних інститутів та груп, звертає увагу на їхню роботу.

5. "Економічний" розглядає роль власності для громадянського суспільства;

6. "Історичний" досліджує конкретні форми громадянського суспільства на певних етапах національної історії⁵.

Розглянемо етапи становлення ідеї громадянського суспільства. Можна виділити такі етапи:

- Початковий етап – це початковий період становлення громадянського суспільства (з античності до XVI-XVII століть), це певна передісторія становлення власне ідеї громадянського суспільства. Для даного етапу характерно те, що термін «громадянське суспільство» має інше значення ніж у сучасному світі. Для античності та середньовіччя відсутнє ясне розмежування між суспільством і державою, оскільки державне, громадське і полісне означали, одне й те саме. Відбувається перший синтез ідеї громадянського суспільства, суть якого визначається концепціями "природного права" і

⁵ Общая и прикладная политология: Учебное пособие. / Под общей редакцией В. И. Жукова, Б. И. Краснова. – М.: МГСУ; Изд-во «Союз», 1997. – 992 с.

суспільного договору. Це період панування так званої "природної релігії", що апелює в основному до витоків початкового спільного життя людей і незмінною людській природі. Згідно з концепціями "природного права" і суспільного договору, громадянське суспільство (або громадянський стан) приходить на зміну "природного стану", в якому панують культ сили і "боротьба всіх проти всіх". На перший план в цих концепціях висувається вимога невід'ємних прав і свобод людини, властивих його природному середовищі. Це право на власність, життя, волевиявлення і т.д. Перехід до громадянського (політичного) стану супроводжується або опосередкованим укладанням суспільної угоди або договору, на основі якого народ і влада будують далі свої взаємини. З цієї точки зору, громадянське суспільство - це єдність або єднання осіб (найчастіше політичне), засноване на угоді (договірних зобов'язаннях) громадян з державою і його представниками (сувереном, урядом, зборами тощо)⁶.

- Другий етап – доба Відродження. В даному періоді відбулися певні зміни у сприйнятті поняття громадського суспільства. Почалося затвердження права у житті держави, людина почала привертати до себе значну увагу, скасовувалася нерівність, але навіть на цьому етапі людина і суспільство були поглинуті державою. Це час становлення та розвитку ідеї громадянського суспільства в розгляді природного права і суспільного договору XVII-XVIII століть. Становлення громадянського суспільства відбувалося паралельно з формуванням держави нового типу - буржуазної держави. Перехід до громадянського стану супроводжується укладанням суспільного договору, на основі якого народ і влада будують свої взаємини. При цьому підкреслювався принцип свободи особистості, ідея самоцінності окремої людини, повага до його власності і господарської самостійності, невід'ємності її цивільних прав. Найбільш видними представниками природно-правової теорії та концепції громадянського суспільства були Т. Гоббс, що стояв на консервативній точки

⁶ Общая и прикладная политология: Учебное пособие. / Под общей редакцией В. И. Жукова, Б. И. Краснова. – М.: МГСУ; Изд-во «Союз», 1997. – 992 с.

зору, що виражав інтереси прогресивно налаштованої англійської аристократії, і Дж. Локк, який вважався засновником буржуазного лібералізму⁷.

- Третім етап - "інституційний період" (XIX - перша чверть XX століття). Для цього періоду характерним є удосконалення сфери впливу, розширення її положень, політичного визнання та затвердження думки громадянського суспільства в умовах буржуазної революції. Громадянське суспільство з теоретичної точки зору перетворюється на реальну, набуваючи онтологічний статус. Тлумачення громадянського суспільства як особливої позадержавної сфери соціального організму отримало широке розповсюдження в Європі завдяки А. де Токвілю та його дослідженню американської демократії⁸.

- Четвертий етап (20-90-ті роки XX століття). В цьому періоді існує перехід від практичних вимог економічної та політичної свободи особистості, характерних для попереднього періоду, розширення свобод у сфері культури, стилів життя тощо. Поступово з'являються умови для трансформації думки "громадянське суспільство - держава" у більш складні конструкції⁹. Ідея громадянського суспільства отримує своє практичне втілення в системі стійких, загальноприйнятих уявлень про це товариство, які розуміються і розділяються більшістю його членів. Ідея громадянського суспільства перестає бути лише теоретичною конструкцією, стаючи надбанням повсякденної свідомості. Виникають різні форми реального громадянського суспільства. В даний час вже мало хто ототожнює громадянське суспільство з державою, хоча б навіть і правою, оскільки в такому випадку поняття громадянське суспільство втрачає власний зміст. Громадянське суспільство тепер виконує функцію сполучної ланки між особистістю і державою, "приватної" і "публічною" сферами, приватним і загальним інтересами. Подальша інституціоналізація даної ідеї призводить до утворення безлічі наукових шкіл і течій, що мають політичне

⁷ Автономов А.С. Біля витоків громадянського суспільства та місцевого самоврядування: (Нариси). М.: Мейн, 1998.

⁸ Общая и прикладная политология: Учебное пособие. / Под общей редакцией В. И. Жукова, Б. И. Краснова. – М.: МГСУ; Изд-во «Союз», 1997. – 992 с.

⁹ Автономов А.С. Біля витоків громадянського суспільства та місцевого самоврядування: (Нариси). М.: Мейн, 1998.

значення, так чи інакше впливають на розстановку політичних сил. Деякі з них стимулюють нові соціальні рухи, громадянські ініціативи, сприяють формуванню соціокультурних та правових зразків, що визначають поведінку людей і гарантують їх права і свободи.

Історичні моделі громадянського суспільства виникли на основі ідей і досвіду, зображених в 3 різних традиціях:

- Корінням першої традиції є європейсько-середземноморська традиція з першими зародками громадянського суспільства в містах Італії за часів Ренесансу. Ця традиція добре виражена Макіавеллі. Її виразник Н. Макіавеллі сформулював три найважливіші цінності громадянського суспільства: мир і безпеку громадян; насолоду своїм майном і багатством; право кожного мати і відстоювати свої переконання.

- Друга традиція є континентально-європейською, яка сформувався під впливом німецького кола осіб. Появі громадянського суспільства перш за все сприяло об'єднання ремісників та торговців, перша форма асоціацій, що захищали їх, та зробили вплив на процес управління містами.

- Третя традиція є найбільш важливою – це ліберальна англо-американська традиція (Джон Локк, що відстоював власність на основі природного права і свободу; Адам Сміт, що підкреслювали модернізацію і саме регуляцію як необхідні компоненти громадянського суспільства; Т. Пейн з концепцією мінімальної держави, що передбачає самостійне громадянське суспільство і дуже обмежену роль держави як необхідного зла; А. Токвіль, аналізує демократію в Америці; Д. С. Мілль окреслив зразок відносин держави і громадянського суспільства)¹⁰.

У своєму справжньому вигляді громадянське суспільство, як і правова держава, з'являється в умовах розвитку капіталістичного способу виробництва. Його виникнення було пов'язано насамперед з появою громадянина як самостійного індивіда, який усвідомлює себе таким індивідуальним членом

¹⁰ Общая и прикладная политология: Учебное пособие. / Под общей редакцией В. И. Жукова, Б. И. Краснова. – М.: МГСУ; Изд-во «Союз», 1997. – 992 с.

суспільства, наділеного певним комплексом прав і свобод і в той же час несе перед суспільством моральну або іншу відповідальність за всі свої дії. Становлення громадянського суспільства великою мірою було пов'язано також з виникненням самостійних асоціацій людей (релігійних і політичних, корпорацій, купецьких гільдій, пізніше - кооперативів, профспілок, партій і т.д.), покликаних захищати їх групові та індивідуальні інтереси, права і свободи. Ідея громадянського суспільства, яке відстоює свої права у взаєминах з державою, знайшла повне відображення вже в програмному документі Великої французької революції - Декларації прав людини і громадянина.

На певних етапах становлення та розвитку ідеї громадянського суспільства філософи трактували це явище по-різному. В даній роботі будуть наведені погляди найвідоміших мислителів, філософів, вчених, щодо цієї ідеї. Вивчення поглядів на громадянське суспільство в політико-правовій думці, проведення порівняльного аналізу основних концептуальних підходів до проблеми громадянського суспільства дає можливість визначити генетичний зв'язок між різними напрямками вчення про громадянське суспільство, узагальнити їх спільні та виділити особливі риси, що стало принципово новим напрямком вивчення проблеми громадянського суспільства. Аналіз структурних елементів громадянського суспільства в умовах розвитку суспільних інститутів дає можливість глибше зрозуміти їх природу на сучасному рівні розвитку¹¹.

Отже, одним із перших мислителів, що розглядали і досліджували проблему громадянського суспільства, є Платон. Для філософії цього мислителя характерно те, що повинен існувати цілісний зв'язок спільноти громадян. Суспільство, на думку філософа, подібне душі. Так само, як і душа має три складові (чуттєву, вольову та розумну), так і суспільство має три основні частини: виробники, правителі та воїни. Жорстока критика Платоном сучасної йому держави, а також уявлення про ідеальну державу, яка відповідала б вимогам ідеальної суспільної структури, а отже й потребам людини, дозволяє

¹¹ Харченко В.І., Колодій А.Ф., Климанська Л.Д. Основи політології. Курс лекцій. Колектив авторів. За ред. В.І. Харченка, А.Ф. Колодій, Л.Д. Климанської. - Львів, ЛПІ, 1994. - Частина I - 144 с.; частина II - 159 с.

говорити про концептуальний підхід, який цілком відповідає ідеї громадянського суспільства¹².

У наукову літературу термін «громадянське суспільство» було внесене Аристотелем. Він був наступником свого учителя, продовжував нести його ідеї. Аристотель казав, що перед тим як з'ясувати, що таке держава, потрібно визначити хто такий громадянин, бо держава це не що інше, як сукупність громадян, громадянське суспільство. На думку філософа, справжнє громадянство (складене із громадян співтовариство), існує там, де влада діє в інтересах народу, в інтересах суспільного блага. Основною силою він вважав середні верстви¹³. Значна відмінність цієї демократії від тої, що існує зараз, виявляється в тому, що їй були не знайомі поняття «Конституція» та «конституційні обмеження», які впливають на владу держави, а також ідея права, яка є головною і першою перед державою. Мислитель мав багато наукових праць. Зокрема у своїх працях "Політика" і "Етика" Аристотель розглядав діяльність держави, діяльність її інститутів влади, а також в цих працях великий філософ аналізував деякі недержавні формування у суспільстві. Це були такі формування, як наприклад, сім'я, господарська кооперація селян, духовні та культурні організації та інші формування. У творі «Політика» Аристотель зазначає, що «держава є сукупність громадян, громадянське співтовариство»¹⁴. Саме через ці аналізи досі актуальними є роздуми і описи Аристотеля про громадянське суспільство (Civil Society) та умови його функціонування, а саме про певний тип особистості громадянина, індивідуальну сім'ю, індивідуальне право власності, самоорганізацію громадян для відстоювання власних інтересів у державі. Так само як і великий мислитель Платон, Аристотель розуміє цивільну сферу суспільства та державну сферу суспільства як синоніми, а також ототожнює все суспільне життя вільних громадян. Філософ ставить питання про те, кого слід назвати громадянином і

¹² Платон, Аристотель. Політика. Наука про управління державою. – М.: Изд-во Эксмо; СПб: Тетра Fantastika, 2003.

¹³ Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень : Підручник [Текст] / Ф.П. Шульженко. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 464 с.

¹⁴ Аристотель. Політика // Аристотель. Сочинения. В 4 т. – М.: Місль, 1983. – Т. 4. – С. 444.

взагалі що являє собою цей громадянин, ким він є. Поставивши питання, він сам же і має відповідь і пояснює це так, що громадянином є та людина, що має право на участь у законодавчій та судовій владі, а також є громадянином саме цієї держави. Державою ж Аристотель називає сукупність саме таких громадян. За його висловом держава це також і спільна політика¹⁵.

Схоже розуміння будови античного суспільства ми можемо помітити в поглядах тодішніх філософів, а саме в політичних поглядах римських мислителів. Досить цікавим є бачення суспільства великим філософом Марком Тулієм Цицероном (106-43 рр.. до н.е.). Своє бачення політичних процесів у суспільства він виклав у працях про державу, а також у законах. Він так само як і Аристотель слідував з уявлень про природне прагнення людини до спілкування, до комунікації, колективної життєдіяльності. Як результат, цивільні громади виникали не завдяки зовнішнім процесам, а завдяки природі громадян. Цицерон мав свої погляди на співвідношення в суспільстві громадянської сфери і політичної влади. Ці погляди відрізнялися від поглядів давньогрецьких мислителів. У його розумінні державою є не тільки природний організм, який виростає із сукупності сімей, але й народним встановленням, так званим, кредитом довіри народу. Завданням цієї держави, згідно концепції Цицерона, є охорона майнових інтересів та правових свобод громадян. Філософ констатував, що держава, що не інше як надбання народу. Це надбання є загальним для цивільної громади. Що ж до громади, то це є не що інше, як безліч людей, пов'язаних згодою.

Давньогрецькі філософи концентрували свою увагу на полісі. Поліс являв собою деяку систему самоорганізації, яка була дуже поширеною. У ній відігравали значну роль інститути, наділені правом на примус. Громадяни поліса знали один одного. Поліс був зорієнтований на те, щоб громадське та політичне життя зблизилися. Сфера політичного життя була дуже важлива і одна з основоположних інфраструктур людської життєдіяльності. Якщо

¹⁵ Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії / М. А. Бойчук – К: Атлант ЮЕМСІ, 2007. – 211 с.

приватні інтереси не збігалися з інтересами поліса, то перевага надавалася інтересам цілого полісу. Людина тоді повністю залежала від волі держави. Це дуже проявилось тоді, коли розробляли закони. У людей, на той період, було світобачення, яке не розділялося на окремі сфери. Ще однією рисою поліса було те, що люди сприймали своє соціальне оточення. І це взагалі не говорить про гармонію в житті і відсутність конфліктів. Антична філософська думка не розмежовувала державу і суспільство. Саме суспільство наскрізь пронизане державними, політичними поглядами. Античні мислителі вважали, що суспільство і держава це одне й те саме, це єдине ціле. Сучасним значенням поняття «поліс» краще вважати не державу, а країну, співтовариство або будь-яке інше поняття, яке реально виражає зміст цього історичного феномена. Тому цілком природно, що в античності (і в середньовіччі, оскільки в даному сенсі аж до Нового часу не відбулося істотних змін) все знання про соціальний світ, в тому числі про поліс, що розуміється як суспільство і держава, що були єдині і нероздільні¹⁶.

Одним із найбільших мислителів італійського Відродження був політичний діяч та мислитель Ніколо Макіавеллі (1469—1527). Саме він поклав початок прагматичної, дослідної політичної науки, започаткував виділення науки про політику в окрему галузь. У центр свого розуміння, світогляду він поставив людину з її власними інтересами, якими вона керується у своїй діяльності. Такий певний людський егоїзм вимагав створення держави, як сили, що буде вища за все і буде регулювати поведінку індивідів. Таку державу він розумів як політичний стан суспільства, що має характер певних відносин між владою та її підданими. Цей стан має тенденцію змінюватися і повинен залежати від співвідношень сил, які борються за владу. Саме боротьба за владу, на його думку, називалася політикою. Той, хто переможе у цьому вільному змаганні, тому і мала належати влада. На думку філософа, держава являла собою високий, а можливо й найвищий вияв людського духу. Мета життя

¹⁶ Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: Монографія [Текст] / А. Карась. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 520 с

людей та зміст їх щастя є ні що інше, як служіння такій державі. Для того, щоб існувало громадянське суспільство повинні бути протиріччя інтересів, а саме класових, партійних та станових. Це і називається, як вважав Макіавеллі, громадянським суспільством. Сукупність людей, що не здатні захищати і відстоювати свої інтереси, а також не можуть чинити опір гніту, не можуть називатися громадянським суспільством.

Розширення поняття припадає на середину XVII століття, яке ознаменувало собою водночас і повалення монархії, і розквіт абсолютизму. Перехід до Нового часу ознаменувався створенням громадянського суспільства і відповідно виявленням відмінностей між ним і суто державними інститутами. За основу такого процесу було взято безліч факторів, що являли собою ідею становлення особистості з її правами та інтересами, що не збігаються з інтересами суспільства. Також основою вважалося те, що суспільство повинне розуміти те, що можуть існувати конфлікти між ним і державою, має місце становлення ідей та цінностей громадянського суспільства. Філософи і мислителі Нового часу відкрили особистість і почали розуміти, що між особистістю і суспільством вічно існує певна антиномія. Ідеї античності та середньовіччя щодо того, що приватне і громадське це одне і теж, були відкинуті. Це все, в свою чергу, призвело до того, що було сформовано ідею громадянського суспільства і політичного світу як окремих самостійних систем у людському соціумі. Дуже багато філософів саме Нового часу зробили важливий внесок у розвиток громадянського суспільства.

Вчення Гоббса про людину засноване на нормах і принципах індивідуалізму. Люди за своєю природою є егоїстами. Вони хочуть задовольняти перш за все свої інтереси, захищати самого себе, і «неможливо заперечувати, що природним станом людей до об'єднання в суспільство була війна, і не просто війна, а війна всіх проти всіх». Гоббс намагався зрозуміти чим є людська природа, що вона являє собою, як вона є придатною чи непридатною для утворення держави. Також філософ намагався зрозуміти і віднайти чинники, які роблять людську природу необхідною чи не такою вже й

потрібною для створення держави. Він визначав, як повинні об'єднатися люди для того аби жити разом, займатися спільно якимись справами, тобто дружно жити в одному середовищі. Він вважає, що люди об'єднуються в суспільство не тільки через те, що вони політичні істоти, як вважав Аристотель. На жаль, люди за своєю природою не є політичними істотами, але вони можуть навчитися жити в суспільстві. Щоб це відбулося, вони повинні зрозуміти принцип рівності. Люди об'єднуються в громадянське суспільство через певний страх, який стосується того, що буде якщо вони не об'єднуються. Адже люди це такі істоти, що якщо з їхнього життя забрати страх, то вони краще будуть хотіти панувати один над одним, ніж об'єднуватися в якісь товариства. Стан людей поза суспільством - війна всіх проти всіх. Зберегти світ можна лиш тоді, коли є єдина воля всіх людей. Створене таким чином об'єднання Гоббс назвав "державою або громадянським суспільством"¹⁷. При цьому структура громадянського суспільства виглядає у нього багаторівневою: держава, що володіє верховною владою суверена; групи та об'єднання громадян; окремі громадяни як піддані государя і суверена і як представники тих чи інших груп та об'єднань.

Джон Локк схилявся до договірної форми виникнення держави. Він не був згідний з Гоббсом ,що "природний стан" це "війна всіх проти всіх". Локк вважав, що народ є носієм влади, і тільки він має на це повне право. Народ повинен передавати владі тільки ті права, що мають зв'язок зі здійсненням виконавчих функцій, управління державою, здійсненням правосуддя та підтримування відносин з різними іншими державами. Через це і з'явилося розмежування влади на три гілки, а саме законодавчу (парламент), виконавчу(уряд) та федеральну (зовнішні зв'язки). На його думку, громадянське суспільство виникає перше ніж держава та політична влада. Вони ж , в свою чергу виникають лише тоді, коли громадянське суспільство буде мати потребу у створенні держави. Можна зауважити, що вислів Локка про те, що для жодної

¹⁷ Калініченко М. М. Влада громадянського суспільства / М. Калініченко – Суми: Університетська книга, 2006. – 174 с.

людини, яка живе у громадянському суспільстві, не буває винятків щодо виконання законів цього суспільства, актуальне й сьогодні. У своїх поглядах Локк відстоював інтереси англійської буржуазії, зокрема, він не поширював волю совісті на католиків, а права людини на селян і слуг. Локк також не схвалював демократію. Проте, ряд положень його навчання лягли в основу ідеології американської і французької революцій¹⁸.

Ш. Л. Монтеск'є розглядає громадянське суспільство як важливий запобіжник диктатури, громадянські і державні закони вважає взаємозалежними. За Ш. Л. Монтеск'є громадянське суспільство - це четверта ступінь людської розповіді після природного стану, сім'ї, суспільства героїчного часу. На думку Ш. Л. Монтеск'є, громадянське суспільство є суспільство ворожнечі людей один до другого, і як таке (в силу цього) перетворюється в державу - орган насильства для запобігання ворожнечі між громадянами¹⁹. Ш. Л. Монтеск'є не ототожнює як Т. Гоббс громадянське суспільство з державою; він розрізняє цивільні і політичні закони. Коли філософ розглядав докладніше цивільні та політичні закони, він сформував суперечливу єдність політичних законів і законів власті. Це і називалося, на його думку, громадянським суспільством. Якщо одна з цих сторін зникне, це призведе до анархії або до тоталітаризму. Анархія буде при зникненні політичних законів, а тоталітаризм при порушенні законів власності і цивільних законів.

Ж. -Ж. Руссо пропагував те, що громадянське суспільство в результаті певного суспільного договору стало державою. Воно ніби здійснило певне перетворення. Він вважає це однаковими поняттями, практично ототожнює їх, але держава не так, як у Гоббса, є монархією, а являє собою республіку²⁰.

Кант міркував, що громадянське суспільство – це певна сукупність відносин між вільними громадянами. Найвища мета повинна базуватися на

¹⁸ Локк Д. Два трактата о правлении // Антология мировой политической мысли. – 425 с.

¹⁹ Монтескье Ш.Л. О духе законов // Антология мировой политической мысли. – С. 375.

²⁰ Кириченко С. О. Громадянське суспільство і правова держава: поняття та зміст / С. О. Кириченко. – К: Логос, 1999. – 47 с.

створенні такої держави, в якій розвивалися б початкові засади людського роду²¹.

Для Гегеля громадянське суспільство - предмет спеціального розгляду. Громадянське суспільство, ну думку філософа, являє собою певне коло приватних осіб, класів, груп, корпорацій, станів, інститутів, які взаємодіють між собою. Їх взаємодія регулюється цивільним правом. Згідно з Гегелем, громадянське суспільство являє собою три складові: систему потреб (як одного індивіда, так і всіх громадян), задоволення яких відбувається за допомогою праці і в її процесі; правосуддя, яке є гарантом свободи і захисту власності; поліцію, що слідкує за тим, щоб благо окремої особистості розглядалося і здійснювалося як право²².

Слідом за Гегелем Карл Маркс міркував, що держава і суспільство являють собою два взаємопов'язані терміни, які доповнюють один одного. Він зробив простішою вкрай складну структуру гегелівської моделі громадянського суспільства. Для нього громадянське суспільство складає форму, в якій здійснюється економічний розвиток. Класичний марксизм передбачав зняття розподілу громадського суспільства і держави шляхом відмирання держави і відповідно права²³.

Представник неомарксистського напрямку А. Грамші, аналізуючи механізм панування буржуазії в першій половині ХХ століття, виділяв три його складові частини: економічну, політичну та цивільну²⁴.

З початку ХІХ століття і до наших днів спостерігаються дві протилежні лінії розвитку понять громадянського суспільства та політичної держави. Одна лінія спирається на німецьку культурну традицію, досягаючи кульмінації у Гегеля і Маркса. Головне у цій лінії є політичне вирішення суспільних

²¹ Карась Анатолій. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: Монографія. – Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 520 с.

²² Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: монографія / заг. ред. А. І. Кудряченка. - Київ: НІСД, 2007. – 396 с.

²³ Ситник П. К. Громадянське суспільство і держава: особливості їх взаємодії / П. К. Ситник // Національна безпека України / Корпорація Медіа-Трейдінг. – Київ, 2004. - № ½. – С. 50-53.

²⁴ Чувардинський О. Історична рефлексія поняття «громадянське суспільство» та його філософська еволюція / О. Чувардинський // Політичний менеджмент: наук. журнал / голов. Ред.. Ю. Ж. Шайгородський – 2006. - №3 (18). – С. 69-75

процесів. Громадянське суспільство визнається серцевиною всієї політики, тут традиційно більш розвинене прагнення до справедливості, рівності. Інша лінія розвитку громадянського суспільства (ліберальна традиція) центр ваги переносить на свободу, ставлячи її вище всіх цінностей, на саме регулятивну функцію громадянського суспільства як найважливішу скарбницю індивідуальних прав і свобод, як захист від посягань держави. Вільна і незалежна особистість - це центральна фігура громадянського суспільства. Тут головним є перше місце суспільства, об'єднання права і свобод, самоорганізація. Суспільні проблеми вирішуються суспільством.

На території України громадянське суспільство почало формуватися досить давно, ще з давніх часів, як тільки людина виступила в ролі індивіда. Можна виділити 4 етапи формування громадянського суспільства в Україні²⁵:

- Перший етап - слов'янський (додержавний) період і період Київської Русі. Його головною особливістю і результатом було зародження й утвердження у свідомості людей уявлень і переконання про можливість і необхідність фундації як владно-державних інститутів, так і общинно-суспільних інституцій, покликаних захищати їхні інтереси від зазіхань держави. Коли в IX ст. виникла Київська Русь, її основними державними інститутами стали князь, князівська рада та народне віче. Про цей період нашого політичного розвитку свідчать писемні пам'ятки, надзвичайно великі повноваження народного зібрання громадян. Повноваження віча поширювалися на всі функції державної влади, у тому числі на вибори князя, укладання з ним договору та обговорення найважливіших питань суспільно-політичного життя.

- Другий етап розвитку громадянського суспільства в Україні охоплює XVI - XVII століття. Він характеризується зростанням національної свідомості, формуванням української політичної нації, посиленням елітарської складової у формуванні громадянського суспільства, розширення його функцій і завдань. Ще за доби феодалізму селяни об'єднувались в сільські общини, обирали свого

²⁵ Барков В. Ю. Украина сегодня: политические, социальные и национальные детерминанты развития – К.: Стилос, 1998. – 220 с.

отамана, старшин та різних представників громадськості. Обов'язково такі представники обиралися зі свого середовища. Говорячи про історію становлення громадянського суспільства, неможливо не згадати про козацтво, адже воно мало особливе місце у формуванні такого суспільства. Козацтво – це втілення мужності, це боротьба за волю й незалежну, суверенну державу. Варто згадати Конституцію Пилипа Орлика 1710 р. Саме в цій конституції найбільш повно знайшли своє втілення ідеї громадянського суспільства та становлення демократичних засад. Хоч ця конституція і не була впроваджена в життя, та вона має досить велике значення для українського народу. Вона досить важлива як документ, що вперше в історії України фактично зафіксував принципи, що були покладені в основу державно-політичного устрою. В цьому документі було визначено, які саме повинні бути здійсненні державні реформи в Україні, як саме і в якому порядку вони повинні відбуватися.

•Третій період інституалізації громадянського суспільства в Україні припадає на XIX і початок XX століття. Його ключовим моментом стали події 1917-1919 років, коли вперше в історії на українських землях було офіційно проголошено незалежну державу. Бурхливі наступні події, вплив безлічі несприятливих внутрішніх і зовнішніх факторів звели нанівець державотворчі змагання українського суспільства. Проте ці події дали змогу продовжити і ще яскравіше означити державотворчі прагнення та потенціал українського суспільства. Основною характеристикою інституалізації громадянського суспільства в Україні цього періоду стала певна безсистемність дій та намірів суспільства. Поширенню ідей української державності на українських землях значною мірою сприяв розвиток поняття громадянина. Виникнувши як термін після Французької революції XVIII ст., поняття «громадянин» набуло широкого вжитку в усіх європейських країнах і в Україні зокрема. Народ України висловив свою волю зробити з України суверенну, незалежну державу ще на всенародному референдумі 1 грудня 1991 року. Цей процес почався ще до референдуму, коли була ухвалена Декларація про державний суверенітет України в липні 1990 року. Ця Декларація не мала обмеження проголошенням

права народу України вирішувати свою долю. Серед її принципів було сучасне розуміння народу як досить багатогранного поняття. Цей документ передбачав утворення в Україні громадянського суспільства, народовладдя, екологічну та економічну незалежність держави, відродження України на національному та культурному рівні. В той же час передбачалися гарантії щодо культурного та національного розвитку усім людям з різними національностями, що живуть на території держави. Коли країну проголошували суверенною та незалежною державу, Декларація виходила з того, що українським народом є громадяни всіх національностей, що живуть на території України. Вони і утворюють єдине джерело державної влади.

• Четвертий період інституалізації громадянського суспільства в Україні припадає на наш час. Дуже важливим та історично значущим кроком було ухвалення Конституції України 28 червня 1996 року. У Основному законі нашої держави вказується те, що в Україні існують певні засади, на яких ґрунтується суспільне життя. До таких засад належить ідеологічна, політична та економічна різноманітність, розвиток самоврядування та багатопартійність. У статті 3 Конституції України²⁶ проголошується: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Щодо подальшого розвитку в Україні громадянського суспільства, то особливе наукове та суспільне зацікавлення такою ідеєю, що стосується саме громадянського суспільства було помітне у час, коли саме була проголошена незалежність України. А також поживавлення зацікавлення цією ідеєю було помітне під час «помаранчевої революції» 2004 року та впродовж 2005 року. В цей час, можливо вперше в історії нашої країни, реально з'явилася можливість для становлення інституцій громадянського суспільства. Після того

²⁶ Конституція України: офіц. текст: Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Київ: Мін-во Юстиції України, 2006. 124 с.

як Україна здобула незалежність та в ній почали проводитися демократизації різних сфер життя, а саме духовного, громадського та суспільно-політичного, то стало помітно те, що почалося відбуватися розширення політичної участі суспільства в державотворенні та політичному управлінні.

Взагалі, в Україні громадянське суспільство формувалося і формується доволі повільно. Це відбувається через те, що частина суспільства не розуміє необхідності реформ. Багато хто, взагалі хоче, щоб повернулося тоталітарне управління, як було за радянських часів. Якщо аналізувати стан сучасного громадянського суспільства в нашій державі, то можна стверджувати, що його становище належить до проміжного стану громадянського життя. Як доказом цього може служити те, що існує певний розрив між дійсною участю громадян у громадянській діяльності та записаній у законах, тобто задекларованою. За останні роки все частішають страйки та демонстрації, вони втягують в себе все більше і більше громадян. Ми можемо помітити досить низьку участь громадян у суспільному житті, не високу активність, що має негативний вплив на становлення демократичного суспільства. Та все ж є і позитивні аспекти у розвитку громадянського суспільства. Як приклад може служити те, що збільшується кількість організацій громадянського суспільства та їх складу, зміцнюється їх матеріально-технічна база та організаційна спроможність, стає ширшою сфера діяльності, має удосконалення нормативно-правова база.

За багатьма міжнародними критеріями Україна є одним з лідерів щодо розвитку громадянського суспільства на пострадянського просторі. Але все ж, нашій державі потрібно ще попрацювати над тим, щоб громадянське суспільство нормально розвивалося та функціонувало.

Можна зробити висновок, що ідея формування громадянського суспільства має досить значний шлях. Існує значна кількість поглядів на те, як утворилося громадянське суспільство, які етапи свого розвитку воно пройшло, що були представлені у даній роботі. Дискусії про становлення держави та громадянського суспільства тривають і донині. В результаті в одних суспільствах найбільшого поширення набув комуналістичний тип суспільства

(з акцентом на місцеве самоврядування), а в інших суспільство стало "асоціативним". Сучасні уявлення про громадянське суспільство - результат їх тривалої еволюції в історії соціально-філософської та політичної думки, чим і пояснюється їх багатоманітність та суперечливість. Громадянське суспільство тепер виконує функцію сполучної ланки між особистістю і державою, "приватної" і "публічною" сферами, приватними і загальними інтересами. Отже, громадянське суспільство є сукупністю суспільних відносин (економічних, соціальних, духовних), формальних та неформальних структур, які задовольняють потреби й реалізують інтереси індивідів або груп, що відповідають досягнутому рівню суспільного розвитку.

Встановлено, що основними історичними передумовами процесу формування громадянського суспільства є: наявність індивіда, який має фундаментальні громадянські права і свободи; свобода підприємництва, публічність, наявність у суспільстві прагнення злагоди, толерантності, взаємоповаги, які мають стати підґрунтям мотивації поведінки і окремого індивіда, і суспільства загалом. З'ясовано, що стосовно співвідношення громадянського суспільства і держави існує велике розмаїття поглядів і думок, але більшість з них зводиться до трьох основних напрямів, відповідно до яких:

- громадянське суспільство розглядають як найбільш якісний етап розвитку людської спільноти, а державу – як складовий компонент громадянського суспільства;

- громадянське суспільство трактують як механізм, що пов'язує особу та її інтереси і потреби з інтересами й позиціями держави, у такий спосіб формується політична організація суспільства;

- громадянське суспільство, і держава є окремими елементами суспільства.

Щодо України, можна зробити висновок, що громадянське суспільство також має свою значну історію та проходило і проходить певні етапи формування. Взагалі, можна виділити 4 періоди: слов'янський, період XVI - XVII століття, період XIX і початок XX століття та теперішній період, в котрих формувалося громадянське суспільство і набувало такого вигляду, яке має

зараз. Фактично в Україні вже є громадянське суспільство: за кількістю політичних партій і громадських організацій, в нас є порівняно розвинута публічна сфера, задекларована свобода приватної власності і ринок "втягує" все нові і нові прошарки населення. Складніше справа виглядає, на мою думку, з головним - етносом громадянського суспільства, громадянином, орієнтованим на високі моральні цінності та зразки поведінки. Реального громадянського суспільства Україна, я вважаю, не має, воно знаходиться на стадії формування.

1.2. Громадянське суспільство як правова категорія

Актуальність даної теми полягає у проблемах взаємозв'язку держави, суспільства, особи, державної влади і демократії; нормативного закріплення положень щодо громадянського суспільства, порядку його утворення, розвитку та функціонування.

Як свідчить історичний розвиток цивілізованих країн, становлення громадянського суспільства відбувається складно і суперечливо. Не все у встановленні громадянського суспільства сприймається урядами. Але тільки в громадянському суспільстві можливе соціальне партнерство як форма взаємодії об'єктів соціуму.

Поняття громадянського суспільства має історичний характер. Воно починає зароджуватися на певному ступені суспільного розвитку поряд з державою. Тобто, воно є продуктом природного історичного процесу який включає оптимальний розвиток елементів цивілізації : природа – суспільство – людина. Оскільки соціальна і політична складова громадянського суспільства найбільшою мірою служить інтересам конкретної людини , то саме до цього об'єднання людство прийшло на певному етапі розвитку.

Якщо ми прагнемо побудувати цивілізоване громадянське суспільство, то зобов'язанні дотримуватися головного принципу – пріоритету прав і свобод людини , як перед суспільним так і державними інтересами. Насильницькі форми і методи розвитку є несумісні з громадянським суспільством. Через це

формування такого суспільства займає багато часу і вимагає створення певних передумов :

- володіння кожного члена суспільства правом конкретної чи правом на використання і розпорядження власністю, на виготовлений ним суспільний продукт;
- наявність розвинутої соціальної структури, яка відображає різноманітність інтересів усіх соціальних груп суспільства;
- достатньо високий рівень соціального, духовного, психологічного розвитку особистості, її внутрішньої свободи і здатності до самостійної діяльності та самореалізації²⁷;

При відсутності вище вказаних передумов формування громадянського суспільства неможливе. В Україні теж відсутні реальні інститути громадянського суспільства, немає повноцінних впливових політичних партій , які б виражали інтереси широких соціальних груп , а також достатньої кількості незалежних від держави громадських організацій та економічних структур. Україна , ставши на шлях відродження , потребує визначення власної концепції співіснування особи держави і суспільства, механізмів формування влади та розвитку демократії. Для цього потрібно розглянути світовий науковий і практичний досвід та світову практику їх конституційного і законодавчого інституювання. Мова іде не про механічне перенесення на український ґрунт моделей громадянського суспільства, які мають високий ступінь зрілості , а про їх поступове запровадження з обов'язковим врахуванням внутрішніх особливостей та фактору часу.

При цьому важливим моментом є утвердження і беззаперечна культурна цінність національної мови. Саме мовне питання, яке протягом усіх років незалежності постає достатньо гостро, несе в собі моральне навантаження, як елемент ціннісного об'єднання нації навколо національних культурних

²⁷ Івченко О . Національні й загальнолюдські засади розвитку гуманістичної моралі громадянського суспільства / Український науковий журнал "ОСВІТА РЕГІОНУ" №1. – К. , 2011.

цінностей²⁸.

Серйозною складністю об'єднання української громадськості є тяжіння однієї частини громадян до проросійського авторитарного устрою, а іншої – до європейської демократії. Вибір між двома концепціями підриває моральні орієнтири розвитку держави. Хоча, як показує досвід західних країн, що демократичні цінності активно сприяють розвитку громадянського суспільства, і визначають людину як активного суб'єкта соціальної діяльності.

Ще однією проблемою є ствердження України як рівноправного партнера на міжнародній арені, яке забезпечується самоствердження української нації в рамках формування громадянського суспільства. Країна сприймається у світовому просторі, насамперед, не завдяки її розміру чи територіальному розташуванню, а якісному розвитку демократичного самоврядування. Адже, зміцнення відносин з іншими державами та політичного статусу України в світовій спільноті сприяють консолідації та захисту інтересів громадян.

Впливовим фактором утворення підґрунтя для формування громадянського суспільства в Україні є національне та громадянське виховання, завданнями якого є:

- формування національної свідомості, належності до рідної землі, народу, визнання духовної єдності поколінь і спільності культурної спадщини, виховання почуттів патріотизму, відданості в служінні батьківщині;
- утвердження гуманістичної моралі та формування поваги до таких цінностей, як свобода, рівність, справедливість;
- усвідомлення взаємозв'язку між ідеями індивідуальної свободи, прав людини та її громадянської відповідальності;
- вміння визначати форми та способи своєї участі в житті суспільства, захищати й підтримувати закони та права людини, бути обізнаним зі способами соціального захисту;
- формування політичної та правової культури, виховання поваги до

²⁸ Кельман М.С., Мурашин О.Г. . Загальна теорія держави і права. – К. : Кондор, 2008.

Конституції України, державної символіки, законодавства, державної мови;

- виховання негативного ставлення до будь - яких форм насильства, активне запобігання виявленню деструктивного націоналізму, шовінізму, фашизму, месіанських настроїв тощо²⁹.

Для того , щоб зрозуміти співвідношення і механізми зв'язку суспільства , особи і держави , необхідно уявляти сутність цього суспільства , його структуру і соціальний устрій .

Таким чином, **громадянське суспільство** – це сукупність усіх громадян , їх вільних об'єднань та асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами , що характеризуються високим рівнем суспільної свідомості, політичної культури, які перебувають за межами регулювання держави , але охороняються та гарантуються нею.

Осмислення даного поняття відбувається в процесі систематизації притаманних громадянському суспільству ознак.

Основними рисами цього суспільства є:

- наявність демократичної правової державності;
- самоврядування індивідів , добровільних організацій та асоціацій громадян;
- різноманітність форм власності;
- плюралізм ідеологій і політичних поглядів;
- доступ усіх громадян до участі в державних та суспільних справах;
- взаємна відповідальність держави та громадян за виконання прийнятих законів;
- наявність розвинутої соціальної структури;
- розвинена громадянська політична культура і свідомість;
- цінування прав громадян вище за державні закони;
- багатоманітність соціальних ініціатив;
- контроль суспільства за діяльністю державних органів;

²⁹ Кельман М.С. , Мурашин О.Г. . Загальна теорія держави і права . – К. : Кондор , 2008 .

Ці ознаки можна виділити не лише з даного поняття громадянського суспільства, а й з простих, проте фундаментальних уявлень про нього. Адже громадянське суспільство – це, по-перше, сукупність вільних індивідів, по-друге – це відкрите соціальне утворення, по-третє – складна структурована система, якій звісно притаманні стійкість, стабільність та можливість відтворення, по-четверте – це система, що має свої органи управління та шляхи розвитку, по-п'яте – це правове демократичне суспільство.

Структура громадянського суспільства :

- недержавні соціально-економічні відносини та інститути;
- громадські об'єднання та рухи(місцеве самоврядування)- є гарантованим державою правом та реальною здатністю територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста - самотійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах конституції і законів держави. Здійснюючись добровільно, на засадах самоорганізації, управління на місцях, місцеве самоврядування розвиває ініціативу громадян, залучає їх до самодіяльності, самотійного вирішення питань місцевого значення в межах державних законів;

- сім'я - відіграє головну роль у громадянському суспільстві. У п. 3 ст. 16 Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948, зазначено: "Сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства і держави" ;

- церква - відокремлена від держави, є своєрідним елементом громадянського суспільства. Вона не втручається у справи держави, а займається лише питаннями, пов'язаними із задоволенням релігійних потреб громадян; служить їм духовною і моральною опорою; перебуває в партнерських відносинах з державою;

- недержавні освітні установи – виступають як альтернативні можливості задоволення освітніх потреб суспільства пропонуючи вдосконалену або ж зовсім нову систему навчання. Це сприяє розвитку нових поглядів на

громадянське суспільство, створення нових моделей його організації та взаємодії з державою;

- засоби масової інформації - незалежні засоби виробництва і широкого поширення новин, інформації і розваг. Вони виконують функцію посередника між владою та суспільством; забезпечують основні права та свободи людини й громадянина на отримання повної, неупередженої інформації, необхідної для прийняття усвідомлених рішень. Інформуючи, критикуючи й контролюючи, вони сприяють налагодженню процесу комунікації у суспільстві, залученню людей до участі в суспільному житті, розвитку їх громадянської позиції;

- у певному аспекті вибори та референдуми, як засоби формування і виявлення громадської думки та захисту групових інтересів;

- політичні партії - покликані представляти політичні, ідеологічні і професійні інтереси громадян;

Перераховуючи усі ланки громадянського суспільства, можна відмітити, що кожна відповідає за певні зв'язки всередині нього, а також зв'язки з державою – політичні партії. На нашу думку саме ефективна взаємодія інститутів громадянського суспільства істотно впливає на саме суспільство. Такий вплив реалізується через певні шляхи, що визначає функції такого суспільства. Найголовнішими на думку А.Ф. Колодій³⁰ є наступні:

По-перше, громадянське суспільство є засобом самовиразу індивідів, їх самоорганізації та самостійної реалізації ними власних інтересів. Значну частину суспільно важливих питань громадські спілки та об'єднання розв'язують самотужки або на рівні місцевого самоврядування. Тим самим вони полегшують виконання державою її функцій, бо зменшують "тягар проблем", які їй доводиться розв'язувати. По-друге, інституції громадянського суспільства виступають гарантом непорушності особистих прав громадян, дають їм впевненість у своїх силах, служать опорою у їхньому можливому протистоянні

³⁰ Колодій А.Ф. Проблеми і перспективи розвитку громадянського суспільства в сучасній Україні // Наукова збірка: Розвиток демократії в Україні. Матеріали міжнародної конференції (Київ, 29 вересня-1 жовтня, 2000 р.) - Київ, 2001. - С.513-551.

з державою, оберігають демократію від зазіхань можливих узурпаторів влади. По-третє, в межах цивільних громад та інституцій громадянського суспільства формується "соціальний капітал" - ті невід'ємні риси особистості та форми взаємодії, які примножують рівень солідарності в суспільстві, роблять людей здатними до кооперації і спільних дій. По-четверте, інституції громадянського суспільства систематизують і впорядковують протести та вимоги людей, мирно врегульовують конфлікти, які в іншому випадку могли б мати руйнівний характер. У такий спосіб вони також створюють сприятливі умови для функціонування демократичної влади. По-п'яте, громадські організації як інституції громадянського суспільства виконують захищають інтереси певної групи в її протиборстві з іншими групами інтересів³¹.

Незважаючи на повноваження громадянського суспільства, все таки партії безпосередньо впливають на державну політику та формування політичної культури громадян. Саме через цей інститут виражається воля усіх суб'єктів суспільства, встановлюється відповідальність урядових органів перед народом. Розглядаючи функції політичних партій у демократичній державі, слід розрізняти головні, явно виражені функції, які впливають з самої суті політичних партій, і приховані (латентні) функції, які виявляють, як партії працюють на користь ліберальної демократії, її створення, ефективного функціонування і розвитку. До прямих функцій партій належать:

- боротьба за позиції у виборчих органах влади. Партії є своєрідними "електоральними машинами", які організовують виборчі кампанії своїх кандидатів, надають їм необхідні для цього ресурси;
- участь у політичному управлінні. Головна мета будь-якої партії - політична влада. Через своїх представників у законодавчій та виконавчій владі партії впливають на процес прийняття політичних рішень, беруть участь у виконанні управлінських функцій у державі;
- добір політичних лідерів та еліт. Селекція політичних еліт починається

³¹ Політологія. Навчально-методичний комплекс /Кирилюк Ф.М., Конверський А.С., Білик В.Ф. // Київ: Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. 2004. 697 с.

всередині партій. Саме партії висувають кандидатів у законодавчі органи влади та обирають лідерів, що змагатимуться за найвищі виконавчі посади;

- представництво суспільних інтересів. Політичні партії виявляють, обґрунтовують і формують інтереси різних соціальних груп у вигляді політичних ідеологій, програм, передвиборчих платформ. Партії транслиують окремі інтереси із сфери громадянського суспільства у сферу політичних рішень, де вони стають фактом політичних вимог. Слід зазначити, що репрезентація суспільних інтересів відбувається не лише в ідеологічній формі, а й через вплив на прийняття рішень в органах державної влади на користь певних соціальних груп;

- узгодження різних соціальних інтересів. У суспільстві існують різноманітні інтереси. Однією з головних вимог демократії є знаходження мирного узгодження розбіжностей у політичних презентаціях, що їх висувають різноманітні соціальні групи;

- залучення громадян до участі у політиці. Завдяки різноманітній діяльності політичних партій (передвиборча агітація, залучення громадян до виборів, пропагандистські кампанії в мас-медіа, масові акції тощо) здійснюється політична соціалізація і політична мобілізація громадян, формування у них якостей і навичок участі у владних відносинах. Партії надають громадянам можливості (ресурси) для політичної участі, створюють політичну інфраструктуру взаємодії між громадянським суспільством і державними органами, між політичними лідерами і пересічними громадянами;

- забезпечення конкуренції у боротьбі за політичну владу. У демократичному суспільстві шлях до влади пролягає через вибори. Боротьба різних партій на виборах забезпечує плюралістичний характер політичного процесу в системі ліберальної демократії;

- формування громадської думки щодо суспільно важливих питань;

- формування і забезпечення легітимності політичної системи. Партії є головним посередником і інструментом взаємодії між громадянським суспільством і державною владою. Політичні партії в умовах демократії

каналізують соціальні конфлікти в цивілізоване русло, забезпечують мирний перерозподіл влади між різними політичними системами, тобто її суспільне визнання та виправданню прийнятих у її рамках політичних рішень, кадрових та функціональних змін у структурах влади³².

Відповідно, функції громадського суспільства – це втілення основних напрямів діяльності інститутів громадянського суспільства та їх впливу на суспільне життя. Серед них :

1. гарантування непорушності прав та свобод громадян;
2. сприяння розвитку місцевого самоврядування, локальне вирішення важливих питань;
3. систематизація , впорядкування протестів;
4. реалізація захисту певної групи інтересів з іншими групами ;
5. слугування опорою у можливому протистоянні з державою;
6. контроль інститутів держави³³ .

За метою можна виділити такі функції :

- виховні – формування громадської думки щодо суспільно важливих питань, залучення громадян до участі у політиці тощо;
- просвітницькі функції – добір політичних лідерів та еліт та ін.;
- політичні – участь у політичному управлінні, представництво суспільних інтересів тощо³⁴ .

Такі функції реалізуються у зміцненні соціально-політичної стабільності в суспільстві та формуванні політичної культури й політичної свідомості громадян, що конкретно реалізується через:

1. стимулювання участі людей у громадському житті, їхньої активності і відповідальності, зацікавленості у демократичних змінах;
2. оптимізацію процесів політичної соціалізації молоді та всіх верств

³² Політологія. Навчально-методичний комплекс /Кирилюк Ф.М., Конверський А.С., Білик В.Ф. // Київ: Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. 2004. 697 с.

³³ Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії :[монографія] / І. О. Кресіна, О. В. Скрипнюк, А. А. Коваленкотайн. ; заред.І. О. Кресіної. - К. : Логос, 2007. - 316 с.

³⁴ Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії :[монографія] / І. О. Кресіна, О. В. Скрипнюк, А. А. Коваленкотайн. ; заред.І. О. Кресіної. - К. : Логос, 2007. - 316 с.

населення;

3. надання освітнім процесам демократичного і кваліфікованого характеру;
4. залучення світового досвіду у галузі громадянської освіти;
5. підвищення політичної відповідальності громадських і державних діячів;
6. сприяння розвитку критичного мислення, вкорінення демократичних цінностей, становлення активної громадянської позиції особистості³⁵.

Ефективність громадянського суспільства визначається ступенем його зрілості, який залежить від соціально-економічних, політичних та ідеологічних чинників. На сучасному етапі розвитку України простежується тенденція розвитку громадянського суспільства, який відбувається на базі науково-технічного прогресу і створює можливості для розширення соціальних функцій.

Характеристики взаємозв'язку громадянського суспільства і держави є різнопланові. З одного боку держава – це форма, яка організовує суспільство, є зовнішньою політико-правовою оболонкою. А суспільство є соціальним середовищем, у якому функціонує держава – тобто виступає соціальною оболонкою відносно держави. Отже, існує момент злиття держави і суспільства.

Згідно Конституції України народ є єдиним джерелом влади і через відповідні суспільні інститути формує державу, яка підпорядковується служінню людині та іншим інститутам громадянського суспільства³⁶. Тому є не виправданим протиставлення держави громадянському суспільству, існують лише певні суперечності об'єктивного і суб'єктивного характеру.

Становлення громадянського суспільства в Україні розпочалося із набуттям державної незалежності в умовах посттоталітарного періоду. В таких умовах необхідно не лише подолати кризові явища, характерні політичній та економічній сфері, а й змінити суспільну та індивідуальну свідомість, яка сформувалася під впливом тоталітарного режиму.

³⁵ Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку. Требіна М.П., Васильєв Г.Ю., Воднік В.Д. Монографія./– К., 2013.

³⁶ Конституція України: офіц. текст: Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Київ: Мін-во Юстиції України, 2006. 124 с.

Всі інститути громадянського суспільства і держави покликані створити умови для нормальної життєдіяльності людини, тобто весь державний і суспільний механізм орієнтується на здійснення прав і свобод людини. Одним із головних завдань держави є створення однакових стартових умов для її членів в економічній та політичній сферах та забезпечення рівності усіх перед законом. Отже, основні засади взаємодії держави і громадянського суспільства ґрунтуються на загальнолюдських цінностях.

Громадянське суспільство як об'єкт впливу розвивається у відповідності з тими вимогами, які держава потребує від нього (суб'єкт-об'єктне відношення), але даний рівень розвитку міжособистісної взаємодії є ще далеким від ідеалу громадянського суспільства і не може вважатися фундаментом його побудови. Лише подолання розуміння іншої людини як об'єкта, як функції іншої людини може корінним чином змінити ситуацію, що склалася, і дозволить створити повноцінний фундамент громадянського суспільства, людей як суб'єктів громадянського суспільства, згуртованих єдністю цілей³⁷.

Суб'єкт розвинутого громадянського суспільства – це джерело цілеспрямованої активності, носій предметно-практичної діяльності, оцінки і пізнання; це люди на вищому рівні активності, що відкривають буття і самореалізують свою самосвідомість; це єдність всіх якостей людини – природних, соціальних, суспільних, індивідуальних.

Суспільний суб'єкт може здійснювати свою діяльність і реалізовуватися у діяльності і у бутті кожного конкретного індивіда, визначатися через своє відношення до іншої людини; представляючи собою своє “Я”, одиничне, всезагальне, колективне. Об'єкт, навпроти, це те, що протистоїть суб'єкту, на що направлена предметно практична – оціночна і пізнавальна діяльність суб'єкта³⁸.

Власне “Я” починає формуватися при достатній самосвідомості індивіда. Це період коли кожний суб'єкт суспільства чітко усвідомлює свої потреби та

³⁷ Навчальні матеріали. Людина як об'єкт і суб'єкт громадянського суспільства. URL: http://pidruchniki.com/74093/politologiya/lyudina_obyekt_subyeckt_gromadyanskogo_suspilstva

³⁸ Навчальні матеріали. Людина як об'єкт і суб'єкт громадянського суспільства. URL: http://pidruchniki.com/74093/politologiya/lyudina_obyekt_subyeckt_gromadyanskogo_suspilstva

шляхи задоволення своїх інтересів, що власне і є основою для формування громадянського суспільства. Проте важливо також виховувати розуміння у людей, що навіть при усвідомленні кожним себе як окремою істотою у світі, суспільстві, тощо зовсім не створює колективного “Я”. Колективний суб’єкт виникає у процесі єдиної направленості суб’єктів на певні цілі, які вони сумісно реалізують саме на цьому етапі, коли відбувається усвідомлення окремими суб’єктами своєї єдності, коли формується так званий полі-суб’єкт.

На даному етапі – “ми – ціле” можна виділити принципи, які є характерними у ставленні до індивіда:

1. усі члени суспільства рівні перед законом;
2. усі члени суспільства мають рівні можливості для реалізації своїх цілей;
3. кожен член суспільства має право вибору при вирішенні будь-яких питань, що стосується його особисто;
4. чим більшої кількості індивідів стосується рішення, тим менше воно залежить від дій окремої особи, рішення загальної компетенції приймаються за участю всіх сторін; рішення про делегування влади приймаються з найбільшою демократичністю.

Таким чином, варто відзначити, що громадянське суспільство є динамічною структурою, яка сприяє інтеграції нових учасників та є автономним механізмом.

Сучасне українське суспільство повинне враховувати уроки минулого. Адже досвід свідчить, що створення громадянського суспільства без участі держави є вкрай безперспективною справою. Незважаючи на те, що однією з функцій громадянського суспільства є контроль інститутів держави, в процесі формування такого суспільства держава має виступати певним “співтворцем”. Також держава перекладає певні свої функції на громадянське громадські структури, а отже автоматично збільшує їхню відповідальність та стає певним перевіряючим органом.

Звісно стан громадянського суспільства в Україні на момент написання даної роботи є таким, що не задовольняє інтереси усіх його членів. Є декілька

чинників, які не дозволяють такому суспільству перебороти нинішні перепони і перейти на новий рівень розвитку:

1. надзвичайно низький матеріальний стан більшості українців;
2. відсутність мотивації для участі в діяльності громадянського суспільства;
3. відсутність розуміння у людей цілей та призначення громадянського суспільства, а як наслідок неможливість вирішення важливих питань локально;
4. відсутність правового регулювання взаємодії громадянського суспільства та держави;
5. сприяння побудови громадянського суспільства невігідне для основних органів державної влади.

Так, на момент написання роботи правова самосвідомість українського народу бажає бути кращою, незважаючи на доволі помітні прояви бажання українців відстоювати свої права та свободи. Якщо вдасться сформувати стабільні державні органи, це дасть шанси на одночасне створення ефективного громадянського суспільства. На нашу думку стан органів публічної влади напряму впливає на процеси формування, існування, та розвитку суспільства. Тому останній пункт чинників, які “гальмують” розвиток такого суспільства, вказаний не просто так.

Історично склалося, що саме законодавча влада формує норми які регулюють основні відносини у суспільстві, окреслює основи існування, фундаментальні засади суспільства. Ця влада покликана врегульовувати найрізноманітніші відносини, але використання органів, які не є розташовані локально зумовлює ефект “черги”. Тому і покликане громадянське суспільство для ануляції дії цього ефекту. Проте для цього потрібна легальна підстава дії такого суспільства – закон який визначив статус, принципи та основи взаємодії з державою. Та досі в жодному нормативному акті в повному обсязі цього не було закріплено. Постає питання, чому після стількох написаних праць, коли б вже здавалося дану правову категорію було вивчено зі всіх сторін, описано дійсно унікальні моделі, ми досі не маємо повноцінних правових опор.

Відповідь проста – наша влада неготова до громадянського суспільства. Ця проблема відома людству уже не одну сотню років. Ще з часів Жани Дарк найвище управління боялося явищ , які за своєю силою рівні або ж навіть сильніші за наявну владу.

Тому становлення громадянського суспільства в Україні буде мати доволі помітні наслідки. В першу чергу всі функції такого суспільства будуть легальними та служитимуть на користь учасників. По-друге такі явища як корупція, перевищення службових повноважень просто зникнуть , тому що владним органам доведеться відповідати за свої вчинки дійсно перед суспільством як роботодавцем .

Правовою базою для формування громадянського суспільства в Україні є положення Конституції України , хоч у її тексті цього терміну немає. В нашій державі відбувається правове забезпечення розвитку громадянського суспільства , зокрема Указ Президента України “ Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні” від 26.02.2016р. № 68/2016 та Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про затвердження плану заходів на 2017 рік щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки” від 11 травня 2017 р. № 296-р.

Указом Президента № 68/2016 , затверджуються наступні положення:

- створення Координаційної ради сприяння розвитку громадянського суспільства;
- затвердження Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 - 2020 роки;
- обласним, Київській міській державним адміністраціям в установленому порядку забезпечувати розроблення, громадське обговорення та затвердження щорічних регіональних планів заходів щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 - 2020 роки.

Згідно Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 - 2020 роки , держава на законодавчому рівні

затвердила концепцію розвитку громадянського суспільства через планові заходи, які спрямовані на :

- створення сприятливих умов для формування та інституційного розвитку організацій громадянського суспільства;
- забезпечення ефективних процедур участі громадськості під час формування та реалізації державної, регіональної політики, вирішення питань місцевого значення;
- стимулювання участі організацій громадянського суспільства в соціально-економічному розвитку України;
- створення сприятливих умов для міжсекторальної співпраці.

Розпорядженням від 11 травня 2017 р. № 296-р “ Про затвердження плану заходів на 2017 рік щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки” Кабінет Міністрів України визначив зміст конкретних заходів для реалізації вище вказаних напрямків . Серед них доцільно виділити пункти 6 і 7 даного розпорядження щодо посилення ролі громадськості у вирішенні питань місцевого значення та пункти 8-12, в яких зафіксовано програми стимулювання участі інститутів громадянського суспільства в соціально-економічному розвитку України³⁹.

Але через низьку політичну освіченість населення впровадження лише цих документів є неефективним. Адже , надзвичайно мала кількість громадян ознайоmlена з даними нормативними документами і розуміє поняття громадянського суспільства примітивно. Тому, для вирішення цієї проблеми доцільним є внесення до Конституції України норм щодо закріплення громадянського суспільства як правової категорії, шляхи його розвитку та взаємодії із державою.

Підводячи підсумки, можна зазначити основні шляхи розвитку громадянського суспільства України :

- активізація роздержавлення усіх сфер суспільного життя ;

³⁹ Петрова Н. Медіа Право / Н. Петрова, В. Якубенко. – К. : Київська типографія, 2017. – С. 208

- реалізація правового забезпечення розвитку громадянського суспільства;

- удосконалення контрольних механізмів;
- фінансова підтримка громадських інститутів ;
- розвиток свободи інформації і гласності;
- підвищення політичної культури та патріотизму населення;

Не можна не зауважити той факт, що умови в яких формується українське громадянське суспільство абсолютно не схожі ні на жодні з тих, які існували в західних країнах, а це означає, що Україна має побудувати власну стратегію, взявши до уваги світовий досвід. Власне системна політична та економічна кризи створюють низку проблем, які потрібно подолати або хоча б частково вирішити для створення ефективного суспільства. Такими проблемами є :

- недостатня участь громадських організацій у процесі підготовки, публічного обговорення та прийняття управлінських рішень;
- відсутність системного інформування населення про існуючі організації громадянського суспільства та їх діяльність (що, у свою чергу, є однією з головних причин низького рівня громадської активності та довіри громадян до інститутів громадянського суспільства);
- не повна відповідність чинного законодавства про громадські організації європейським стандартам регулювання організаційно-правових засад їх функціонування;
- недостатність фінансової бази діяльності суб'єктів громадянського суспільства.

На жаль єдиної думки серед політологів та юристів не існує. Одні вважають, що модель громадянського суспільства не здатна задовольнити потреби демократичного суспільства, вказуючи на нерозвиненість громадянського суспільства, відсутність будь-яких взаємозв'язків з державою, тощо , інші – навпаки, вбачають в цій системі вирішення важливих питань існування народу і держави.

Наразі важливим фактом є те, що громадянське суспільство розвивається і

здебільшого пропагується ліберально–демократичний варіант розбудови.

Проте лише теоретичного розгляду та скрупульозного вивчення недостатньо. Навряд такі глибокі “філософські погляди” хвилюють середньостатистичного українця. Для звичайної людини потрібно мати основні та водночас достатні для задоволення своїх інтересів знання. Наразі існує велика кількість наукових праць, які пропонують різноманітні варіанти правового закріплення, починаючи від здавалося революційних пропозицій юристів–початківців до загартованих часом моделей запропонованих вченими–юристами.

На нашу думку знання про громадянське суспільство потрібно поширювати серед звичайного населення, адже досі залишаються неподоланими проблеми які існують ще з початку пострадянського періоду. Лише в такому випадку суспільство, що перебуває на етапі трансформації, зможе сформувати власну модель громадянських відносин відповідно до своїх традицій, культурний цінностей та історичного минулого. Власне такий підхід забезпечує унікальність і запобігає механічному повторенні західної моделі.

Саме зараз як ніколи державі необхідно задіяти усі можливі шляхи аби допомогти створити громадянське суспільство. Надалі такий вплив звісно необхідно буде обмежити.

В контексті інтеграції України в ЄС, розбудова громадянського суспільства є своєрідною стратегічною метою для нашої держави для просування нашої країни у європейський економічний простір, досягнення дійсно європейського рівня стандартів.

1.3. Історія розвитку громадянського суспільства в європейських державах (на прикладі Республіки Польща)

Громадянське суспільство — це сукупність недержавних організацій, які представляють волю та інтереси громадян. Воно включає в себе сім'ю і

приватну сферу, тобто «третій сектор» суспільства паралельно з державою та бізнесом. Виокремлення і, відповідно, дослідження поняття «громадянське суспільство» було започатковано в епоху Платона та Аристотеля і призвело в подальшому до появи цілісного вчення про суспільство, державу та людину. Вчені та мислителі епохи Відродження та Нового часу приділили значну увагу дослідженню проблем громадянськості та взаємовідносин людини з владою.

Основною ознакою правової демократичної республіки є існування такого інституту як громадянського суспільства. Що стосується Польщі, то там звільнення публічного простору для громадянського суспільства розпочалося в 80-х. рр. ХХ. Зазначимо, що це було зроблено раніше і інтенсивніше, ніж в інших країнах соціалістичного табору. Тому польський досвід в сфері інституалізації громадянського суспільства вважається найбільш успішним, що підтверджується обсягом та наповненням бюджету органів місцевого самоврядування. Сьогодні деякі пострадянські республіки (Україна, Молдова, Латвія), визнавши неефективність проведених реформ інститутів самоврядування, звернулися за польським досвідом в цій сфері. Створюються консультативні ради з проведення реформування місцевого самоврядування та розвитку громадянського суспільства. Правові основи функціонування організацій громадянського суспільства в Польщі були створені ще в період існування Польської Народної Республіки. Так, відповідно до закону «Про фонди» 1 від 6 квітня 1984 року і закону «Про асоціації» 2 від 7 квітня 1989 року (в перше пострадянське десятиліття вони були прийняті в новій редакції), інститути громадянського суспільства могли існувати в двох організаційно правових формах: фонди і асоціації. І вже в 1997 році в новій Конституції Республіки Польща (Третьої Речі Посполитої), а саме в ст. 58 була гарантована свобода асоціацій і фондів в країні. Пізніше, в 2003 році, законом «про суспільно корисної діяльності і волонтерство» були визначені організаційно-фінансові умови для розвитку громадських організацій⁴⁰.

⁴⁰ Національна доповідь - Польща: дослідження "Волонтерство в Європейському Союзі", "Country Report Poland". URL : <http://ec.europa.eu/>

Історичні і політико-правові умови сприяли зростанню неурядових організацій. Так, динаміка зростання неурядових організацій в 90-х роках є вражаючою: в 1989 році кількість фондів становило 277 одиниць, в 1990 році - 597, в 1991 році - 1078, в 1992 році - 1332, в 1996-1997 роках - близько 5900. А кількість асоціацій важче піддається обліку, враховуючи полегшений порядок їх реєстрації. Приблизна кількість цих організацій за станом на 1992 рік становила 17 тис. одиниць, а в 1997 році - 42 тис. одиниць⁴¹.

У перші постсоціалістичні роки в Республіці Польща були створені: Національний центр волонтерства (в 1993 році), Мережа підтримки неурядових організацій (в 1994 році), пізніше - Національна федерація НПО, Національний форум неурядових ініціатив, які сформували кістяк інституційної основи функціонування громадянського суспільства в масштабі усієї країни. У 2003 році, під впливом європеїзації, в рамках Міністерства економіки, праці та соціальної політики були створені Департамент суспільно корисної діяльності, Рада з питань суспільно корисної діяльності, які були структурами, які співпрацюють з неурядовою сферою⁴². Таким чином, ліберальні умови реєстрації неурядових організацій сприяли бурхливому зростанню інститутів громадянського суспільства.

Аналіз громадянського суспільства в Польщі у період 1980-1990-х років показує, що існувала велика кількість організацій, які не мали майже ніяких зв'язків з «політичним суспільством», і перш за все, з політичними партіями.

Іншою важливою рисою процесу інституціоналізації громадянського суспільства була важлива роль неурядових організацій, які активно брали участь в процесі створення нової, демократичної системи самоврядування. Зокрема, вже влітку 1989 року був створений Фонд підтримки місцевої демократії, головною метою якого стало просвітництво в області самоврядування та громадських ініціатив. І протягом першого року

⁴¹ Регулкі С. Реформа місцевого самоврядування в Польщі: історія інсайдера / Будапешт: OSI-LGPSRI, URL: https://lb.ua/society/2014/07/15/272846_lektsiya.html

⁴² Макухин А. В. Політичні та правові аспекти функціонування системи місцевого самоврядування в республіці Польща // Евразийский юридический журнал. 2015. URL : <http://official.chdu.edu.ua/article/view/60099>

функціонування мережа консультативних центрів, створена фондом для надання правової та організаційної допомоги в області функціонування самоврядування, надала свої послуги більш ніж 20 тис. представників громад, близько 2 тис. людей брали участь у стажуваннях за кордоном⁴³.

У свою чергу, система місцевого самоврядування зробила колосальний вплив на створення нових інститутів громадянського суспільства. Дослідження, проведені в польських гмінах (низький рівень місцевого самоврядування) вказують, що структури громадянського суспільства діяли на локальному рівні в трьох різних організаційних формах:

1) як зареєстровані асоціації та фонди, які є представленими на рівні певних громад і є державними організаціями;

2) як місцеві представництва загальнонаціональних неурядових організацій, хоча в деяких випадках мають статус організацій, зареєстрованих на рівні гміни;

3) як неформальні формування і ініціативи, які не мають закріпленої організаційної структури. Багато в чому на розвиток низових структур громадянського суспільства вплинула також прийнята нова модель взаємовідносин центрального уряду і інститутів самоврядування, заснована на принципі «субсидіарності»⁴⁴. Цей організаційний принцип говорить, що центральна влада повинна грати виключно допоміжну роль по відношенню до місцевого самоврядування, і вирішувати виключно ті завдання, які не можуть бути вирішені власними силами на місцях.

З розвитком місцевого самоврядування важливу роль в просуванні інтересів громадян у публічній сфері стали відігравати асоціації місцевого самоврядування. Першою з них стала Асоціація польських міст, створена в серпні 1990 році для відродження традиції довоєнної організації. У квітні 1991 року був сформований Союз малих міст Польщі, в березні 1992 року – асоціація

⁴³ Національна доповідь - Польща: дослідження "Волонтерство в Європейському Союзі", "Country Report Poland". URL : <http://ec.europa.eu/>

⁴⁴ Регулкі Є. Реформа місцевого самоврядування в Польщі: історія інсайдера / Будапешт: OSI-LGPSRI, URL: https://lb.ua/society/2014/07/15/272846_lektsiya.html

польських міст-метрополій, в травні 1993 року - Асоціація сільських гмін Польщі.

Закон «Про суспільно корисної діяльності і волонтерство» від 2009 року, виходячи з принципу субсидіарності, ввів нові форми співпраці між органами публічної влади та організаціями громадянського суспільства, такі як: взаємна незалежність, партнерство, ефективність, чесна конкуренція і максимальна відкритість. Крім того, була зафіксована процедура змагальності в наданні публічних послуг; в конкурсах отримали право брати участь неурядові організації.

На початку 90-х років лише незначна частка структур місцевого самоврядування була готова залучати організації громадянського суспільства для формування місцевої політики. Однак ця тенденція змінювалася - так, кількість організацій, які отримували фінансові ресурси від органів самоврядування, зросла з 16% в 1993 році до 29% в 1996 році⁴⁵.

В період 1990-2010 рр., співпраця між владою і організованою громадськістю гальмувалася рядом факторів: браком досвіду, процедурою співпраці і фінансування, правовими колізіями, психологічними бар'єрами, відсутністю взаємної довіри. Місцеві політики навіть з підозрою ставилися до активних неурядових структур, побоюючись їх конкуренції в наданні послуг і одночасно ставлячи під сумнів компетентність їх співробітників і фінансової спроможності. У свою чергу громадські активісти сприймали співробітників локальних урядів, в основному, як бюрократів, які не є зацікавленими у співпраці, оскільки не до кінця розуміють специфіку недержавних структур.

У подоланні проблем співробітництва важливу роль відігравав Фонд підтримки місцевої демократії, який і до цього дня зберігає статус найвпливовішою неурядовою організації, що займається підтримкою демократичних процесів на локальному рівні. В результаті Польща є однією з небагатьох країн регіону Центральної та Східної Європи, де інституціоналізація

⁴⁵ Кучерявська Я. Самоуправління за двадцять років після: демократія та третій сектор у Польщі / Соціальні дослідження. 2001. URL: <http://www.vesna.org.ua/txt/biletskv/trsec.html>

громадянського суспільства, що почалася ще в останнє десятиліття соціалізму, була успішно завершена завдяки системі місцевого самоврядування, заснованої на принципах широкого громадської участі. На локальному рівні в Польській Республіці були використані стратегії взаємодії з владою шляхом представництва громадських лідерів в органах місцевого самоврядування або ж шляхом тісної співпраці з органами місцевої влади. Трансформація сфери відносин між громадянським суспільством і публічною владою є однією з причин успішної демократизації та політичної модернізації.

1.4. Громадські (неурядові) організації та об'єднання громадян як інститути громадянського суспільства

Громадянське суспільство - це суспільство, в якому юридично забезпечені і політично захищені основні права і свободи особистості, гармонійно розвинені сфера позадержавних відносин і громадянська ініціатива як усвідомлена і активна діяльність на благо суспільства. Одночасно з цим, на думку експертів, громадянське суспільство є поєднанням інститутів, організацій і індивідуальностей і знаходиться між сім'єю, державою і ринком, де люди вільно об'єднуються на підставі спільних інтересів. Воно є необхідною умовою виживання і самозбереження суспільства і соціуму як такого⁴⁶.

До інститутів громадянського суспільства віднесено: громадські організації, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші непідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства.

Відповідно до Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України №1035-р., інститути громадянського суспільства визначаються як

⁴⁶ Helmut K. Anheier, Lisa Carlson. Civil Society: What it is, and how to measure it. 2002

система суб'єктів, наділених правами і обов'язками щодо відстоювання своїх легітимних інтересів у процесі подальшої розбудови громадянського суспільства в Україні та участі в управлінні державними справами, зокрема, у формуванні та реалізації державної правової політики⁴⁷.

Часто сукупність цих інститутів називають «третім сектором», в той час як інші два сектори - це держава і бізнес. Суть третього сектора і його соціальна диспозиція виражені в простій формулі: бути приватними за формою, громадськими - за метою направлення⁴⁸. «Третій» (некомерційний) сектор в розвинених країнах уявляє собою значний і динамічний компонент суспільної життєдіяльності. У країнах з соціально орієнтованим типом економіки, завдяки третьому сектору державі, вдається ефективно справлятися з безліччю гострих проблем, спираючись не тільки на апарат державного управління і бюджетні кошти, а й на громадськість, благодійність і самоврядування.

Третій сектор утворюється за принципом самоврядування, в результаті активності громадян «знизу». Це досить невизначена категорія і збірне поняття, до якого відносять поза державним контролем громадські (неурядові) об'єднання різних форм, що створюються громадянами для реалізації ініціатив некомерційного характеру і спрямовані як на самореалізацію, так і на досягнення соціальних змін, які є значущими для суспільства в цілому. Це ресурс громадськості та громадської ініціативи, під якою ми розуміємо не тільки організаційно-правову форму (громадські організації, громадські рухи тощо), а й ті групи, в тому числі і професійні, які забезпечують виконання соціально значущих функцій.

Сутністю некомерційного сектора в сфері соціальної політики є ініціювання активності, зміна самої людини і формування у неї відповідальної участі в житті суспільства, заповнення соціальних ніш, які існують в державній соціальній системі, таким чином, щоб соціальна допомога нужденним стала

⁴⁷ Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства : Роз'яснення Міністерства юстиції України від 24.01.2011. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0016323-11>.

⁴⁸ Сухарев А.И. Сектор НПО - проблемы субъектности, критериев и классификации (западная методологическая модель). Ст. вторая // Безопасность Евразии. 2005. N 3. С. 467-477

більш конкретно і адресною. Саме неурядові (некомерційні) організації є тими структурами, де ініціативні та відповідальні громадяни мають можливість надати нужденним правозахисні і соціальні послуги і реалізувати свій соціальний інтерес. Як показують численні дослідження, без втручання недержавних некомерційних організацій в більшості країн світу ігнорувалися б такі актуальні для суспільства проблеми, як забезпечення рівних можливостей для інвалідів, пошук нових механізмів влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків, захист від сімейного насильства, допомогу біженцям і вимушеним переселенцям, відстоювання права громадян на здорове навколишнє середовище, соціальна реабілітація, комплекс проблем, пов'язаних з територіальним самоврядуванням тощо. Діяльність некомерційних організацій допомагає поліпшити показники рівня освіти і здоров'я нації, що, згідно з сучасними дослідженнями, збільшує ефективність економіки і забезпечує більш високі темпи економічного зростання. Покращуючи соціальний клімат в країні, вони роблять свій внесок у соціальну і політичну стабільність, яка є необхідною умовою економічного розвитку⁴⁹.

У літературі висловлюються різні причини, які обумовлюють існування і посилення ролі неурядових (некомерційних) організацій в суспільстві. Так, за припущенням дослідників Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та Міжнародного центру некомерційного права (ICNL) такими причинами можуть бути:

- реальне існування свободи слова та зібрань. Свобода слова і зборів, що є конституційними правами громадян, виступають гарантами на добровільне об'єднання громадян в НУО і вираз незалежних точок зору на існуючі в суспільстві проблеми. НУО стимулюють розвиток громадянських почуттів солідарності, причетності і взаємодопомоги, сприяють тому, щоб громадяни проявляли ініціативу і брали участь у вирішенні державних проблем;

- плюралізм і толерантність. Будь-який громадянин суспільства чи група

⁴⁹ Неправительственные организации Казахстана: 20-летний путь развития /Под общей редакцией Ш. С. Байболовой. // Алматы: Гражданский Альянс Казахстана, 2011. 84 с.

громадян повинні мати право переслідувати громадські та особисті інтереси. Це можуть бути: спорт і музика, освіта і медична допомога інвалідам, розвиток міжнародних відносин, проведення незалежних досліджень для отримання реальних фактів і багато ін. Оскільки ці інтереси різноманітні за своєю природою, то будь-який громадянин або будь-які організації повинні виражати терпимість по відношенню до інтересів інших громадян або організацій;

- сприяння соціальної стабільності і дотримання законів. НУО - це відображення інтересів суспільства. Держава не повинна забороняти людям допомагати іншим людям і суспільству. Головне для НУО - відкрито здійснювати свою діяльність, не порушуючи чинне законодавство;

- підтримка розвитку демократії. Сильний сектор НУО обов'язковий для успіху розвитку демократії. НУО є одним з вирішальних чинників демократизації суспільства. Вони необхідні для суспільства, оскільки саме через них громадяни опиняються залученими в громадянське і соціальне життя і таким чином роблять свій внесок в розвиток демократії. НУО є тим основним механізмом, через який громадяни об'єднуються для просування своїх спільних інтересів, захисту групових або індивідуальних прав, підтримки тієї чи іншої лінії поведінки або обраного курсу. Через НУО громадяни можуть привернути увагу органів управління до вирішення багатьох нагальних проблем. НУО здійснюють аналіз цих проблем, пропонують альтернативні, нетрадиційні, більш раціональні механізми їх вирішення. НУО допомагають проводити моніторинг і сприяють виконанню законів;

- надання соціальних та громадських послуг на іншій якісній основі. Надання соціальних та громадських послуг через НУО часто обходяться набагато дешевше, ніж через бізнес структури, а самі послуги надаються набагато різноманітніше, ніж ті, які надаються державними та бізнесовими колами. Наприклад, надання послуг через такі некомерційні організації як недержавні музеї, навчальні заклади, центри охорони здоров'я, кредитні фонди та інші некомерційні організації. Слід також пам'ятати, що головною метою приватних бізнес структур є отримання прибутку її засновниками, тоді як НУО

покликана приносити користь людям⁵⁰.

В літературі використовується безліч понять, аналогічних поняттю «неурядова» організація - «некомерційна», «неприбуткова», «громадська», «громадянська», «благодійна», «громадянського суспільства», «третього сектора» та інші. Різноманітність понять є лінгвістичним відображенням змісту, який вкладається у назву, тобто використання того чи іншого поняття залежить від того, що саме необхідно підкреслити в тій чи іншій ситуації: якщо економічний характер, то використовується поняття «некомерційна організація»; якщо суспільний - то використовується назва «громадська організація» тощо.

У світовій практиці для позначення таких організацій прийнято вживати назву «неурядова організація» від англійського «non-governmental organization» (NGO)⁵¹. Сучасні підходи до вивчення неурядових організацій були розроблені в ході реалізації відомого проекту з вивчення громадянського суспільства «The Comparative Nonprofit Sector Project» (порівняльне дослідження некомерційного сектора), проведеного університетом Джонса Хопкінса в Балтіморі (США). Дослідженням були охоплені такі країни, як США, Великобританія, Франція, Німеччина, Італія та деякі інші. В результаті, групою дослідників під керівництвом професора Лестера М. Саламона було сформульовано визначення НКО (некомерційної, неприбуткової організації - non-profit organizations), запропоновано їх класифікацію, викладено кілька теорій, що пояснюють їх виникнення⁵². У цей період були закладені деякі концептуальні, правові, економічні та функціональні положення щодо становлення і діяльності інститутів третього сектора. Переважна більшість цих принципів і механізмів залишилися актуальними і в наші дні.

Зокрема, були розроблені критерії віднесення організації до числа некомерційних:

⁵⁰ Некоммерческое право: (Учебное пособие) /Под общей редакцией Н. А. Идрисова /Международный центр некоммерческого права (ICNL) – Бишкек: Т. Kirland, 2012. 243 с.

⁵¹ Sayen D.G. The role of Non-Governmental Organizations// Bulletin of Human Rights 90/1. — N.Y., 1991.

⁵² Lester M. Salamon. Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector [Inaugural Edition] (with Helmut K. Anheier, Regina List, et al.) (Baltimore, MD: Johns Hopkins Center for Civil Society Studies, 1999).

- інституційність - організація повинна формально існувати у вигляді юридичної особи, мати організаційну структуру, суспільно-корисні цілі, межі діяльності;

- незалежність від держави - організація не повинна бути частиною системи державних органів, не повинна мати владних повноважень на національному та місцевому рівнях. Організація за своєю структурою управління повинна належати до організацій з приватною системою управління. Однак це не означає, що така організація не може отримувати від держави субсидії або іншу допомогу, а представники державних органів не можуть перебувати в складі його органів управління;

- використання коштів на цілі організації (не розподіл прибутку) - організація не повинна мати права на розподіл прибутку, отриманої від своєї діяльності між її засновниками, членами організації або членами правління. Організація повинна мати право на отримання прибутку від здійснення підприємницької діяльності, від вкладів донорів та інших законних джерел, проте отриманий прибуток повинен бути використаний для досягнення цілей її створення;

- самоврядування - організація повинна мати свої органи управління, володіти стрункою системою внутрішнього контролю над своєю діяльністю, що передбачає наявність внутрішніх правил та процедур щодо прийняття рішень. Це дає можливість таким організаціям користуватися автономністю і не підпадати під контроль державних структур;

- добровільність участі - припускає добровільне створення організації, добровільну участь громадян в її діяльності, а також використання добровільних пожертвувань громадян і юридичних осіб⁵³.

Згідно з цими критеріями некомерційні (неприбуткові) організації визначаються як соціотехнічні структури, які більш-менш відкриті, формально структуровані і незалежні безпосередньо від державного впливу, що генерують

⁵³ Handbook on Non-Profit Institutions in the System of National Accounts. Johns Hopkins University Center for Civil Society Studies and the Economic Statistics Branch of the United Nations Statistics Division / Department of Economic and Social Affairs Statistics Division - United Nations: New York, 2003. – 327 p.

і комбінують добровільні роботи і послуги і різні матеріальні і нематеріальні ресурси для досягнення самостійно встановленої орієнтованої мети, а не для отримання основного підприємницького доходу⁵⁴.

Некомерційні організації можуть створюватися для досягнення соціальних, благодійних, культурних, освітніх, наукових і управлінських цілей, з метою охорони здоров'я громадян, розвитку фізичної культури і спорту, задоволення духовних та інших нематеріальних потреб громадян, захисту прав, законних інтересів громадян і організацій, вирішення спорів і конфліктів, надання юридичної допомоги, а також в інших цілях, спрямованих на досягнення суспільних благ.

Отже, спільними характеристиками для таких організацій є: наявність конституційної (законодавчої) основи створення; самостійність і не приналежність до державної системи влади; функціонування на принципах самоврядування; добровільність об'єднання, що входять до неї членів; публічність і відкритість; некомерційний характер діяльності. Відмінності мають місце за програмними цілями (місією), структурі, фінансуванню, взаємодії з іншими інститутами і тощо. Що стосується організаційних відмінностей, то найчастіше проводять відмінність між асоціаціями і фондами. Як вказується в пояснювальній доповіді до Європейської Конвенції про визнання юридичними особами міжнародних неурядових організацій (ETS №124), асоціація - це «група осіб, які об'єднуються з будь-якою метою». Відповідно до того ж джерела, фондом є «статутне майно, призначене для тієї чи іншої мети»⁵⁵. Надалі, в міжнародних документах термін «некомерційна організація» був замінений на «неурядова організація» (non-governmental organizations), підкреслюючи тим самим, що така організація не являється елементом державної структури, не залежить від держави, щонайменше, в сфері ідеології. Цей термін став традиційним і для позначення неурядових правозахисних

⁵⁴ Salamon, Lester M. / Anheier, Helmut K. (1992): In Search of the Nonprofit Sector I: the Question of Definitions. In: Voluntas, Nr.2.

⁵⁵ Европейская конвенция о признании юридическими лицами международных неправительственных организаций (ETS N 124). Заключена в г. Страсбург, 24 апреля 1986 г. URL: <http://www.echr.coe.int/Pages/home>.

організацій, створюваних і керованих громадянами без формального втручання держави, які захищають права різних соціальних, професійних або найбільш уразливих груп населення. Саме в такому розумінні визначають поняття неурядових організацій і багато вчених. Хоча, сьогодні в міжнародних організаціях спостерігається тенденція все більш частого використання терміна «організація громадянського суспільства» (civil society organization, CSO) поряд з терміном «неурядова організація».

Основні принципи діяльності неурядових організацій в європейських країнах обговорювалися на засіданні Кабінету Міністрів Ради Європи у 2002 році і були закріплені в «Основних принципах статусу неурядових організацій в Європі», що представляють собою висновки багатосторонніх зустрічей з питань правового статусу неурядових організацій та їх ролі в плюралістичній демократії. Їх мета полягає не в тому, щоб запропонувати зразки законодавчих актів про неурядові організації, а в тому, щоб звести воедино рекомендації по впровадженню низки принципів, які повинні сформулювати відповідне законодавство і практичні заходи в демократичному суспільстві, заснованому на принципах верховенства права⁵⁶.

У преамбулі Фундаментальних принципів щодо статусу неурядових організацій в Європі особливо наголошується на важливості і цінності їхнього внеску в розвиток демократичного суспільства, на найрізноманітніші області їх діяльності, від правозахисної і природоохоронної до діяльності в галузі спорту, охорони здоров'я та захисту інтересів різних груп суспільства. Підкреслюється, що хоча неурядові організації та державні органи влади іноді мають неоднозначне ставлення до діалогу, він присутній в їхніх спільних інтересах, оскільки вони мають спільну мету пошуку вирішення суспільних проблем задоволення потреб членів суспільства. Особливо наголошується на ролі неурядових організацій у підвищенні обізнаності та рівня знань про демократію, і при цьому зазначається, що хоча ці завдання є надзвичайно

⁵⁶ Свобода ассоциаций. Сборник документов /сост. Е. Тонкачёва, Г. Черепок, Т. Рудкова.// Минск: ФУАинформ, 2009. 368 с.

важливими для суспільства, прихильного цінностям демократії та верховенства права, діяльність неурядових організацій ними не обмежується. Характер вкладу неурядових організацій в розвиток різних сфер життя суспільства також є різним⁵⁷. Вказується, що внесок НУО здійснюється через комплекс надзвичайно різноманітних видів діяльності - від виконання ролі єдиної інформаційної ланки між різними сегментами суспільства і органами державної влади, просування змін у законодавстві та державній політиці і допомоги нужденним, до вироблення технічних і професійних стандартів, перевірки виконання взятих зобов'язань по національному та міжнародному законодавству, надання можливостей для самореалізації, а також просування і захисту громад та їх інтересів⁵⁸.

НУО справедливо вважаються інститутами громадянського суспільства, які допомагають встановленню ефективного соціального і політичного діалогу між ним і державою. Як наголошується в пояснювальному меморандумі до Рекомендації СМ / Rec (2007) 14 Комітету міністрів держав-членів про правовий статус неурядових організацій в Європі, діяльність по створенню і зміцненню суспільства, яке сповідує принципи демократії і прав людини, багато в чому залежить від НУО (як формальним, так і менш формальним об'єднанням). Внесок цих організацій має історичне значення, вони продовжують відігравати важливу роль в забезпеченні підтримки ідей демократії і прав людини, які захищаються ще більш ефективно завдяки діяльності НУО. Більш того, в зв'язку з постійним внеском в сферу культури, демократії, прав людини і соціальної справедливості, НУО займають центральну позицію в здійсненні цілей, заради яких були створені такі організації, як ООН і Рада Європи. НУО домагаються цих цілей, працюючи в різних країнах в якості партнерів цих організацій, або на підставі стандартів,

⁵⁷ Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі: прийнято учасниками багатосторонньої зустрічі, організованої Радою Європи) Страсбург, 5 липня 2002 р. // Юридичний вісник України. 2002. № 50.

⁵⁸ Отношения между Советом Европы и неправительственными организациями (НПО). Решение Комитета Министров Совета Европы. 837-ое заседание – 16 апреля 2003. //Документы Совета Европы / Источник: Официальный сайт Совета Европы: http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_cooperation/civil_society/basic_texts/.pdf

розроблених ООН та Радою Європи, а також беручи участь в міжнародних і регіональних форумах⁵⁹.

Посилення ролі і впливу НУО проявляється у формуванні нового формату політики в її гуманітарному та соціальному аспекті; надання широкого спектру соціальних послуг в контексті людського виміру; моделюванні соціального середовища, здатного адекватно відповідати на запити суспільства і конкретного громадянина, зниженні рівня суспільної напруженості і нівелюванні конфліктів між бюрократичною машиною (держава чи бізнес-корпорація), яка диктує норми поведінки, і людиною, спільнотою людей; надання особистості альтернативного права висловити свої вимоги і артикулювати потреби, в т. ч. і з «управління життям»⁶⁰.

Таким чином, НУО та держава - взаємозалежні і взаємообумовлені інститути: без підтримки держави і його органів, а також інших інститутів державної влади не можливо уявити собі існування і діяльність неурядових організацій в тому сучасному розумінні, яке надається цьому поняттю сьогодні; без неурядових організацій, в тому числі і неурядових правозахисних організацій, які в певній мірі контролюють діяльність держави і його структур, не допускаючи їх непідконтрольності суспільству і приховування порушень законності в діяльності численних органів держави, неможлива побудова демократичної правової держави.

⁵⁹ Rekomendacyy CM/Rec (2007)14 Kabyneta Mynystrov ghosudarstvam-chlenam o pravovom statute nepravyteljstvennikh orghanyzacyj v Evrope. (2007) (Recommendation CM / Rec (2007) 14 of the Cabinet of Ministers to member states on the legal status of NGOs in Europe. (2007)). Council of Europe. URL: http://www.coe.int/t/ngo/Source/CMRec2007_14_russian.pdf/

⁶⁰ Сухарев А.И. Институциональная НПО-политика: роль и функции неправительственных, некоммерческих организаций в современном мире // Безопасность Евразии. 2005. N 2. С. 457-463

РОЗДІЛ 2.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

2.1. Проблеми становлення і розвитку громадянського суспільства в сучасній Україні

В умовах стрімких змін і економічних перетворень, що відбуваються в соціальному просторі України, проблема становлення і розвитку громадянського суспільства є однією з найбільш актуальних в системі суспільних наук. Інтерес до цього предмету дослідження обумовлений тим, що саме з розвитком інституту громадянського суспільства пов'язані надії на зміцнення демократичних основ нашої життєдіяльності, встановлення принципово нових відносин між суспільством і державою, іншого рівня взаємин між різними категоріями українського соціуму. Президент України в своїх посланнях неодноразово наголошував на необхідності формування зрілого громадянського суспільства, в якому в рівній мірі враховані і захищені інтереси всіх груп населення.

Оскільки під громадянським суспільством найчастіше розуміється незалежна від держави і що існує поряд з ним особлива сфера суспільного життя, що складається з різних соціальних груп, рухів, об'єднань, культурних, національних, територіальних та інших спільнот і служить найважливішою формою вираження різноманітних інтересів особистості в його систему входять економічні, шлюбно-сімейні, етнічні, виховні, освітні, культурні, інформаційні, релігійні відносини, здатні існувати і розвиватися щодо відповідності але незалежно від держави⁶¹.

Соціальна система, будучи фундаментальною для громадянського суспільства, утворює сукупність об'єктивно сформованих людських спільнот і

⁶¹ Крижанівський А.Ф. Громадянське суспільство в Україні: проблеми теорії і практики // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ, 2000, № 1

взаємовідносин між ними. Це первинний пласт громадянського суспільства, що визначає процеси його відтворення (наприклад, сім'ї), становить соціальну суть людини (взаємовідносини з іншими людьми та колективами), відносини між великими соціальними спільнотами (групами, націями, верствами тощо).

Економічна система формується з сукупності економічних інститутів та відносин, у які вступають люди в процесі реалізації відносин власності, виробництва, розподілу, обміну і споживання сукупного суспільного продукту. Визначальну роль відіграють відносини власності.

Політичну систему утворюють цілісні саморегульовані елементи (організації) (деякі дослідники включають до неї й державу): політичні партії, громадсько-політичні рухи, об'єднання. Індивід політично виступає як громадянин, депутат, член партії, організації і т. ін. Основу політичної структури становлять владні відносини, а роль містка між суспільством і державою виконують політичні партії.

Духовна сфера формується на основі взаємин між людьми, їх об'єднаннями, державою й суспільством загалом з приводу культурних благ (освіти, науки, релігії тощо). Ключову роль у цьому відіграють загальногуманістичні традиції.

Інформаційна система є наслідком розвитку людського розуму та спілкування. Її основу становлять засоби масової інформації, які видають незалежні організації і приватні особи⁶².

Отже, громадянське суспільство є цілісним системним соціальним організмом. Його системність - явище багатоаспектне, основою якого є організованість і впорядкованість суспільних відносин, що визначають його буття. Як і будь-яка інша система, громадянське суспільство саморегулюється, володіючи внутрішніми резервами самовідтворення, і одночасно об'єктивно потребує соціального регулювання, в якому вирішальну роль відіграє право.

При визначенні громадянського суспільства ми виходимо з розуміння того,

⁶² Щедрова Г.П. Громадянське суспільство, правова держава і політична свідомість громадян. – К., 1994. С.

що це відкрите, світське суспільство, з плюралізмом думок, ідей, толерантним ставленням до дійсності, індивідуалізмом, з розвиненою системою соціального і культурної сфер. Основою цього складного механізму виступає держава, без якого він втратив би свої обриси, свою цілісність. Держава забезпечує рівновагу, стабільність не тільки за допомогою системи управління, а й шляхом створення особливої культурної форми, стрижнем якої виступає правова культура. Це той контекст за допомогою якого в суспільстві знімається національна і соціальна напруженість, зміцнюється законність і правопорядок, забезпечується національна ідентичність і національна безпека⁶³.

Громадянське суспільство досить складний соціокультурний феномен, що має безліч концепцій і вимірювань. Нам представляється можливим розглядати громадянське суспільство як плюралістичну систему, яка виробляється громадянами певними діями в рамках особливої культури. І таке визначення громадянського суспільства дозволяє знайти його вираз в розробці поняття «громадянська культура», «правова культура». Громадянська культура є показником ініціативного громадянства, активної поведінки особистості в загальнодержавних справах. Правова культура, в свою чергу, визначається як характер і рівень діяльності членів громадянського суспільства, в процесі якої вони набувають або розвивають свої правові знання, вміння, навички.

Наявність розвиненого громадянського суспільства є відмінною рисою правової держави, невід'ємною частиною демократичної держави. Формування будь-якої демократичної системи неможливо без конституювання однією з базових її складових - громадянського суспільства. Саме воно стає реальним гарантом демократичності відбуваються трансформацій, дозволяє уникнути крайнощів анархістських і тоталітарних тенденцій у суспільному розвитку, забезпечує підстави соціальної стабільності. У цих умовах нестача ясного розуміння природи громадянського суспільства обертається не тільки спотвореним поглядом на реальність, а й блокуванням можливих шляхів

⁶³ Зубова Я. В. Гражданское общество: проблемы и противоречия его формирования // Научно-методический электронный журнал «Концепт». 2013. Т. 4. С. 101–105. – URL: <http://e-koncept.ru/2013/64021.htm>

вдосконалення соціальної практики.

Громадськими об'єднаннями, що складають основу громадянського суспільства, представлені в даний час інтереси практично всіх категорій населення. В умовах такого соціально-політичного різноманіття особливого значення набуває проблема становлення і розвитку цих інститутів. Формування громадянського суспільства в Україні зважаючи на історичні і соціальні причини тривалий і складний процес, що знаходиться на початку шляху і зустрічає велику кількість перешкод.

Дуже істотним ознакою громадянського суспільства є економічна і соціальна свобода його індивідів. Ця свобода існує там і тоді, де і коли індивіди: відчужені від власності, а виступають в якості її повноправних суб'єктів. Важлива ознака громадянського суспільства полягає також в тому, що воно апелює до природних, невідчужуваних прав людини, створює необхідні умови для найбільш повного задоволення потреб особистості, соціальних груп і класів, для надійного й ефективного захисту їх інтересів⁶⁴.

Основна функція громадянського суспільства - найбільш повне задоволення матеріальних, соціальних і духовних потреб його членів. Різноманітні економічні, етнічні, регіональні, професійні, релігійні об'єднання громадян покликані сприяти всебічній реалізації індивідом його інтересів, устремлінь, цілей.

В рамках виконання цієї основної функції громадянське суспільство виконує ряд важливих соціальних функцій:

1. На основі законності воно забезпечує захист приватних сфер життя людини і громадянина.
2. На базі асоціацій громадянського суспільства створюються і розвиваються механізми громадського самоврядування.
3. Громадянське суспільство є одним з найважливіших і потужних важелів у системі «стримувань і противаг», прагнення політичної влади до абсолютного

⁶⁴ Конституційне право України / За ред. Ю.М. Тодики, В.С. Журавського. – К.: "Ін Юре", 2002. – С. 187.

панування. Воно захищає громадян та їх об'єднання від незаконного втручання в їх діяльність державної влади і тим самим сприяє формуванню та зміцненню демократичних органів держави, всієї його політичної системи. Для виконання цієї функції у нього є чимало засобів: активну участь у виборчих кампаніях і референдумах, акції протестів або підтримки тих чи інших вимог, великі можливості у формуванні громадської думки, зокрема, за допомогою незалежних засобів масової інформації та комунікацій.

4. Інститути та організації громадянського суспільства покликані забезпечувати реальні гарантії норів і перемог людини, рівний доступ до участі в державних і суспільних справах.

5. Громадянське суспільство виконує також функцію соціального контролю по відношенню до своїх членів. Воно незалежно від держави, має в своєму розпорядженні засоби і санкціями, за допомогою яких може змусити індивіди дотримуватися суспільні норми, забезпечити соціалізацію та виховання громадян.

6. Громадянське суспільство виконує також комунікаційну функцію. У демократичному суспільстві проявляється розмаїття інтересів. Найширший спектр цих інтересів є результатом тих свобод, якими володіє громадянин в умовах демократії. Демократична держава покликана максимально задовольняти інтереси і потреби своїх громадян. Однак в умовах економічного плюралізму ці інтереси настільки численні, настільки різноманітні і диференційовані, що державна влада практично не має каналів інформації про всі ці інтересах. Завдання інститутів та організації громадянського суспільства інформувати державу про конкретних інтересах громадян, задоволення яких можливо лише силами держави.

7. Громадянське суспільство виконує стабілізуючу функцію своїми інститутами і організаціями. Воно створює міцні структури, на яких тримається вся суспільне життя. У складні історичні періоди (війни, кризи, депресії), коли держава починає хитатися, воно «підставляє своє плече» - міцні структури громадянського суспільства. Однією з функцій громадянського суспільства є

також забезпечення деякого мінімального рівня необхідних засобів до існування всім членам суспільства, особливо тим, хто сам не може цього домогтися⁶⁵.

Слід зазначити основні функції громадянського суспільства:

- висунення ініціатив - державна сфера занадто бюрократична і не повністю реалізує цю функцію;
- посилення ідеологічного плюралізму;
- оформлення зовнішніх вимог до системи;
- легалізація протесту;
- стимулювання позитивної адаптації.

Побудова громадянського суспільства - довгий і складний процес, що вимагає дотримання безлічі умов. В Україні існує певна специфіка на увазі історичного розвитку і порівняно молодого правового забезпечення та ранньої демократії. Основними шляхами побудови громадянського суспільства в Україні є: розширення основної бази влади, підвищення політичної культури населення; активізація процесу роздержавлення всіх сфер суспільного життя, формування реальних інститутів громадянського суспільства; постійне удосконалення контрольних механізмів, тобто механізмів зворотного зв'язку від суспільства до держави; максимальне розширення сфери судового захисту прав і свобод людини, формування поваги до права та закону; виховання нормального природного патріотизму національного і державного; зміцнення свободи інформації, відкритості суспільства на основі зав'язків із закордонним світом; підвищення рівня суспільної свідомості, подолання явищ соціальної пасивності⁶⁶.

Фахівці пов'язують труднощі становлення громадянського суспільства в Україні з дивним переплетенням в соціальній реальності і в традиціях якостей і властивостей, характерних для абсолютно протилежних форм громадянського

⁶⁵ Мамут Л.С. Гражданское общество и государство: проблема соотношения // Общественные науки и современность, 2002.

⁶⁶ Васькович Й. Проблеми та перспективи побудови правової держави в Україні // Право України, 2000, № 1.

суспільства: свідомого (з єдиним центром, що здійснює управління за допомогою командної системи) і стихійного (з поліцентричної управлінням, наявністю автономії в діяльності структурних елементів).

Складність формування громадянського суспільства в Україні пов'язана і з недостатнім поширенням в суспільстві політичної культури, відсутністю у багатьох громадян соціальної відповідальності. Тим часом саме наявність соціальної відповідальності - неодмінного атрибуту громадянського суспільства - полегшує і прискорює цей процес. На думку дослідників, в ній зливаються правові, моральні та естетичні цінності, створюється духовно-ідеологічна база для усвідомлення людиною нероздільності своїх прав і обов'язків. Соціальна відповідальність виступає як регулятор діяльності не тільки індивідів, але і соціальних груп, різних громадських організацій⁶⁷.

Формування громадянського суспільства відбувається при наявності правової держави, яке притаманними йому засобами обмежує, з одного боку, зловживання чиновництва, всевладдя бюрократії, з іншого боку, не допускає вседозволеності, свавілля, свавілля натовпу. Правова держава втілює в своїй діяльності не вузько-класовий, а загальний. Воно прагне до створення відкритого суспільства, де конфліктні ситуації вирішуються законним шляхом, методом консенсусу, іншими конструктивними засобами. В Україні слабка не тільки економічна база громадянського суспільства, а саме немає справжньої економічної свободи, різноманіття форм власності, здорового ринку. Ігноруються духовно-ідеологічні чинники. Так, можлива причина криється у тому, що суспільству, вихованому на принципах трудової колективістської моралі, намагаються нав'язати принципи самого крайнього індивідуалізму, характерного для ранніх стадій буржуазного суспільства. Перекреслення всього цінного, що було в минулий час, веде до розколу суспільства і перекриває шляхи до його єднання і солідарності, послаблює державу. А слабка держава не може бути по-справжньому правовою. Дискредитація минулого створює

⁶⁷ Шемчушенко Ю. Теоретичні проблеми формування правової держави // Право України, 1995, № 2

незаконність і вибухонебезпечний стан в країні.

Серйозні проблеми сучасного українського соціуму, що виникають на шляхах становлення громадянського суспільства, підкреслюють практично всі дослідники цієї проблеми.

По-перше, поділ українського соціуму і населення по різних лініях: бідні і багаті; центр і регіони; еліта і народ; чиновники і всі інші. Такий соціальний поділ викликає соціальну нерівність між людьми, що згодом призводить до недовіри одних верств населення до інших. Таким чином у самому суспільстві виникає не зовсім здоровий погляд на те яким повинне бути суспільство у державі. Такий погляд є спотвореним, адже тоді виникає хибна думка ,що суспільство ґрунтується на двох, так званих, соціальних групах - багатих і бідних⁶⁸.

Історичний досвід показав, що політика національного гноблення, зневаги, асиміляції веде до дестабілізації суспільства, яке з часом втрачає єдність і розформовується на соціальні класи.

По-друге, практична відсутність об'єднуючих цінностей, таких як: довіра, солідарність, порозуміння по базових підстав суспільства, повага до життя, особистості та гідності людини. Соціальні цінності - продукт соціальної взаємодії людей і їх груп, в процесі якого виявляється здатність того чи іншого соціального явища або процесу задовольняти потреби, інтереси, бажання особистості, соціальної групи або суспільства в цілому і відбувається її оцінка. Саме вони дозволяють кожному члену суспільства зрозуміти і засвоїти, що в ньому визнається добром, а що злом; які риси поведінки особистості приймаються, схвалюються і наскільки, а які і наскільки засуджуються; у чому щастя і сенс життя і т.д. Поведінка людей в суспільстві, у соціальній групі або спільності визначається насамперед їх орієнтацією на певні цінності (ціннісною орієнтацією)⁶⁹.

Велику роль у втраті єдності і довіри відіграли засоби масової інформації,

⁶⁸ Гражданское общество: Первые шаги / Под ред. А. Сунгурова. СПб., 1999.

⁶⁹ Гражданское общество: Первые шаги / Под ред. А. Сунгурова. СПб., 1999.

які мають деструктивний характер діяльності. Така діяльність призводить до негативних наслідків та розколює суспільство, адже постійно відбувається перекручування фактів та маніпулювання інформацією з метою нав'язати думку через спотворення фактів, через такі дії українці живуть і постійній недовірі. З часом ставало важче уявити громадянина, який буде впевнений у власному майбутньому, власних правах, а також у тому, що він є частиною великого соціуму. Проте, протягом останніх років та у зв'язку з подіями в Україні, українські громадяни почали чітко усвідомлювати, що означає бути єдиним народом і відновлювати цінність єдності.

По-третє, практична безсуб'єктність українського соціуму, коли під суб'єктом суспільства розуміється соціальна одиниця, здатна постійно приймати і реалізовувати значущі в масштабах суспільства, самостійні і відповідальні рішення і дії. У нас є актори, дійові особи, статисти, навіть особистості, але суб'єктів, крім Президента і його адміністрації, ні: всі інші лише реалізують його волю і нічого не вирішують. Безсуб'єктність суспільства суперечить і демократії, і ринкової економіки, і громадянського суспільства.

По-четверте, відсутність численного середнього класу. Який є опорою для нормального розвитку країни і громадянського суспільства.

Основою соціальної стабільності в сучасному світі є потужний і численний середній клас. У більшості країн з розвиненою економікою він охоплює понад 60% населення. У всьому цивілізованому світі середній клас виступає основним внутрішнім інвестором держави, піклуючись про майбутнє процвітання своєї країни і подальших поколінь. Середній клас виконує функцію найпотужнішого економічного “донора” шляхом сплати податків, формування фінансової основи діяльності державної і місцевої влади. Як основний платник податків він формує державний та місцеві бюджети, фінансує необхідні соціальні трансферти, створює можливості розширення фінансування науки, освіти, охорони здоров'я, культури. Сплачуючи податки, середній клас здатний підтримувати соціально пасивне населення і тим самим виступати гарантом реалізації державних соціальних програм. Тому проблема у формуванні

середнього класу є важливим питанням для сучасного суспільства.

По-п'яте, бюрократія і супутні їй тіньові відносини, корупція, взаємні зобов'язання.

Корупція в Україні та методи боротьби з нею на державному рівні – питання, яке постійно виникає в ЗМІ, громадськості, посадовців. Що реально відбувається на державному рівні для боротьби з цим явищем? Які заходи застосовуються? За останні роки рівень корупції в Україні виріс і став однією з гострих проблем сучасності. Це негативне явище створює реальну загрозу безпеці, демократичному розвитку держави та суспільству, конституційному ладу, а саме: підриває авторитет країни, завдає шкоди демократичним засадам управління суспільством, функціонуванню державного апарату, обмежує конституційні права і свободи людини та громадянина, порушує принципи верховенства права, порушує встановлений порядок здійснення повноважень посадовими і службовими особами органів державної влади, управлінських структур приватного сектора, руйнує моральні та суспільні цінності, деформує на міжнародному рівні. Такі фактори є причиною і наступної проблеми.

По-шосте, низький рівень довіри населення до політиків та посадовців, вимушеність пристосування до дій влади, скептичність щодо можливості впливати на їх рішення.

Необхідно додати наступні проблеми:

- середній рівень правової культури

Основою громадянського суспільства є формула: «Все, що не заборонено законом, дозволено». Право в громадянському суспільстві не є волею тих, хто володіє економічною і політичною монополією, а служить мірою свободи, нормативами рівності і справедливості, компромісом соціальних верств. Правова держава і громадянське суспільство не можуть бути реалізовані без високого рівня правової культури. Право в наш час є основним способом правової соціалізації особистості, впровадження її в цивільний процес. Все це обумовлює необхідність вивчення природи права з соціокультурної точки зору. Високий рівень правової культури характеризує прагнення громадянина брати

участь у правовій сфері суспільства, що в свою чергу говорить про правову цивілізованість держави, що характеризується свободою, рівністю, справедливістю, правовими цінностями, сприймаються громадянами як основні соціальні регулятори суспільного життя.

- проблеми формування громадянського суспільства в Україні визначаються ще й слабкістю політичної позиції окремих індивідів. В українському суспільстві політичні позиції громадян залишаються нечіткими, обумовленими, насамперед, первинними (сімейними, родинними) зв'язками. Сторонні люди часто сприймаються як потенційні вороги. На такій психологічній основі не можна створити сучасного суспільства, яке потребує певного рівня довіри поміж громадянами. Можливість існування сучасних економічних, соціальних і політичних організацій значною мірою залежить від надійності соціальних зв'язків між людьми. Дж. Коулмен називав цей феномен "соціальним капіталом", тобто потенціалом взаємної довіри та взаємопідтримки, що формується в міжособовому просторі. За роки тоталітарного минулого, коли держава заохочувала шпигування людей одне за одним, у громадян України сформувалася чітка установка на підозріле ставлення до інших людей. Після падіння комуністичного режиму, на жаль, влада тільки закріпила це почуття, можна сказати, перетворила його на стійке переконання.

- наявність стійких стереотипів масової політичної свідомості, системи цінностей, сформованих тоталітарним режимом. Такі цінності, як приватна власність, нерівність, конкуренція, все ще породжують психологічний дискомфорт у частині населення;

- протиріччя між необхідністю формування громадянського суспільства і стабільним функціонуванням держави як правової;

- відсутність повноцінної соціальної та економічної бази громадянського суспільства;

- криміналізація економіки і, частково, органів державної влади;

- відсутність у населення адекватного розуміння соціально-економічних і

політичних процесів;

- поширення серед частини населення неконструктивних форм активності і самовираження;

- громадянська апатія населення та суспільні проблеми

суспільні проблеми і протиріччя, нерідко ведуть до того, що частина людей втрачає культурні навички співжиття із соціумом; створюється маса індивідів, відірваних від нормальних соціальних зв'язків і відносин, єдиною турботою яких є пошук коштів для індивідуального виживання.

- відсутність політичної культури громадянськості у значної частини суспільства.

- не забезпечується рівність громадян і організацій перед законом і судом.

Про це, зокрема, говорить вибіркове застосування закону в політичних цілях, а також залежність суду від виконавчої влади; - порушуються виборчі права громадян, зокрема, через використання адміністративного ресурсу;

- не всі політичні партії, що сформувалися за для сприяння побудові громадянського, до сих пір не отримали доступу до влади. Та і перемога якоїсь із них на виборах, ще не означає можливість реалізації її програми;

- відтісняються на узбіччя політичного життя або ставляться в залежність від владних структур громадські організації та рухи, які виражають власні настрої. Про це говорить, наприклад, розгін зборів цих громадських організацій, а також їх пікетів та мітингів; ставиться під сумнів свобода слова і преси тому, що більшість інформаційних джерел захоплені бюрократією, а інформація, щодо громадського життя, подається у спотвореному вигляді⁷⁰.

Здійснення негативного впливу, на формування громадянського суспільства, відбувається і через такі методи як:

- різні форми тиску на засоби масової інформації, які в певній мірі можуть заважати владним структурам.

⁷⁰ Зубова Я. В. Гражданское общество: проблемы и противоречия его формирования // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2013. – Т. 4. – С. 101–105. – URL: <http://e-koncept.ru/2013/64021.htm>.

- свобода підприємництва тільки декларується, а реально не здійснюється владою через корупцію чиновницького апарату;
- зберігаються нерівні умови доступу до освіти, охорони здоров'я та культури, що обмежує свободу розвитку особистості;
- не дотримуються гарантії місцевого самоврядування в зв'язку з фінансовою залежністю і адміністративним тиском регіональних органів державної влади.

Проте, попри всі труднощі і перешкоди на шляху свого становлення громадянського суспільства має певні передумови для затвердження. На користь цього висновку свідчать різні протилежні тенденції, які виявляються соціологічними дослідженнями. Вони вказують на наявність значних змін в масовій свідомості, головне з яких - вихід за межі колишніх, які тривалий час існували підсвідомих порогів, за якими ховалося нормальне соціальне відчуття себе як особистості і самовідчуття особистої свободи.

Поступальний процес розвитку громадянського суспільства в країні не переривався. У багатьох випадках організації та інститути громадянського суспільства вже зараз вносять істотний внесок в розвиток економіки, формування і реалізацію соціальної політики, створення робочих місць, захист і відновлення порушених прав громадян, освіту і виховання молоді.

Природний, стійкий шлях громадянського суспільства - це розвиток конкретних, місцями навіть приземлених соціальних ініціатив, що включають ясну зв'язок з особистим інтересом учасників і з їх можливостями робити, а не говорити, добиватися результату власними зусиллями, а не чекати його від керівництва.

Напрямки підтримки розвитку громадянського суспільства.

1) Ресурсне забезпечення.

Постановка стратегічного завдання створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства в Україні невіддільна від обговорення питань фінансування громадських ініціатив. Для політичної активності населення немає необхідності підтримувати громадян фінансами з боку

держави або інших донорів. А ось для соціальних, культурних та інших подібних проектів підтримка необхідна. Незважаючи на те, що в питаннях фінансування громадських організацій в останні роки намітилися позитивні зрушення - стало більше корпоративних донорів, в регіонах зміцнилася практика проведення конкурсів соціальних проектів, - питання розвитку механізмів підтримки некомерційних організацій залишається виключно важливим.

З огляду на специфіку громадянського суспільства, однією з умов діяльності в напрямку зміцнення матеріально-технічної бази некомерційних організацій має стати різноманітність джерел фінансування. Це одна з найважливіших гарантій незалежності громадянського суспільства. У суспільстві має утвердитися розуміння важливості підтримки.

Для забезпечення сталого розвитку організацій і рухів, що утворюють громадянське суспільство, необхідно істотно підвищити рівень його ресурсного забезпечення.

2) Державна підтримка громадянського суспільства.

На окрему увагу заслуговує проблема підтримки громадських рухів з боку держави. Таку підтримку отримують сьогодні більше третини українських організацій.

3) Удосконалення правового регулювання.

Розвиток законодавства про некомерційні організації та громадянське суспільство в цілому необхідно не тільки в силу власне юридичних проблем, лакун і колізій. У наявності велика політико-соціальна проблема: модернізація правового середовища громадянського суспільства відстає від процесів його становлення. Потребують посилення законодавчі заходи, спрямовані на практичне забезпечення конституційних прав громадян. В особливій мірі це відноситься до заходів щодо повсякденну діяльність захищають і реалізують ці права громадських об'єднань, засобів масової інформації та інших структур громадянського суспільства. Законодавство про освіту, охорону здоров'я, науку, культуру і інших галузях соціальної сфери в недостатній мірі відповідає на

питання, пов'язані з роботою відповідних галузей⁷¹.

На сучасному етапі розвитку громадянського суспільства вдосконалення законодавства про нього виявиться успішним, тільки якщо воно матиме системний характер. Настійно необхідно комплексне рішення об'єктивно взаємопов'язаних проблем, які стосуються різноманітних галузей громадянської активності та різних галузей права.

4) Інформаційне забезпечення.

Відсутність у людей політичного досвіду і звичка довіряти ЗМІ, вихована ще за радянських часів, привели на тому етапі до того, що люди з великим ентузіазмом поглинали все, що здавалося новим і незвичним. Могло навіть скластися враження, що зусиллями ЗМІ були направлені на те аби створити "нову людину" демократичного вільної ринкового суспільства. Однак подальший розвиток подій показав, що це далеко не так.

Визначальним фактором пробудження громадянської свідомості Український стала і брехня, яку оприлюднили підконтрольні КПРС ЗМІ про Чорнобильську катастрофу та інші подібні лиха. Багато інформації на той час було приховано, а оприлюднено лише те, що вигідно було оприлюднити.

Медіа, які щойно звільнилися від цензурного тиску оприлюднили матеріали, які стали справжнім потрясінням для суспільства і навіть зумовили стан певної розгубленості, оскільки герої перетворювалися в антигероїв, розвінчувалися створені радянською владою міфи.

Люди поступово звикали до різноманітності джерел масового інформування, сміливих оцінок. У той же час їх дивувало, що факт оприлюднення негативу або компромату на певну особу в газеті або на ТВ автоматично не тягне за собою суворої відповідальності (як це було за радянських часів, коли преса виконувала не тільки ідеологічні, але й морально-каральні функції).

⁷¹ Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації : Указ Президента України від 24.03.2012. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/212/2012>

Вільна преса пробудила у людей завищені очікування того, що в найближчому часі вдасться подолати цивілізаційний відставання. Потрібно робити наступний крок: створювати умови для впровадження кращого досвіду та інформувати про це населення, і це повинно стати завданням всього активу громадянського суспільства.

Активне інформування населення на рахунок нових законів або положень призведе обізнаності усіх категорій населення і висловлення своїх поглядів на рахунок цих питань. А згодом до свідомого сприйняття важливості своєї думки на демократичній державній арені.

Потрібно робити наступний крок: створювати умови для впровадження кращого досвіду та інформувати про це населення, і це повинно стати завданням всього активу громадянського суспільства.

5) Громадянська освіта.

Мало уваги приділяється в масштабах всієї країни в цілому розвитку громадянської освіти. Якщо створити необхідне забезпечення то з часом, через громадянську освіту населення отримає навички для реалізації громадянської активності, вчиться відповідальності і глибокому знанню конституційних прав. Потенціал для розширення цієї роботи є і повинен стати одним з помітних трендів розвитку українського громадянського суспільства в майбутньому. Тільки демократичні цінності помножені на національні інтереси збагатять і зміцнять нашу історичну спільність. Не важко було б зробити висновок про те, якими наслідками це загрожувало нашому суспільству при нинішньому стані правової культури.

6) Забезпечення участі громадськості в прийнятті управлінських рішень.

У вітчизняній практиці на сьогоднішній день накопичено певний досвід здійснення контролю над владою з боку цивільних структур. Особливо багаті таким досвідом українські правозахисні організації. Необхідно поширити досвід громадського контролю та на інші сектори, залучити сили. В останні роки сформувався набір інструментів взаємодії суспільства і влади в вигляді тематичних переговорних майданчиків і громадських рад. З урахуванням

наявного досвіду можна і потрібно законодавчо встановити вимоги до організації взаємодії влади і громадськості, які гарантували б відкритість дискусії.

7) Розвиток місцевого самоврядування.

Найбільшим системним недоліком реформи владних повноважень є пониження статусу місцевого самоврядування, відсутність можливості встановлювати власні податки і проводити зрозумілу жителям-виборцям економічну політику. Перегляд прийнятої моделі бюджетування місцевого самоврядування є найважливішим на сьогоднішній день умовою розвитку громадянського суспільства в Україні.

8) Моніторинг громадянського суспільства.

Регулярне вивчення динаміки суспільного середовища, потреб і потреб громадських організацій і громадян - ті напрямки, які, в свою чергу, призведуть до правильного визначення пріоритетів і вироблення ефективної політики по окремим секторам.

9) Голос громадянського суспільства⁷².

Ще однією важливою тенденцією в розвитку громадянського суспільства стає дедалі більша потреба в розвитку механізмів всебічного врахування інтересів і думок цивільних структур. Рух у бік подальшого вдосконалення української демократичної системи надає все більшого значення голосу громадян, озвучення не тільки їх турбот і сподівань, а й обговорення в публічному просторі тих пропозицій щодо вирішення проблем, з якими самоорганізовані групи і інститути звертаються до влади і суспільству.

10) зміцнення свободи інформації і гласності, відкритості суспільства на основі щонайширших зв'язків із зарубіжним світом;

11) піднесення рівня суспільної свідомості, подолання явищ соціальної пасивності, оскільки справа не тільки в наявності демократичних установ і процедур та інформованості населення, але й в умінні жити в умовах

⁷² Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації : Указ Президента України від 24.03.2012. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/212/2012>

демократії, користуватися її благами, в готовності до постійного удосконалення політичної системи у відповідності зі зміною конкретно-історичних умов.

Проблеми становлення і розвитку громадянського суспільства в Україні відносяться до числа актуальних. Побудова громадянського суспільства - довгий і складний процес, що вимагає дотримання безлічі умов. В Україні існує певна специфіка на увазі історичного розвитку і порівняно молодого правового забезпечення та ранньої демократії. Однак, дослідники не поспішають ставити хрест на можливості в формування громадянського суспільства в Україні має певні перспективи і позитивну динаміку його формування. Становлення громадянського суспільства - складний соціальний процес, в якому одночасно цивілізуються і громадянин, і цивільні відносини між членами суспільства, і саме суспільство, і держава, і відносини між ними. Умовою такого розвитку є рівновага всіх складових громадянське суспільство - людини, суспільства, бізнесу і держави. Перевага однієї із них лише буде руйнувати побудову громадянського суспільства, а їх рівність сприятиме формуванню здорового громадянського суспільства як фундаменту правової держави.

2.2. Взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільства в Україні

Розвинуте громадянське суспільство є невід'ємною складовою всіх демократичних правових держав світу. В умовах плюралістичної демократії держава поступається частиною своїх повноважень в державній та управлінській сферах соціальної життєдіяльності самоорганізуючим та самоуправляючим структурам, які його утворюють. Очевидно, що сильна держава неможлива без розвиненого громадянського суспільства, яке стає дієвим чинником державотворення за умови конструктивного та соціально-відповідального діалогу з державою в межах правового поля.

Завдання створення ефективно діючого механізму взаємодії громадян з

органами державної влади та місцевого самоврядування, їх участі у виробленні державних рішень з найважливіших соціальних, економічних та інших суспільно значущих питань в сучасній Україні дуже актуальні. Однак рішення цих важливих проблем неможливо без взаємодії між різними секторами суспільства (державою, бізнесом, некомерційними організаціями), для чого потрібно знайти якісь універсальні інструменти, які б допомогли розкрити і реалізувати наявний в країні потенціал.

Під визначенням “громадянське суспільство” сьогодні розуміють суспільство громадян з високим рівнем економічних, соціальних, політичних і культурних рис, яке утворює з державою розвинуті правові відносини, суспільство рівноправних громадян, що не залежить від держави, а взаємодіє з нею для суспільного блага⁷³. Це суспільство, яке породжує компетентну і ефективну владу, а також контролює її. Головними інститутами організації такого впливу суспільства на владу повинні бути неурядові організації. Вони повинні стати проміжною ланкою між державою і громадянином. Громадські організації покликані відстоювати інтереси людини, лобіювати ті чи інші важливі позиції соціальних груп. Свобода асоціацій і повага до їхніх прав забезпечує державному організму гармонійне об’єднання інтересів різних прошарків суспільства.

Актуальність теми пов’язана з тим, що серед об’єктивних причин відсутності взаємодії між владою та громадянським суспільством чималу роль відіграє недосконалість законодавства, яке не дозволяє змінити існуючу практику відносин. Різна ж природа органів влади і інститутів громадянського суспільства обумовлює, в свою чергу, і відмінності в розумінні їх інтересів і завдань.

Для налагодження ефективної міжсекторної взаємодії необхідні перш за все зміцнення конституційно-правових основ функціонування інститутів громадянського суспільства, вдосконалення інститутів представництва

⁷³ Якубовський О., Бутирська Т. Державна влада і громадянське суспільство: система взаємодії : [монографія] / О. Якубовський, Т. Бутирська. - Одеса : Вид-во ОРІДУ НАДУ, 2004.

громадян, а також створення дієвих механізмів взаємодії між владою та громадськими об'єднаннями на державному рівні. Головне завдання в даний час складається в створенні оптимальної системи прямих і зворотних зв'язків, між органами державної влади та громадянським суспільством, що багато в чому залежить від рівня інституціалізації останнього.

Актуалізація даної проблематики пов'язана з тим, що розвиток системи взаємовідносин держави і громадянського суспільства, проходить в умовах реформування всієї системи державної влади країни, пошуку найбільш вдалих форм взаємодії влади і суспільства, що враховують особливості національного і світового досвіду формування демократичних засад життя на базі розвиненого громадянського суспільства і правової держави.

Громадянське суспільство активно сприяє процесам політичної демократизації, набуття державою ознак правової, відстоюючи матеріальну і духовну незалежність людини від держави, домагаючись правової гарантії такої незалежності, захисту приватних і суспільних інтересів людей. Разом з тим, має бути зворотний зв'язок державних інститутів з громадськістю, оскільки правова держава має реагувати на запити і потреби асоційованого громадянства, видавати відповідні законодавчі акти та слідкувати за їх виконанням⁷⁴. Іншими словами, вона повинна створити ситуацію правової захищеності громадян, сформувати сприятливе правове поле для діяльності створюваних ними громадських інститутів.

Особливого значення набуває проблема взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади України. Нині ця взаємодія відбувається у таких правових формах:

1. Участь інститутів громадянського суспільства (ІГС) у нормотворчій діяльності держави, яка забезпечується участю у розробленні та обговоренні проектів нормативно-правових актів. Участь у правотворчій діяльності є найпоширенішою формою участі громадських організацій у

⁷⁴ Якубовський О., Бутирська Т. Державна влада і громадянське суспільство: система взаємодії : [монографія] / О. Якубовський, Т. Бутирська. - Одеса : Вид-во ОРІДУ НАДУ, 2004.

державному управлінні. Громадське обговорення проектів нормативних актів є обов'язковим етапом нормотворчого процесу в системі органів виконавчої влади. Консультації з громадськістю в нормотворчому процесі проводяться з метою залучення громадян до участі в управлінні державними справами, надання можливості для їх вільного доступу до інформації про діяльність органів виконавчої влади, а також забезпечення гласності, відкритості та прозорості в діяльності цих органів. Проведення консультацій з громадськістю має також сприяти налагодженню системного діалогу органів виконавчої влади і громадськості, підвищенню якості підготовки та прийняття рішень з важливих питань державного і суспільного життя з урахуванням думки громадськості, створенню умов для участі громадян у розробленні проектів таких рішень. Консультації з громадськістю проводяться з питань, що стосуються суспільно-економічного розвитку держави та життєвих інтересів широких верств населення.

2. Участь ІГС у правозастосовчій діяльності держави, яка забезпечується шляхом:

- передачі повністю повноважень державних органів;
- передачі часткової повноважень державних органів;
- громадського контролю⁷⁵.

З метою залучення громадських організацій до правозастосовчої діяльності органів виконавчої влади законодавством передбачена передача громадській організації повністю повноважень (функцій), що їх виконує відповідний державний орган, або передача лише окремих функцій державних органів громадським організаціям, які діють паралельно або спільно з відповідними органами держави. Громадські організації також беруть участь у наданні адміністративних послуг на підставі повноважень, які їм надані законом або нормативно-правовим актом органу

⁷⁵ Авер'янов В.Б. Адміністративне право України. Том 2. - К., 2009.

виконавчої влади.

Це також залучення інститутів громадянського суспільства до надання соціальних послуг; здійснення інститутами громадянського суспільства громадського контролю за діяльністю органів державної влади у формі громадського моніторингу підготовки та виконання рішень, експертизи їх ефективності, подання органам державної влади експертних пропозицій, утворення спільних консультативно-дорадчих та експертних органів, рад, комісій, груп для забезпечення врахування громадської думки у формуванні та реалізації державної політики; проведення органами державної влади моніторингу і аналізу громадської думки, забезпечення своєчасного публічного реагування на пропозиції та зауваження громадськості; ознайомлення широких верств населення з формами його участі у формуванні та реалізації державної політики, виконання спільних проектів інформаційного, аналітично-дослідницького, благодійного і соціального спрямування тощо⁷⁶.

3. Участь ІГС у правоохоронній діяльності держави, яка забезпечується шляхом:

- реалізації права складати протоколи про адміністративні правопорушення;
- участі ІГС у діяльності органів внутрішніх справ по забезпеченню охорони громадського порядку;
- реалізації права вживати спільно з працівниками міліції заходів до припинення адміністративних правопорушень і злочинів;
- участі ІГС з органами Державної прикордонної служби України в охороні державного кордону⁷⁷.

За останні роки Верховною Радою України прийнято ряд важливих законів, які розширили предмет, зміст і межі громадського контролю за діяльністю держави. Наприклад, громадські організації беруть участь у

⁷⁶ Дороговкази та план саморозвитку українського громадянського суспільства План саморозвитку українського громадянського суспільства розглянуті та ухвалені на ІУ-ому Всесвітньому Форумі українців (18 - 21 серпня 2006 р., м. Київ). URL: <http://www.philanthropy.org.ua/filestorage/File/Dorogov.pdf>

⁷⁷ Авер'янов В.Б. Адміністративне право України. Том 2. - К., 2009.

здійсненні цивільного контролю над воєнною організацією держави та правоохоронними органами, здійснюють громадський контроль за дотриманням законів, спрямованих на запобігання та протидію корупції, з використанням при цьому таких форм контролю, які не суперечать чинному законодавству.

У здійсненні правоохоронних повноважень органів виконавчої влади беруть участь громадські організації, наділені деякими державно-владними повноваженнями. Так, відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення у справах про адміністративні правопорушення, що розглядаються органами, протоколи про правопорушення мають право складати уповноважені на те посадові особи. Протоколи про правопорушення мають право складати також представники громадських організацій або органів громадської самодіяльності: член громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону; громадський інспектор Українського товариства охорони пам'яток історії та культур.

Так, особливості становлення громадянського суспільства в Україні, співвідношення громадянського суспільства і держави, динаміку їх взаємодії розглядають у своїх працях В. Бебик, А. Кудряченко, М. Ткачук; державну політику щодо сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні аналізують М. Лациба, О. Вінніков, Т. Бойко; діяльності неурядових дослідних організацій присвячені роботи В. Романова, О. Тинкован; аспекти, форми та напрями взаємодії держави з ІГС вивчають Л. Усаченко, Р. Краплич, Є. Пожидаєв. При цьому дослідження теоретичних засад взаємовідносин органів державної влади та інститутів громадянського суспільства залишається поза увагою українських науковців.

Метою теми взаємодії держави і громадянського суспільства є:

- 1) створення соціально-економічних, культурно-духовних і правових умов і передумов для вільного розвитку особистості, розвиток і поглиблення сфери діяльності інститутів громадянського суспільства;
- 2) подальший розвиток і реалізація демократичних принципів участі

громадян в управлінні державними справами;

3) забезпечення принципів законності, гласності, доступності, публічності при вирішенні загально значущих питань в Україні;

4) побудова системи ефективного громадського контролю за публічною владою і системи захисту конституційних прав і свобод громадян;

5) формування та розвиток на основі інститутів громадянського суспільства механізмів і форм громадського самоврядування, громадської самоорганізації громадян, підвищення правової культури населення;

6) зміцнення конституційних основ державного і суспільного життя і реалізації принципів конституціоналізму в діяльності органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства;

7) забезпечення юридичної відповідальності всіх учасників суспільно-політичних, економічних і соціальних процесів в державі;

8) пом'якшення соціальних конфліктів і напруженості в суспільстві, утвердження принципів соціальної справедливості та суспільної солідарності;

9) спільна організація державними органами та інститутами громадянського суспільства заходів по обговоренню, виробленні та реалізації державної політики;

10) розробка і впровадження механізмів врахування громадської думки при виробленні рішень органами публічної влади⁷⁸.

Аналіз законодавства показав, що, незважаючи на позитивну тенденцію розвитку нормативно-правової бази, що регулює формування і функціонування некомерційних організацій, все ще актуальним залишається питання про конституційно-правовий статус як самого громадянського суспільства, так і його інститутів. Доведено, що правове забезпечення діяльності цілого ряду інститутів громадянського суспільства на загальнодержавному рівні ще не отримало належного розвитку. Пропонується розробити і прийняти нормативні акти, в тому числі модельні закони, які сприятимуть створенню сприятливого

⁷⁸ Якубовський О., Бутирська Т. Державна влада і громадянське суспільство: система взаємодії : [монографія] / О. Якубовський, Т. Бутирська. - Одеса : Вид-во ОРІДУ НАДУ, 2004.

середовища для розвитку інститутів громадянського суспільства.

Вивчення на основі багатофакторного аналізу, досвіду функціонування громадянського суспільства в Україні, свідчить про те, що незважаючи на різноманіття його інститутів і багатоаспектність напрямків їх діяльності, ступінь активності їхньої участі в суспільно-політичному житті країни, особливо на загальнодержавному рівні, все ще залишається незначною. У той час як такі інститути громадянського суспільства, як громадські об'єднання все більш активно взаємодіють з органами державної влади, вплив інших інститутів громадянського суспільства на органи державної влади відчувається слабо. Різні інститути громадянського суспільства, в тому числі і частини реалізації правотворчої ініціативи, наділені нерівними правами. Це викликано як різним рівнем правового регулювання діяльності тих чи інших інститутів громадянського суспільства, так і різним ступенем їх авторитету в суспільстві, ресурсного потенціалу і рівня підтримки з боку громадян.

Тим часом в ході дослідження встановлено, що права у інститутів громадянського суспільства повинні бути рівними і не залежати від волі органів представницької влади суб'єктів України.

Основні правові проблеми організації взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства в сучасній Україні складаються з наступних негативних явищ і процесів: суперечливість розвитку загальнодержавного законодавства і правозастосовчої практики в суб'єктах України по установі, формуванню і організації роботи, пов'язаної із взаємодією державних органів та інститутів громадянського суспільства; недосконалість фінансово-економічних та правових механізмів розвитку інститутів громадянського суспільства на загальнодержавному рівні, що ускладнює подальший розвиток громадянського суспільства, враховуючи їх соціальний статус і недержавну, неприбуткову спрямованість діяльності (при цьому механізми такої підтримки не повинні залежати від рівня їхньої лояльності державним органам, повинні бути прозорі і відкриті для населення); неоднорідність і фрагментарність розвитку інститутів громадянського

суспільства на загальнодержавному рівні, що пов'язано з недостатністю правової і політичної культури в Україні та вимагає певних зусиль з боку держави щодо створення сприятливого середовища, що сприяє активному залученню інститутів громадянського суспільства в соціально-економічну та суспільно-політичне життя країни.

Для того, щоб громадянське суспільство сформувалося і ефективно відстоювало свої інтереси необхідно створювати сприятливі умови для діяльності некомерційних організацій.

Останнім часом особлива увага приділяється взаємодії органів влади з різними інститутами громадянського суспільства, громадськими організаціями або, як прийнято їх називати «третім сектором», включаючи в себе взаємодію на загальнодержавному рівні.

До інститутів громадянського суспільства належать громадські організації та рухи, професійні і творчі спілки, організації роботодавців, професійні асоціації, недержавні заклади освіти та охорони здоров'я, благодійні, релігійні організації, недержавні засоби масової інформації, непідприємницькі товариства та установи, політичні партії та організації підприємців і промисловців, що не належать до влади та інші форми об'єднань громадян. Різноманітні ІГС досить часто називають неурядовими організаціями, недержавними організаціями, неприбутковими організаціями, некомерційними організаціями, громадськими об'єднаннями. Однією з форм відкритості влади для взаємодії з інститутами громадянського суспільства є Указ Президента України по формуванню робочої групи з підготовки пропозицій щодо формування в Україні системи «відкритого уряду», однією з цілей якого полягає в аналізі ефективності взаємодії органів виконавчої влади з громадськими рухами і об'єднаннями, підготовкою пропозицій щодо створення сучасної системи взаємодії органів влади з громадськими рухами⁷⁹.

Саме на загальнодержавному рівні громадяни вирішують нагальні

⁷⁹ Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України. 2002 - 2006 рр. : аналіт. звіт Творчого центру "Каунтерпарт". - К., 2006. - 103 с.

завдання організації свого життєвого простору. Тут виробляються відносини загальнодержавних властей і громадян.

Нинішній стан третього сектору має ряд особливостей:

- має слабкий адміністративно-правовий ресурс, що позначається на процесі прийняття рішень;
- має підтримку громадян, але не має кадрового потенціалу;
- велика неоднорідність політичних інститутів, які мають серйозні відмінності по соціальній орієнтації, економічному розвитку, взаємодії із зацікавленими сторонами, що ускладнює вироблення певної позиції, а відповідно і прийняття рішень.

Відбувається організація громадян за місцем проживання, є практика організації територіальних громадських самоврядувань і товариств власників житла.

Місцева влада є тією ланкою, яка забезпечує виконання будь-якої стратегії державної влади, доводячи її до людей. Муніципальні керівники, які добре знають особливості і проблеми території, що населяють її людей, здатні запропонувати найбільш ефективну тактику реалізації стратегій і проектів, розроблених на державному рівні. Органи місцевого самоврядування можуть забезпечити для керівників держави безперервний і достовірний зворотний зв'язок, надаючи інформацію про хід виконання найважливіших соціальних завдань на місцях, про ставлення громадян до різних ініціатив органів влади, а при необхідності - і пропозиції щодо коригування прийнятих рішень.

В даний час ресурси місцевого самоврядування використовуються недостатньо. Ефективній роботі місцевої влади заважає цілий ряд чинників, найважливішим з яких є слабка ресурсна база органів місцевого самоврядування, і в першу чергу низький рівень власних доходів місцевих бюджетів.

Не менш гостро стоїть проблема низької соціальної активності громадян, яка усуває від участі у вирішенні питань місцевого значення. Однією з причин є сформовані соціально-психологічні установки громадян, які полягають в

тотальній залежності від влади, невміння і небажання приймати на себе відповідальність за вирішення проблем свого будинку, вулиці, поселення, а також низька правова культура і непоінформованість. Велика частина населення слабо інформована про повноваження у сфері відповідальності місцевої влади, про свої права і можливості впливу на ситуацію з певного питання. Активність в участі питань місцевого значення визначена рівнем освіченості, правової грамотності, бажання брати участь у вирішенні зазначених питань⁸⁰.

В результаті взаємодії органів влади та представників громадськості з боку громадян мають місце такі фактори:

- рішення індивідуальних проблем;
- невіра і відсутність розуміння як можна вплинути на прийняття рішень;
- слабка правова грамотність, низький рівень обізнаності у вирішенні

питань місцевого значення.

З боку громадських об'єднань:

- нестабільність джерел фінансування;
- невеликий досвід відстоювання власних інтересів;
- недостатній професіоналізм, а також рівень експертної оцінки в самій організації⁸¹.

Інститутом громадянського суспільства була розроблена Концепція взаємодії держави і громадянського суспільства, де визначено основні засади, форми та принципи співпраці органів державної влади з неурядовими організаціями.

Концепція передбачає:

- 1) визначення засад, на яких мають будуватись взаємодія органів публічної влади та організацій громадянського суспільства;

⁸⁰ Дороговкази та план саморозвитку українського громадянського суспільства План саморозвитку українського громадянського суспільства розглянуті та ухвалені на ІУ-ому Всесвітньому Форумі українців (18 - 21 серпня 2006 р., м. Київ). URL: <http://www.philanthropy.org.ua/filestorage/File/Dorogov.pdf>

⁸¹ Якубовський О., Бутирська Т. Державна влада і громадянське суспільство: система взаємодії : [монографія] / О. Якубовський, Т. Бутирська. - Одеса : Вид-во ОРІДУ НАДУ, 2004.

2) удосконалення існуючих та створення нових форм соціального партнерства, співробітництва органів публічної влади та громадянського суспільства;

3) створення ефективних засобів та методів підтримки діяльності організацій громадянського суспільства та соціально значущих проектів які ними реалізуються;

4) створення інфраструктури взаємодії органів публічної влади та організацій громадянського суспільства⁸².

Чотири етапи налагодження співпраці й партнерських відносин ОДВ з ІГС:

1. Інформаційний зв'язок із спільнотою. На цьому етапі передбачається використання теле- і радіоінтерв'ю, висвітлення в пресі засідань ВР, постійні публікації за цією тематикою в засобах масової інформації, сповіщення в них про управлінські послуги для населення, подання рекламних матеріалів, інформаційних пакетів для преси, прес-релізів, прес-конференцій тощо.

2. Зворотний зв'язок із спільнотою. Етап визначається застосуванням таких форм і методів, як громадські слухання, вивчення громадської думки, «гаряча лінія»тощо.

3. Діалог із спільнотою, що потребує постійного зв'язку з населенням, що активізує, зокрема, допомогу громадським лідерам, діяльність дорадчих та експертних комісій.

4. Партнерство із спільнотою. Етап характеризується спільною відповідальністю, діяльністю дорадчих, наглядових та профільних комісій, рад, груп, проведенням референдумів.

Взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільства набуває певних форм, основними з яких є громадські слухання, консультації з громадськістю, круглі столи, громадські ініціативи, неформальні зустрічі, громадська освіта, референдуми. Зазначеним формам мають бути

⁸² Взаємодія органів державної влади та громадянського суспільства : навч. посіб. / Ю. П. Сурмін, А. М. Михненко, Т. П. Крушельницька [таін.] ; за наук. ред. Ю. П. Сурміна, А. М. Михненка ; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України, Ін-т пробл. держ. упр. та місцев. самоврядування. - К. : НАДУ, 2011. - 387 с.

притаманні такі характеристики, як динамічність, прозорість, відкритість, доцільність, ефективність, результативність. Вони повинні забезпечувати безперервність двосторонньої взаємодії⁸³.

Важливим є визначення і втілення принципів, на яких будуються взаємовідносини органів державної влади з інститутами громадянського суспільства.

1. *Громадська активність.* Громадська активність як ініціативна та добровільна участь людей у житті суспільства та виробленні державної та місцевої політики у різних, важливих для людей сферах, є важливим складовим елементом демократичного суспільства. Органи публічної влади мають підтримувати громадську ініціативу шляхом створення сприятливих умов для її виникнення та реалізації.

2. *Партнерство.* Взаємодія органів публічної влади та організацій громадянського суспільства має будуватись на основі партнерства та рівноправності. Це дозволить зробити співпрацю ефективною та створить умови для об'єднання зусиль державного та громадського сектору з метою вирішення суспільно значущих питань.

3. *Відкритість та відповідальність.* Діяльність організацій громадянського суспільства, органів державної влади, органів місцевого самоврядування має бути відкритою, відповідальною та підзвітною суспільству з питань своєї діяльності, в тому числі з питань реалізації проектів та фінансового забезпечення цих проектів⁸⁴.

4. *Політична незалежність.* Організації громадянського суспільства при здійсненні своєї діяльності мають бути вільними та незалежними, діяти виключно в рамках закону. Підтримка громадських ініціатив та організацій за рахунок бюджетів та фондів органів державної влади чи органів місцевого самоврядування має здійснюватись, як правило, на конкурсній основі з

⁸³ Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії :[монографія] / І. О. Кресіна, О. В. Скрипнюк, А. А. Коваленко та ін. ; за ред. І. О. Кресіної. - К. : Логос, 2007. - 316 с.

⁸⁴ Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянського суспільства / Юрген Габермас ; [пер. знім.]. - Львів : Літопис, 2000. - 318 с.

дотриманням прозорих процедур та безсторонності аби не допускати надання привілеїв чи створення обмежень політичного характеру, а також поширення політичного впливу на громадські ініціативи.

5. *Запобігання корупції.* При підтримці громадських ініціатив та організацій за рахунок бюджетів та фондів органів державної влади чи органів місцевого самоврядування необхідно створити умови та механізми, що виключають конфлікт інтересів та запобігатимуть корупції.

6. *Раціональний і збалансований розвиток.* Органи публічної влади, а також організації громадянського суспільства при реалізації власних чи спільних проектів та програм мають дбати про їх раціональний та збалансований розвиток відповідно до існуючих в суспільстві потреб. Така діяльність має максимально покривати потреби суспільства у різних сферах суспільного життя та не припускати надмірної концентрації проектів у одній чи кількох сферах, що веде до дублювання та неефективного використання ресурсів, коли інші залишаються поза увагою влади та організацій громадянського суспільства.

7. *Комплексність.* Форми реалізації громадських ініціатив через організації громадянського суспільства є взаємопов'язаною та взаємодоповнюючою системою до виконання органами публічної влади власних повноважень в інтересах суспільства в цілому та окремих, соціально вразливих груп населення зокрема. Всі форми реалізації громадянських ініціатив мають розвиватись та діяти цілісно і системно. Кожна з форм є невід'ємним елементом громадянського суспільства, що сприяє становленню та укріпленню інститутів громадянського суспільства.

У той же час велике значення у функціонуванні громадянського суспільства належить різноманітним недержавним організаціям.

Неурядові організації - локальні, національні чи міжнародні об'єднання людей, діяльність яких здійснюється з ініціативи громадян, а не з санкції чи вказівки уряду, і не має на меті отримання прибутку. Неурядові організації є елементами громадянського суспільства, що виконують широке коло функцій,

таких як захист прав людини, надання допомоги потребуючим допомоги громадянам, боротьба за роззброєння, з бідністю, СНІДом, наркоманією, здійснення дослідницьких та освітніх заходів. Неурядові організації створюють для громадян можливість брати безпосередню участь у розв'язанні проблем власного життя, у прийнятті відповідних рішень, у налагодженні партнерської співпраці між собою та з державними органами й міжнародними організаціями.

У Посланні Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році” серед головних пріоритетів розвитку визначено налагодження повноцінного діалогу між владою та громадськими організаціями. Посилення впливу представників недержавного сектора на перебіг суспільно-політичного процесу в Україні у найближчій перспективі будуть зумовлюватися низкою чинників, а саме:

- очікуване зростання уваги та посилення вимог до української влади з боку країн-членів ЄС у сфері дотримання демократичних норм і цінностей;
- закріплення за суб'єктами громадянського суспільства статусу рівноправного партнера у процесі реалізації державної політики;
- підвищення ціннісних і моральних критеріїв оцінки діяльності представників правлячої еліти з боку населення.

Попри наявність позитивних кроків влади щодо налагодження конструктивного діалогу із громадськими організаціями, на сьогодні можна виокремити низку негативних тенденцій, що впливають на стан та якість такої взаємодії, головними перешкодами для співпраці з владою є нерозуміння корисності такої співпраці з боку владних структур і відсутність у них інформації про діяльність НДО. Більш того, співпраця між НДО та державними структурами на регіональному або місцевому рівні є кращою, аніж на загальнодержавному⁸⁵.

⁸⁵ Звернення Президента України до Верховної Ради України у зв'язку з Посланням Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році”/ Уряд. кур'єр. - 2006. - 10 лютого

Для громадянського суспільства є актуальними проблеми самоорганізації, розвитку громадського контролю, вибудовування діалогу і взаємодії з органами влади.

Тільки завдяки спільним зусиллям державних властей і інститутів громадянського суспільства можливо ефективно вибудовувати роботу із взаємодії органів влади та громадських інститутів для вирішення завдань в частині підвищення якості життя населення.

Сучасне українське суспільство характеризується наявністю можливості дестабілізації етноконфесійних відносин і виникнення внутрішньополітичних конфліктів, як горизонтальних (позиційних), так і вертикальних (опозиційних). У горизонтальних конфліктах його учасники знаходяться на одному ієрархічному рівні, в вертикальних - на різних. Для стабільності багатонаціональних територій існує додаткова загроза появи конфліктів на міжетнічному і міжрелігійному ґрунті. У політологічній літературі прийнято називати їх етноконфесійними конфліктами, тобто таким різновидом соціального конфлікту, в якому хоча б одна сторона визначає себе як етнічну спільність.

Крім того, в даний час в світі, і в Україні зокрема, спостерігаються масштабні зміни, що зачіпають всі сфери життя суспільства. Розвиток нових інформаційних технологій, бурхливі економічні спади і підйоми, кардинальні зміни культурного коду протягом життя одного покоління, масова міграція, складності у функціонуванні інституту місцевого самоврядування - все це веде до втрати колишніх ціннісних орієнтирів для багатьох людей і, як наслідок, до порушення стійкості етноконфесійних відносин.

У зв'язку з цим інтерес до дослідження взаємодії інститутів державної влади і громадянського суспільства обумовлений необхідністю визначення напрямків і механізмів гармонізації суспільних відносин, пошуку шляхів і технологій використання органами державної влади в своїй діяльності по зміцненню міжетнічної стабільності потенціалу громадських інститутів.

Теоретичні та емпіричні дослідження проблем взаємодії органів державної

влади та інститутів громадянського суспільства не тільки привносять в політичну науку додаткову і нову інформацію, а й надають органам державної влади фактичний матеріал для використання в роботі з підвищення стабільності етноконфесійних відносин⁸⁶.

Справа в тому, що найбільш висока небезпека виникнення етноконфесійних конфліктів спостерігається в етно контактних зонах - прикордонних районах. По-перше наявність кордону створює передумови для розвитку стихійних міграційних потоків, а складне соціально-економічне становище прикордоння має своїм результатом погіршення умов життя населення. Всі ці фактори негативно позначаються на розвитку процесів міжетнічної взаємодії. По-друге, після розпаду Радянського Союзу в деяких регіонах подібним чином протікали міграційні процеси, змінювалися соціально-економічний уклад і структура зайнятості населення, змінювалися етноконфесійні характеристики, розвивалася суспільно-політичне життя. По-третє, в останні роки в регіонах був накопичений багатий (позитивний і негативний) досвід взаємодії органів державної влади і місцевого самоврядування з інститутами громадянського суспільства з питань збереження етноконфесійної стабільності.

Проблема етноконфесійних взаємодій як внутрішніх, так і з органами державної влади та місцевого самоврядування залишається однією з важливих тем для дослідження не тільки політологами, а й соціологами, філософами, істориками, психологами, етнологами. Серед великої кількості робіт вітчизняних і зарубіжних вчених для дисертаційного дослідження найбільший інтерес представляє ряд робіт, які можна об'єднати в такі групи.

Перша група джерел і літератури дозволять зробити аналіз розвитку політичної, правової та соціологічної думки про концепт «громадянське суспільство» від своїх витоків до сучасності.

Друга група робіт присвячена дослідженню конкретних напрямків

⁸⁶ Пасько Я. І. Соціальна держава і громадянське суспільство: співпраця versus протистояння : монографія / Я. І. Пасько. - К. : ПАРАПАН, 2008. - 397 с.

взаємовідносин держави та інститутів громадянського суспільства, в першу чергу етноконфесійних характеру.

Третя група - це публікації, в яких розробляються проблематика реалізації на території Української державної національної політики.

Теоретична і практична значущість роботи пов'язана з тим, що в даний час зростає затребуваність з боку органів державної влади та місцевого самоврядування у взаємодії з інститутами громадянського суспільства з різних актуальних питань.

Одже, одна з ключових проблем, яку слід вирішити, полягає в тому, щоб знайти баланс між державною підтримкою інститутів громадянського суспільства з метою їх подальшого розвитку та забезпеченням їх реальної незалежності й авторитету в суспільстві. Гарантами незалежного існування і розвитку громадянського суспільства і посередниками між його інститутами і державними органами можуть стати різні інститути взаємодії⁸⁷.

Неурядові громадські організації не мають можливостей повною мірою реалізувати свій потенціал через суттєву недосконалість державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства. Попри цілу низку кроків, зроблених виконавчою владою в напрямі сприяння залученню організацій громадянського суспільства до державної політики, діалог сучасної влади та інститутів громадянського суспільства й надалі залишається неефективним. Створені на сьогодні громадські ради мають номінальний характер, їхній вплив на вироблення та прийняття рішень органами влади, формування та реалізацію державної політики є мінімальним або й взагалі відсутній⁸⁸.

Відкритість і прозорість органів державної влади залишається недостатньою. Брак інформації, який відчують громадські організації, заважає як здійсненню громадського контролю за діями влади, так і впровадженню соціально важливих програм.

⁸⁷ Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії :[монографія] / І. О. Кресіна, О. В. Скрипнюк, А. А. Коваленкотайн. ; заред.І. О. Кресіної. - К. : Логос, 2007. - 316 с.

⁸⁸ Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України. 2002 - 2006 рр. : аналіт. звіт Творчого центру "Каунтерпарт". - К., 2006. - 103 с.

Інститути громадянського суспільства не стали основним партнером держави в наданні соціальних послуг. Основними причинами цього є законодавчі обмеження доступу ОГС до фінансування з державного бюджету, відсутність державних стандартів та нормативів, у т.ч. стандартів якості надання соціальних послуг.

Створення умов для громадсько-політичного діалогу всіх сил і секторів суспільства, які мають відмінні інтереси, всебічна підтримка ідеї громадянського миру повинна стати тим наріжним каменем подальшого розвитку української державності, розвитку розгалуженої системи взаємодії державної влади з громадянським суспільством, різноманітними недержавними організаціями.

Матеріали соціологічного дослідження, показують, що основними перешкодами для розвитку громадянського суспільства в Україні є в першу чергу відсутність відповідних цільових програм в регіонах і на загальнодержавному рівні 90%, відсутність необхідних законодавчих актів - 90%, а також низька активність громадян в цій сфері-60% . Іншою серйозною проблемою є негативне ставлення державного апарату, державних служачих, яку відзначили більше 60% учасників згаданого опитування .

2.3. Шляхи модернізації взаємовідносин «громадянин-суспільство-держава» у сфері національної політики

Міжнаціональні відносини широко досліджуються в рамках різних гуманітарних наук. Теорія конституційного права, розглядаючи дану галузь знань стосовно до власного предмету, також спирається на ті загальні положення про міжнаціональні (або міжетнічних) відносинах, які були вироблені в рамках політології, етнології, конфліктології та інших наук.

На даний момент міжнаціональні відносини відіграють важливу роль у розвитку державного регулювання в Україні. Щоб повністю розглянути це

питання, насамперед, нам потрібно зрозуміти саме поняття «нація», «національність» та «міжнаціональні відносини».

Правильним буде сказати, що термін «нація» не має одного визнаного всіма науковцями визначення, і досі тривають суперечки щодо цього терміну. Кожен вчений має своє бачення цього терміну, його кількості ознак та змісту, тому відмінність між розуміннями терміну «нація», робить фактично неможливим обрати якесь визначення і сказати, що саме воно є правильним, а інші – неправильні.

Як слово, термін «нація» походить від латинського *nation* – рід, плем'я⁸⁹. У Стародавньому Римі це слово мало зневажливе значення, націями називалися люди, а саме чужинці, які були об'єднані кровними зв'язками і, які не мали таких самих прав, якими були наділені громадяни Риму. З доповідей Цицерона було помітно, що сам мислитель ставився до них зневажливо і називав їх варварами та віддаленими народами. Була надзвичайно велика різниця між суспільним статусом громадян Риму та націях. Невдовзі термін «нація» почали вживати в іншому контексті, а саме ототожнювали з місцем народження. Розуміння цього терміну змінилося після 212 р., коли всі особисто вільні жителі Римської імперії отримали громадянство.

У середньовіччя термін «нація» мало інше значення. Його почали вживати здебільшого студенти. Націями студентів називалися групи людей, які об'єднувалися за спільністю мови, культури та географічного походження. Для прикладу, у Паризькому університеті вже у 1220 р. існували «нація Франції», «нація Німеччини» тощо. А у Болонському університеті існувало понад 30 націй студентів та викладачів. В Оксфордському університеті нації поділялися на «північну» та, відповідно, «південну».

На думку одного американського професора у XVI столітті сталося зрушення у вживанні терміну нація. У Великій Британії його стали ототожнювати до терміну народ, воно стало синонімом.

⁸⁹ Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. — К.: Наук. думка, 1982.

На мою думку, найточніше та найбільш вдало визначення терміну зробив професор В.Г. Крисько. Отож, «нація» - це велика соціальна група, вищий етап розвитку етносу, що представляє собою певну надзвичайну згуртовану спільність людей, що характеризується єдністю території, мови, культури, рис національної психології, а також дуже тісними економічними зв'язками⁹⁰.

Виділяють такі основні риси нації:

- Спільні міфи та історична пам'ять;
- Єдині юридичні права та обов'язки членів сім'ї;
- Спільна масова, громадська культура;
- Національна ідея;
- Першість національного в ієрархії ідентичності спільноти;
- Спільна економіка з можливістю пересуватися у межах національної території.

Як ми бачимо тут немає такої головної ознаки, як мови, багато науковців не виділяє цю ознаку, пояснюючи це тим, що мова це не є головним показником нації. Адже існує багато прикладів дво- або тримовних націй (бельгійці, швейцарці, фіни, канадці тощо).

Як щодо поняття «національність», то під цим терміном ми розуміємо приналежність людини до тої чи іншої нації. На сьогоднішній день національність призначається не державними органами влади, а самою людиною. Тобто кожна особистість має повноцінне право вирішувати до якої національної групи їй належати. На даний момент у всіх країнах світу спостерігається такий фактор, як змішання націй, тобто люди із різних націй пов'язують себе шлюбом. І все більше людей на нашій Землі народжуються у, так званих, змішаних шлюбах. Народжені діти мають право добровільно обирати до якої національної групи належати, до нації батька чи матері. Як ми можемо побачити, то вибір національності є невід'ємним правом кожної особи у переважній більшості демократичних та сучасних держав нашого світу.

⁹⁰ Крисько, В.Г. Етнопсихологія і міжнаціональні відносини: курс лекцій/В.Г. Крисько.- М.: Видавництво Іспит гауо ;, 2012.

Визначеність національної політики, її задачі, принципи та механізм реалізації.

Національна політика - це система заходів, що виконується державою, спрямована на облік, поєднання і реалізацію національних інтересів, на розв'язання протиріч у сфері національних відносин.

Цілі національної політики направлені на діяльність по регулюванню взаємовідношень між націями, етнічними групами, закріплених в спеціальних політичних документах і правових актах держави.

Правова база на світовому рівні:

1. Індивідуальні або групові права. Інколи не можна визначити чи то є індивідуальні чи групові права, адже існують протиріччя між ними. Проблема різниці індивідуальних і групових прав є надзвичайно актуальною. Деякі вчені класифікують права людини:

✓ за критерієм змісту прав людини – ідеологічна, політична, соціальна, економічна тощо.

✓ за критерієм походження прав людини – природні, політичні тощо.

✓ за критерієм національної приналежності – українець, білорус, поляк, американець тощо.

✓ за критерієм розвитку прав людини – концепція трьох поколінь прав людини⁹¹.

2. Право на цілісність держави. У світі існують безліч етнічних груп, які гіпотетично можуть претендувати на створення своєї окремої держави. У зв'язку з тим, що їх національної групи буде велика концентрація на території держави, де вони проживають.

3. Принцип на національне самовизначення. Цей принцип пов'язаний безпосередньо з епохою буржуазних революцій. Юридично закріплював цей принцип Статут ООН, у п.2 ст.1 гласить, що ООН «розвиватиме дружні відносини між націями на основі поваги принципу рівноправності,

⁹¹ Глушкова С.И. Индивидуальные, групповые, коллективные и всеобщие права в условиях мультикультурализма // Полис. – 2010. – № 6.

самовизначення народів...»⁹². За потрібним треба сказати, що право на самовизначення є саме правом, а не обов'язком. Це є абсолютно добровільним правом, адже народ може сам обирати свою подальшу долю чи створювати власну державу, чи бути в складі іншої держави. Існує обов'язок держави не перешкоджати розвитку та самобутності кожної національної меншини. У випадку, якщо держава буде цьому перешкоджати, то народ має право звернутися до ООН для одержання допомоги. Організація має право використовувати усі засоби впливу навіть, у разі потреби, збройні сили. Деякі науковці міжнародного права поділяють принцип на самовизначення на такі аспекти: зовнішній та внутрішній. Перший аспект означає, що будь-який народ має право створити свою незалежну державу або бути у складі іншої суверенної держави. Останній аспект полягає в тому, що з досягненням незалежності народи та нації, що є у складі однієї суверенної держави мають право на збереження своєї самобутності, своїх прав, природних багатств, культурний та релігійний розвиток меншини, а також створення автономної території у межах держави, де вони проживають.

Будь-яка країна має утримуватися від зазіхань на території іншої суверенної держави чи здійснювати дії, які можуть спричинити порушення національної єдності, а також територіальної цілісності. На даний момент міжнародна практика не має чіткої відповіді на питання як забезпечити гармонійне виконання принципу на самовизначення та територіальної цілісності будь-якої держави? І тому виникають ціла низка конфліктів щодо виконання принципу самовизначення та територіальної цілісності незалежної держави.

Національна політика - це концентроване вираження демографічного, мовного, економічного, міграційного характеру.

Тисячоліттями виникали проблеми між правлячою елітою щодо національної політики між народами, які проголошували єдиний надзвичайно

⁹² Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010

короткий та жорсткий вислів «розділяй і володарюй». У світовій історії ми маємо чимало прикладів таких держав як Стародавній Рим, колоніальні країни такі як Англія, Франція, Португалія, а також увійшли до цього списку імперії такі як Австро-Угорська, Османська та ін. В основі яких на передових місцях стояли цілі, принципи та механізми політики, яка втілювалася у взаємовідносинах між націями.

Освічені люди мріяли про національну гармонію у всьому людстві, в якому народ дійсно зміг би об'єднатися у велику міжнаціональну сім'ю. Вже у ХХ ст. деякими країнами були зроблені перші кроки на досягнення цієї гармонії між націями. І врешті решт невдовзі це було досягнуто та майже повністю вирішено проблеми щодо національної політики такими країнами як СРСР, Швейцарія, Бельгія та Російська Федерація та іншими країнами.

За всю історію людства сформувалися такі види національної(етнічної) політики:

•Дискримінація – це порушення прав людини, будь-яку відмінність, виключення, обмеження або перевагу, за ознакою раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних або інших поглядів, національного або соціального походження, майнового положення, народження або іншої обставини, і яка має на меті або як наслідок, знищення або применшення визнання, використання або здійснення всіма особами, на рівних можливостях, всіх прав і свобод⁹³. Дискримінація є однією з найбільш серйозніших та дуже поширеною проблемою у світі. Мільйони людей страждають від дискримінації тільки тому, що вони відрізняються від більшості населення в якому вони живуть. Толерантне ставлення до всіх людей є не тільки проявом здорового глузду, а й ввічливості. Расизм, шовінізм, гомофобія і т. д. це все надзвичайно поширено на вулицях. Дискримінація характеризується на не прийнятті відмінностей в незалежності яку б форму вона не мала. Неповага до гідності кожної людини та

⁹³ Пилипчук Р. В.. Дискримінація // [1] Енциклопедія сучасної України : у 30 т. / ред. кол. І. М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, НТШ, Координаційне бюро енциклопедії сучасної України НАН України. — К., 2003–2016.

не прийняття відмінності кожної особистості в результаті чого виникає дискримінація в суспільстві. І хоч у кожній країні є законодавчо закріплено, що будь-яка дискримінація, а саме щодо національності, кольору шкіри, релігійної приналежності, майнового стану тощо – заборонена. В найпершій статті Загальної декларації прав людини відображається, що «всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності і правах». Статистика дискримінації в Європі значно покращилася, і це не може не тішити.

•Геноцид – це цілеспрямовані дії проти людства, у яких за мету є знищення повністю або частково окреме населення через національні, релігійні етнічні, расові мотиви⁹⁴. Це є один із видів який є найжорстокішим в національній політиці. На жаль, історія має велику кількість геноцидів, особливо у XX столітті їхня кількість була надзвичайно великою.

•Інтеракціонізм полягає в тому, щоб кожна людина зрозуміла поведінку інших, поведінка сприймається так, як люди самі її розуміють. Прихильники цього виду, що кожна людина має своє особисте трактування своїх вчинків в будь-якій сфері відносин у суспільстві⁹⁵.

•Асиміляція – це такий процес при якому один народ уподібнюється до населення в якому проживає. Цей процес займає чимало часу для повного виконання. Асиміляція є надзвичайно небезпечною для національної ідентичності та самосвідомості. Асиміляція є різних видів: природньою та насильницькою, повною та частковою. Під час асиміляції один народ засвоює традиції, цінності, риси, модель поведінки іншого народу. Найшвидше асиміляція відбувається там, де у сталому та міцному суспільстві розсіють мігрантів, вони не можуть протидіяти такому сильному населенню. Найповільніше процес асиміляції відбувається там, де мігранти утворюють територіальні громади, тоді вони в змозі зберегти свої традиції, ідентичність та самосвідомість. Хоча є невинятковим, що на асимілятора впливає та чи інша

⁹⁴ Б. М. Гончар, М. М. Гнатовський. Геноцид // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т./Редкол.:Л. В. Губерський (голова) та ін. — К: Знання України, 2004.

⁹⁵ Американская социологическая мысль / Р. Мертон [и др.]; сост. Е. И. Кравченко; ред. В. И. Добренко. — М., 1996.

етнічна група⁹⁶.

Модель асиміляції піддається сумніву, оскільки останнім часом стає дедалі очевидніше, що вона не виконує поставлених цілей і призводить до зростаючого відчуження груп меншин. Найбільш сучасним відгуком на культурне різноманіття є політика полікультурності. Культурний плюралізм може розглядатися як найкращий структурний принцип полікультурного суспільства. У США під культурним плюралізмом розуміють наявність і визнання вільного існування і розвитку різних етнічних культур у складі єдиної національної спільноти. Пропонується необхідність закріплення в законодавчих актах і нормах права на вільний розвиток різних субкультур, а також культур етнічних меншин.

•Полікультурність – це гармонійне співіснування різних національних, релігійних груп, які безпосередньо впливають одна на іншу та таким чином взаємозбагачуються різними рисами. У такому суспільстві всі люди мають бути рівними у своїх правах, мати толерантні зв'язки між собою. У такому суспільстві кожна особистість зберігає внутрішню ідентичність, а також збагачується духовно під впливами різних чинників інших культур. Важливий аспект у цьому виді національної політики виділяє освіта, лише дитина, яка полікультурно вихована, може в майбутньому цінувати та шанувати свою націю. З повагою відноситися до традицій, звичаїв, віри тощо інших національностей світу. На сьогоднішній день ми можемо побачити, що всі люди світу стають все більше відноситися з повагою до людей інших національностей. Вони часто обмінюються знаннями та навичками. Люди почали більше подорожувати, щоб дізнатися інші культури світу, можливо вони щось запозичать, а можливо просто хочуть збагатити свої знання новою інформацією⁹⁷.

Найяскравішим прикладом полукуртурного суспільства є США. Відомо,

⁹⁶ Ясь О.В. Асиміляція // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. — Київ : Наукова думка, 2003.

⁹⁷ Середницька Г.В. «Людина і світ» 11 клас: Опорні конспекти. Нова програма.-К: Книги України, 2012.

що США є країною іммігрантів і питання регулювання міжнаціональних відносин давно перебуває в центрі уваги уряду. Тривалий час у наукових та політичних колах США розробляються дві основні (багато в чому протилежні) моделі соціально-політичного устрою, в межах яких може розвиватися освіта й виховання у багатонаціональному суспільстві: культурна асиміляція й культурний плюралізм (полікультурність).

В США також обговорювалася модель диференціації, яка передбачає уникнення етнічного конфлікту завдяки тому, що контакти між етнічними групами зводяться до мінімуму і відбувається непряме виключення етнічних груп із соціального, економічного, культурного життя суспільства.

Живучи в умовах полікультурного простору індивід має ідентифікувати себе з певною культурною спільнотою. Для кожного народу характерним є власне унікальне бачення навколишнього світу і свого місця в ньому. Людське сприйняття і пізнання формує специфічну картину світу й відповідно до неї особистість діє в навколишньому світі. Тому ідентифікація допоможе людині вибрати ті риси, уміння, цінності, якими б вона хотіла володіти. Водночас, ідентифікуючись з певною групою, особистість пізнає інших, і, відповідно, в неї розвивається полікультурна картина світу.

Полікультуралістична модель визнає мінливе відношення політичної влади до питання пристосування різних етнічних груп до загальнодержавних норм і пропонує зняти історичну напруженість між громадянською культурою та етнічною культурою.

Полікультурність розглядається як демократична політика вирішення проблем культурного і соціального різноманіття у суспільстві, яка включає освітній, лінгвістичний, економічний і соціальний компоненти і має специфічні механізми втілення.

Полікультурна модель відкидає ідею уніфікації етнокультур через освіту. Акцент робиться не на культурному різноманітті, а на уподібненні. Ідея культурного плюралізму входить в систему ідеалів американської демократії в полікультурних умовах. Пропонується нова модель, у якій кожна складова

зберігає свою унікальність.

Необхідність толерантного співіснування великих і малих етнічних і національних спільнот породжує потребу нової системи виховання, яка дозволить враховувати національні (етнічні) розбіжності, буде включати багато типів, моделей і ціннісних педагогічних орієнтацій, адекватних світогляду і запитам різних етнокультурних груп населення. Необхідність відображення цих ідей в освіті – це об'єктивна потреба багатонаціональних держав, де постійно збільшується потік імміграції⁹⁸.

США відрізняється від звичайних багатонаціональних держав низкою особливостей, однією з яких є той факт, що національно-державна освіта в цій країні складалася не в рамках окремих етносів, а іммігрантів – вихідців з різних країн, представників різних культурних груп. На території держави проживають національні меншини і внаслідок невпинної масової імміграції формуються нові етнокультурні групи. Національно-етнічні стосунки між представниками різних культурних груп історично зв'язані з вирішенням проблем, що стосуються умов проживання і розвитку, питання території, мови, духовного життя, збереження культури тощо. Національні стосунки спостерігаються в різних типах суспільних стосунків: політичних, духовних, економічних. Іншими словами, соціальна й етнічна сторони життя націй і національні стосунки органічно взаємопов'язані.

У поліетнічних регіонах існує домінуючий тип культур та його носій – основний в культурному і політичному відношенні етнос, що відзначається потужною й давньою культурою. Процеси виховання здійснюються через міжкультурну взаємодію великих і малих етносів. Поєднання через систему виховання культурних та етнічних цінностей всіх учасників міжкультурного діалогу, створення загального міжкультурного простору, в якому кожна особа визначає свою приналежність до тих чи інших мов і субкультур, – такими є завдання сучасного виховання. Об'єктами виховання в поліетнічному

⁹⁸ Середницька Г.В. «Людина і світ» 11 клас: Опорні конспекти. Нова програма.-К: Книги України, 2012.

середовищі виступають багатокультурні, гетероетнічні соціуми в межах загального державного простору. Полікультурний освітній простір як об'єкт виховання – складна у соціальному і педагогічному відношенні структура, яка включає, принаймні, три підсистеми: багатонаціональні й багатокультурні спільноти учнів та їх батьків; багатокультурну й багатонаціональну спільноту (викладачі, вчені, адміністратори); соціальні, політичні, економічні інститути держави і соціуму. Суб'єктами національних відносин виступають великі і малі етноси – народи. Різного роду соціальні групи і верстви населення можуть виступати в якості суб'єктів національних відносин саме як представники якихось етносів (націй) з приводу вирішення національно-етнічних проблем.

У якості групових суб'єктів полікультурного виховання задіяні великі і малі етноси (етнокультурні групи), неодмінною властивістю яких виступає культурна взаємодія. Під етносом як суб'єктом полікультурного виховання зазвичай розуміють соціальну спільноту, якій притаманні такі характеристики: етнічна (генетична) спільність; культурна спільність; мовна спільність; статус національної меншини⁹⁹.

Іншим суб'єктом полікультурного виховання є меншини, представники субкультур. Кожна субкультура володіє властивою психологією та культурним середовищем, і цим відрізняється від решти етно груп. В США у якості суб'єктів полікультурної освіти розглядають не тільки національні меншини, але й інші субкультури, включаючи жінок, людей з затримками у розвитку, незаможних, сексуальних меншин.

З середини ХХ ст. внаслідок дії демографічних і соціальних факторів формувалися умови, що передували розвитку полікультурної освіти. Насамперед, цьому сприяло розширення етнічного і культурного складу США, а також збільшення можливостей соціальної мобільності, що й обумовило доступ до освіти різних соціальних верств населення.

Узагальнюючи вищесказане, можна констатувати, що зростання

⁹⁹ Середницька Г.В. «Людина і світ» 11 клас: Опорні конспекти. Нова програма.-К: Книги України, 2012.

етнокультурного різноманіття, виникнення пов'язаних з цим проблем, призвело до розуміння в США необхідності здійснення полікультурної політики у всіх сферах життя¹⁰⁰.

На основі світового досвіду ми можемо побачити, що вирішення питань по національній політиці можливе лише при проведенню демократичних реформ у державі.

Варто пам'ятати, що в різних народів більше спільних рис, ніж відмінностей, і їхня спільність постійно зростає, оскільки посилюються взаємозалежність, взаємозв'язок і цілісність світу. Але, дозволяючи людству зберігатися у всій властивій йому багатогранності і своєрідності, зближення народів не означає заперечення їхніх національних особливостей. Навпаки, саме своєрідність їхньої культури служить живим джерелом духовного багатства людства, неповторності світової культури.

Правильне регулювання міжнаціональних відносин надзвичайно впливає на всі сфери суспільного життя держави. Міжнаціональні відносини у країні впливають на її місце у світі тому, що правильне регулювання таких важливих відносин, як міжнаціональні є достатньо великим показником демократичної та сучасної держави.

Національна політика проводиться на таких рівнях:

1. Загальнодержавний. Як вже зрозуміло, це та політика, яка проводиться по всій території держави і має законний характер, якій виражається статтями в Основному Законі держави та різних інших документах законодавчого рівня.

Одними із напрямками у сфері національної політики в Україні є: надання всім громадянам рівноцінних прав і свобод, в незалежності від їх раси, релігії, національного чи етнічного походження тощо. Та створенням атмосфери довіри, дружби та толерантності між національностями.

Саме в українській державі проголошені найбільш демократичні принципи національної політики.

¹⁰⁰ Середницька Г.В. «Людина і світ» 11 клас: Опорні конспекти. Нова програма.-К: Книги України, 2012.

1 листопада 1991 року Верховною Радою України була видана Декларація прав національностей України, в якій було зазначено, що в незалежності від раси, релігії та етнічного походження, кожен громадянин України має рівні економічні, політичні, соціальні та культурні права. Якщо відбувається дискримінація за національною ознакою, то вона може каратися законом. Держава забезпечує сприятливі умови для розвитку національної культури і дає дозвіл в місцях, де проживають компактно інші національності, користуватися тією мовою, яка притаманна тій чи іншій місцевості.

Основи національної політики закріплені у Конституції України:

В ст. 11 зафіксовано: “Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності, всіх корінних народів та національних меншин України”¹⁰¹.

В ст. 24 проголошується рівність усіх громадян перед законом: “Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, ..., етнічного та соціального походження, майнового стану, місцезнаходження, за мовними або іншими ознаками”¹⁰².

Найбільш гострою та складною проблемою національної політики та національних відносин в Україні є мова. Конституція України проголосила державною мовою в Україні мову – українську. Але в той же час, 10 ст. Конституції вказує гарантії держави вільного розвитку, використання та захисту російської, інших мов національних меншин України.

Влада України робить все можливе для того, щоб забезпечити безпеку усіх громадян, не виключаючи і різні національності на її території. Тому, що кожен громадянин має бути захищеним на законному рівні, не дивлячись якої він національності.

I. Регіональний. Цей рівень втілення національної політики полягає в

¹⁰¹ Конституція України: офіц. текст: Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Київ: Мін-во Юстиції України, 2006. 124 с.

¹⁰² Конституція України: офіц. текст: Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Київ: Мін-во Юстиції України, 2006. 124 с.

тому, що якщо в регіоні сконцентрована велика кількість національних спільнот, влада повинна створювати усі можливі умови у регіоні для розвитку наявної національної меншини. Але тут потрібно бути максимально обережним при втіленні такої політики для того, щоб меншина почувалася комфортно і не задумувалася про утворення єдиної суверенної держави.

II. Місцевий втілюється шляхом утворення шкіл із освітою мовою національної меншини, адже в країні можуть бути цілі села чи міста, які населяє якась одна меншина. Це потрібно для того, щоб спільнота не почувала себе утиснутою поряд з домінуючою нацією.

Важливим завданням багатонаціональної держави є оптимізація міжнаціональних відносин, тобто пошук і реалізація найсприятливіших варіантів взаємодії суб'єктів міжнаціональних відносин у цій політиці.

Головне в змісті національної політики - ставлення до національних інтересів з урахуванням їх:

- а) спільності;
- б) розбіжності;
- в) зіткнення.

Спільність корінних інтересів окремих суб'єктів міжнаціональних відносин і загальнонаціональних інтересів в масштабі держави має об'єктивні підстави. Розбіжність інтересів пов'язано з об'єктивно наявними специфічними умовами і потребами розвитку національно-етнічних спільнот. При переплетенні національних і політичних інтересів їх розбіжність може переростати в зіткнення, конфлікт. У цих умовах необхідні координація національних інтересів як передумова їх реалізації, в чому і полягає сенс національної політики: координація національних інтересів як передумова їх реалізації.

Національна політика, як і будь-яка інша, може і повинна розглядатися з точки зору визначення в ній тих чи інших частин, етапів і пріоритетів. Однак, це дуже складно, так як в реальній практиці міжетнічних відносин нерідко складається враження, що саме ця, а не інша проблема є першочерговою і вимагає негайної уваги і вирішення. Кожному народу, національно-державного

утворення, регіону здається, що саме їхні проблеми є найбільш нагальними, які вимагають негайного втручання і вжиття заходів.

У національній політиці слід розрізняти:

- стратегічні, розраховані на тривалий період цілі і завдання
- завдання найближчого характеру - впливають з довготривалої політики, регулюють міжнаціональні проблеми, які виникають з ходу поточних подій.

Отже, історичний досвід свідчить, що реалізація народом свого права на самовизначення залишається одним із найбільш складних і актуальних завдань нашого часу. Національні відносини в сучасному світі підпорядковані дії двох взаємозалежних тенденцій: з одного боку, формування й розвитку націй, їхньої боротьби за рівноправність і самостійність, за створення держав; з іншого — на основі об'єктивного процесу інтернаціоналізації всіх аспектів суспільного життя відбувається злам національних кордонів, посилення зв'язків і взаємного співробітництва, інтеграційних процесів. Ігнорування цих тенденцій під час здійснення національної політики може не тільки призвести до загострення національного питання в окремих державах, а й спричинити непередбачувані наслідки в межах усього світового співтовариства.

Одними із напрямками у сфері національної політики в Україні є: надання всім громадянам рівноцінних прав і свобод, в незалежності від їх раси, релігії, національного чи етнічного походження тощо. Та створенням атмосфери довіри, дружби та толерантності між національностями.

Виходячи з визначення термінів «нація» та «національність» таким чином можна сформулювати що таке міжнаціональні відносини. Отже, «міжнаціональні відносини» — це особливий вид суспільних відносин, що складається між національно, економічно і соціально відокремленими, але політично й історично пов'язаними один з одним групами людей (націями, етносами), спрямовані на досягнення певних цілей. За потрібне буде сказати, що цілі можуть бути різними як союзницькі, так і нести конфліктний характер.

Суть міжнаціональних відносин полягає у тому, щоб держава робила все можливе для мирного співіснування усіх націй на її території. Особливо це

стосується тих держав, у складі яких сконцентровано багато національностей.

В Україні існують певні проблеми у взаємовідносинах «громадянин-суспільство-держава», вони визначається тим, що на території такої великої держави сформувалося багато національних груп, їх налічується приблизно 130. І звичайно, як і в інших країнах світу ця багатонаціональність громадян може створювати так звані труднощі в управлінні державою. Наприклад, розбудови української державності, формування національної ідентичності, яка була б зрозумілою для усіх національностей для того, щоб об'єднати громадян, що проживають на території України. Наша держава як ніхто інший потребує реформування у галузі міжнаціональних відносин, так як на території України проживає багато росіян, кримських татар, а також угорців, які бажають отримати особливий статус своєї національності в Україні.

Відповідно до всього сказаного вище, можна більше сказати про ознаки міжнаціональних відносин у сучасній Україні:

- оТак історично сформувалося, що в Україні налічується багато національностей. На це впливало багато факторів, як панування різних державних утворень на протязі багатьох століть, велика територія, загальна історична доля усіх народів, які проживають в Україні, економічні зв'язки, які сформувалися між цими народами і так далі.

- оФактична нерівність окремих націй. Це зумовлено тим, що колись Україна була так би мовити розділена, якась частина належала до колишнього Радянського Союзу, а інша частина до Польщі.

- оПозитивний досвід культурного обміну між національними меншинами в Україні.

- оПовне усвідомлення більшість громадян до приналежності до української національності.

Як зазначалося вище, відповідно до цих рис існує 2 напрямків розвитку міжнаціональної політики в державі таких, як асиміляція і зближення, і звичайно взаємне співіснування.

Формування консолідації української нації пов'язане з датою

проголошення незалежності України. Як показує статистика, то 80% населення підтримало ідею суверенітету в Україні. Відповідно до цього голосування Верховна Рада ухвалила Декларацію незалежності України 24 серпня 1991 року.

Слід виділити те, що по всій території України простежуються такі відмінності у суспільстві, як регіональні, етнічні, історичні, лінгвістичні та релігійні. Такі відмінності мають колосальний вплив на міжнаціональні відносини і виступають в якості передумов поділу українського соціуму на національні групи. Події останніх років дає змогу показати, що все населення України є більш за все диференційованим, ніж інтегрованим.

Існує таких факт, що Україна є однією із найбільш поліетнічних країн світу і це є однією з головних особливостей міжнаціональних відносин. Хоча Україна не є вже такою досвідченою державою, як багато інших, але ми вже маємо значні досягнення у міжетнічних відносинах, які закріплені у багатьох законах. Ці закони захищають права та свободи національних меншин, гарантують здобуття освіти рідною мовою, підтримання національних товариств та вивчення рідної мови. У законі «Про національні меншини в Україні» ми можемо дізнатися про права усіх національностей, які є громадянами України.

Так звана основа для повноцінного регулювання міжнаціональних відносин закладена для того, щоб вони були конструктивними та неконфліктними але існує ціла низка чинників, які уповільнюють процес безконфліктних міжнаціональних відносин в Україні. Вони також спричиняються деякі проблеми, насамперед це прояв на законодавчому рівні, які проявляються у декларативній формі деяких положень та відсутність механізму їх дієвого виконання.

Як щодо етнокультурних відмінностей, інколи вони є дуже істотними, які іноді розглядають як цивілізаційні за своєю сутністю. Їх вирішення, приведення до стану безконфліктності є надзвичайно тривалим процесом і, звичайно, складним. Успішність такої політики залежить від багатьох внутрішніх та

зовнішніх чинників. Потрібно сказати те, що від успішності цього процесу залежить, на скільки стрімко та успішно будуть розвиватися сучасні міжнаціональні відносини в державі.

Існує проблема в тому, що є одна відмінність між Україною і іншими багатонаціональними країнами. Вона полягає в тому, що завдання зберегти свою етнічну ідентичність та культурну самобутність мають перед собою не тільки національні меншини, а й основна національність – українська.

Як ми знаємо те, що на території східної України є області, де відсоток національних меншин ледь не переважає 50%. У цих областях міжнаціональна політика мала б бути надзвичайно дієвою, але як показують події останніх років у тих районах міжнаціональна політика проводилася дуже погано. В результаті чого сусідня держава, можна сказати, відібрала Автономну Республіку Крим та веде війну на сході України.

Щодо заходу України, важливе є те, що у Закарпатській області проживає багато угорців, де є цілі населені пункти, заселені ними. Нещодавно наша влада затвердила закон про освіту національних меншин. Угорців це надзвичайно обурило, угорський уряд вирішив блокувати усі подальші рішення Європейського союзу щодо зближення з Україною. На Західній Україні це дійсно велика проблема тому, що громадяни України багато хто не знає і не розуміє української мови, як на мене це абсурд. Підростаюче покоління не бачить себе в майбутньому в Україні і не має потреби вивчати українську мову. На мою думку, це вина повністю влади України тому, що мали бути розроблені закони, освітня програма відразу після проголошення незалежності. Це є великою загрозою територіальній цілісності нашої держави.

Щодо цих проблем в Україні я б хотіла більше розповісти. Отже, проблема кримських-татар у Криму: На даний момент Крим є осередком нестабільності тому, що велика кількість національностей, які змагаються за право на панування на цій території. Тому ніхто не задоволений своїми правами на території Криму.

Важливою причиною є те, що українська влада не продумала

демократичну та успішну політику стосовно Криму, яка відповідала б національним інтересам усіх жителів. Відповідно до цього різні національні меншини можуть висувати свої претензії. Також важливим фактором, якій може спричинити нестабільність є зовнішній фактор. Для прикладу, Чорноморський флот. На мою думку, коли Радянська влада встановила Чорноморський флот це вже була, так звана, стратегія. Стратегічними залишаються чорноморські бази, через які певні кола осіб можуть впливати на всю ситуацію в Криму. Людина, яка відслужила у флоті у Криму може залишитися там, Росія витратила великі кошти на дешеве житло і тим самим показала, що піклується про громадян Росії і про свою національну меншину, які проживаються на території Криму. Росія такими вчинками хоче довести, що пам'ятає усе своє етнічне суспільство і у будь-який час спроможна захистити і прийняти до себе у разі потреби. У той же час Україна постає як така, що хоче вижати чим більше соків із населення Криму.

Російське населення в Криму зневажає Україну, українців, державні символи, а також мову. Особливо помітно це у Севастополі, якого називають «исконно русским городом». Вимоги, які висувала Росія про приєднання Криму є антиконституційними, за які потрібно відповідати перед законом. Але Росія зневажила Конституцію і просто відібрала Крим від України.

Кримські-татари – корінне населення півострова, які були піддані переселенню у 1944 року за наказом Сталіна. Вони є чи не найорганізованішою меншиною в Україні. З ними пов'язано багато конфліктів. Багато конфліктів зосереджено за розподіл землі, сільськогосподарської землі, вирощування винограду та рекреації. Проблема заключається в тому, що ці землі вже зайняті або бізнес-структури мають свої плани на них. Тому на території Криму татари відстоюють свої права усіма можливими способами.

Саме українці, що є дивна, є найменш захищеною нацією на території Криму. Там немає жодної української школи, а пропаганда українізму розцінюється, як прояв крайнього націоналізму. Ніяка влада ніби не звертає уваги на те, що робиться на українській території.

Кримські-татари, українці та росіяни, основні групи населення, часто вступають у конфлікти на території Криму, кожен висуває свої претензії, більш або менш обґрунтовані. Їх варто розглянути.

1. Українці – на нашому боці міжнародна спільнота, а претензії Росії щодо Севастополя та іншої території Криму є безпідставні тому, що територіальна цілісність України є непорушною, як йдеться в Конституції України. Але є одна вада в тому, що більшість населення Криму є росіянами.

2. Росіяни – вони стверджують, що Крим є історично їхнім, також існує надзвичайно переконливе положення, як сучасне населення Криму, де більшість росіян. Хоча з такими претензіями можна поспорити тому, що Росія опікувалася Кримом лише 179 років, а от Туреччина 300 років, то можна вважати, що ця територія історично є більш турецькою, а ніж російською. Тим більше приблизно 60% сучасного населення росіян прибуло за останні 40 років, в наслідок примусового переселення радянською владою.

3. Кримські-татари – претензії цієї нації не є непідставними тому, що вони були масово та примусово депортовані протягом 48 годин радянською владою у 1944 році. Половина депортованого населення загинули ще в дорозі. Ще до початку анексії Криму там проживало близько 240 тис. кримських-татар, ще на території центрально-азіатських колишніх республіках Радянського Союзу 300 тис. Вони мають право голосу відповідно до своїх глибоких коренів на території півострова, також цей статус визнається міжнародною спільнотою. Величезний мінус полягає в тому, що кримські-татари складають лише 10% відсотків населення і розселені по усьому Криму. Відповідно до свого географічного розселення до 1944 року кримські-татари не були достатньо добре представлені в уряді Криму.

З огляду на:

1) Таке прорадянське трактування, ніби воз'єднання з Росією є історичною необхідністю.

2) Українське населення неспроможне показати всім своє політичне обличчя.

3)Порівняно мала чисельність кримських-татар.

За потрібним я вважаю сказати, що міжнаціональні відносини є надзвичайно важливими для досягнення злагоди в державі. Проблема національних відносин посідає одне із передових місць серед проблем сучасних держав. Під натиском національної політики розпалася така велика держава, як СРСР та Югославія. Саме багатонаціональність громадян вказує на те, що наявні особливі соціальні відносини, які характеризуються як міжнаціональні відносини. Не збереження національної безпеки має багато загроз щодо територіальної цілісності та місцем держави у зовнішній політиці на світовій арені.

На даний момент проблема міжетнічних відносин в Україні є надзвичайно актуальною тому, що існує велика загроза у цілісності державної території. Для побудови справжньої національної, української, держави насамперед потрібно визначитися із кого вона має складатися і яким способом громадяни України будуть співіснувати з тими національностями, які до неї не входять.

Так сталося історично, що Україну завжди поділяли на західну і східну. Надзвичайно великий проміжок часу Україна була під владою різних державних утворень і це не могло не відбитися на сучасному розвитку української національної державності. Етнонаціональні відмінності між регіонами, дещо напружені стосунки між ними призводять до деяких суперечок: мова, етнічна приналежність, віросповідання тощо. Багатонаціональність не повинна бути проблемою в державі, а навпаки – перевагою.

У сучасною світі кожна людина повинна бути полікультурною та з повагою відноситися до кожної національності. Тому вивчення проблем та шляхів модернізації міжнаціональних відносин є дуже актуальним для формування стратегії безконфліктного розвитку суспільства і зробити багатонаціональність перевагою держави, а ніж недоліком. Існують приклади, що багатоетнічні нації мають перевагу над гомогенними країнами, це показує, що держава готова до відкритості з іншими країнами Земної кулі, спроможна до

сприйняття нових тенденцій, які панують у світі.

2.4. Значення волонтерської діяльності в становленні громадянського суспільства в Україні

Основою будь якої правової, демократичної держави на сам перед є наявність громадянського суспільства. Тобто «третього сектору», який забезпечує функціонування усіх правових інститутів української держави. Не розвинене громадянське суспільство є причиною формування в країні тоталітарного і авторитарного режимів. Високорозвинена держава працює лише за умов наявності механізму саморозвитку, механізму об'єднання нації механізму інтелектуалізації розвитку суспільства на основі наявного науково-технічного потенціалу, економічної демократії, підтримки ініціативи та самодіяльності громадян. Основною ланкою, яка забезпечує роботу усіх цих механізмів є волонтерський рух. Проблема українського громадянського суспільства полягає в тому, що стосунки між громадянами та державою розвиваються на ґрунті удаваного демократизму, який є наслідком несформованості стійких груп інтересів громадян, з одного боку, а з іншого – небажанням або нездатністю правлячої еліти створити нові "правила гри". Та не тільки держава має створювати ці умови, а й громадяни мають забезпечити своєю допомогою прагнення збудувати нову європейську державу. Якщо хто-небудь особливо має потребу в нашій допомозі наш особливий борг полягає в тім, що ми повинні докласти всіх зусиль до того, щоб допомогти цій людині¹⁰³.

В Україні поняття «волонтер» до 90-х ХХ ст. не існувало. Людей, що займалися суспільно-корисною справою, називали доброчинцями, благодійниками, альтруїстами, громадськими діячами, меценатами (Князь

¹⁰³ Взаємодія держави і суспільства, символічний простір народу та українсько-російські взаємини у дзеркалі громадської думки. Жовтень 2015 : інформ. бюл. ; [за ред. М.М. Слюсаревського]. – К., 2015. – 52 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ispp.org.ua/bibl_6.htm

Володимир, Ярослав Мудрий, Гетьман Петро Сагайдачний, Мазепа), приватні благодійники Терещенки, Семеренки, Броцькі. І саме вони почали закладати маленькі частинки для побудови держави на принципах громадянського суспільства в основу якого вкладали співпрацю і допомогу один одному. Вже у 90-х роках з розвитком мережі центрів і браком професійних кадрів виникає необхідність у залученні соціально активних добровольців до соціальної роботи. Український народ після активного волевиявлення у 1991 році свого прагнення жити у незалежній, самостійній державі одержав унікальну можливість утвердити себе серед розвинутих цивілізованих країн світу. Та зі встановлення української державності волонтерський рух відійшов на другий план, що в подальшому дасть про себе знати у відставанні розвитку держави її корупційності, порівняно з іншими країнами, які на початку свого шляху узаконили волонтерську діяльність. Про те, що цей процес все ж таки розпочався і триває, незважаючи на труднощі, свідчить поява сучасних недержавних організацій, кількість яких сягнула понад 20 тисяч. Початком цього процесу вважається 1992 рік, коли створюється служба «Телефон довіри», в якій працювали виключно волонтери. Згодом виникають організації, що реалізують різні соціальні проекти допомоги важкохворим, багатодітним сім'ям, самотнім людям похилого віку, інвалідам. Активно розвивається напрям боротьби з розповсюдженням СНІДу та допомоги наркозалежним¹⁰⁴.

У травні 1998 року Україна серед інших країн Центральної та Східної Європи, а також кількох країн Азії розпочала реалізацію регіональної програми, «Ініціатива з роботи на добровільних засадах». Ідея програми належить Нью-Йоркському Інституту Відкритого Суспільства, і впроваджується вона через мережу національних відділень. Головною метою програми є відновлення руху волонтерів у згаданих країнах як запоруки громадського суспільства та незворотності демократичних перетворень, збільшення частки добровільної праці громадян, спрямованої на розв'язання конкретних проблем. До своїх

¹⁰⁴ Бесчатний, В. М. Громадські об'єднання в Україні [Електронний ресурс] / В.М.Бесчатний. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/16330826/pravo/volonterskiy_ruh_ukrayini.

цілей і завдань в Україні програма передусім відносить: активізацію громадської діяльності в Україні шляхом розвитку руху волонтерів, спрямованої на якнайширше залучення населення до суспільно корисної праці на добровільних засадах у громадських організаціях, службах соціального захисту та медичній сфері для допомоги у розв'язанні проблем суспільства. Створювалися нові об'єднання організації з метою захисту знедолених людей які втратили свій соціальний статус, хворих, біженців..т.п. Також створювалися громади по захисту тварин. У 2006 році було вперше проведено Всеукраїнський конкурс „Волонтер року”. Конкурс проводився для того, щоб публічно подякувати волонтерам, а також, щоб продемонструвати приклади волонтерської діяльності і цим самим надихнути інших долучитися до волонтерського руху. Щороку 5 грудня в Україні, як і у всьому світі, відзначається Міжнародний день волонтерів. У лютому - березні 2007 року Українським інститутом соціальних досліджень проведено соціологічне дослідження щодо участі громадських організацій в соціальній роботі з молоддю. В опитуванні взяли участь представники 183 громадських організацій з 8 регіонів України. Найбільш активно соціальну роботу з дітьми та молоддю проводять волонтери дитячих (19%), жіночих (12%), молодіжних (12%) організацій та організацій, що займаються соціальною роботою з інвалідами (18%). Вся соціальна робота виконується на волонтерських засадах. Одним із чинників, що запобігає повноцінному розвитку культури волонтерства в українському суспільстві, є невизначеність, хиткість та нестійкість відносин між органами влади та волонтерським середовищем, що породжує не бажання людей бути волонтерами і цим призводить до занепаду громадянського суспільства. Дослідивши сутність волонтерського руху зауважимо, що Тохтарова І.М. пише, що масштаби діяльності волонтерів в Україні нині засвідчують, що рівень громадської свідомості в наших співгромадян значно зріс, про що свідчать і дані про світовий індекс благодійності за 2014 рік, який

щороку вираховується Charity Aid Foundation (Благодійний фонд, що був заснований 1924 року у Великій Британії)¹⁰⁵.

У багатьох словниках термін „волонтер” часто трактується як „особа, яка добровільно поступила на військову службу”. Нині волонтерство майже не пов’язане із військовою службою. Воно розвивається, орієнтуючись на надання допомоги усім, хто її потребує не залежно, чи це людина, чи держава. Як суспільний рух волонтерство виникло на Заході, а першими волонтерами були самаритяни, які надавали допомогу усім, хто її потребував. Роком виникнення волонтерського руху вважається 1859-й. Саме тоді французький письменник-журналіст Анрі Дюман, вражений кривавими картинами битви при Сольфогіно, запропонував ідею створення Червоного Хреста – організації, яка працювала б на волонтерських засадах і надавала першу медичну допомогу пораненим бійцям. В подальшому волонтери відновлювали зруйновані Першою світовою війною ферми, не отримуючи за свою працю кошти. При цьому зацікавлена сторона забезпечувала добровільних працівників житлом, харчуванням, медичним страхуванням – цей принцип організації волонтерського руху зберігся і в наш час. Цим вони допомагали державі і проявляли свою громадянську позицію¹⁰⁶.

Сьогодні волонтерські організації існують у 80 країнах світу. Вони стали однією з провідних ланок на основі яких будується громадянська позиція. Громадянське суспільство – це основа демократичної держави. Зараз в Україні проходить період саме встановлення громадянського суспільства. І основним чинником формування цього суспільства молоді люди з власною громадянською позицією, які готові допомогти будь кому в важкій ситуації. Волонтерська діяльність є основою побудови та розвитку громадянського суспільства. Вона втілює в себе найшляхетніші прагнення людства - прагнення миру, свободи, безпеки та справедливості для всіх людей. Саме справедливості

¹⁰⁵ Капська, А. Й. Технологізація волонтерської роботи в сучасних умовах [Текст] / за ред. А.Й. Капської. – К., 2001. – 140 с.

¹⁰⁶ Волонтерство в Україні: як підтримати і посилити мотивацію? [Електронний ресурс].
<https://dt.ua/internal/volonterstvo-v-ukrayini-yak-pidtrimati-i-posiliti-motivaciyu-.html>

і чесності прагнуть відчутти на собі наші громадяни, коли, наприклад, справа стосується належної реалізації громадянами «права брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування»¹⁰⁷.

Громадянське суспільство-це суспільство, яке представляє волю і інтереси людей і не є байдужим до держави. Без громадянського суспільства неможливо збудувати демократичну не корупційну сильну і процвітаючу державу. Формальні державні структури не в змозі реагувати на всі запити суспільства, тому особливої ваги набуває громадський рух. Становлення громадянського суспільства проявляється у формуванні його інститутів – політичних партій, громадських організацій, груп інтересів, органів місцевого самоврядування, недержавних ЗМІ тощо. Однак, лише незначна частина цих організацій працює з волонтерами. Організації та установи, що складають громадянське суспільство, включають профспілки, некомерційні організації, церкви та інші служби, які надають важливі послуги суспільству, але зазвичай взагалі вимагають дуже мало. Для нормального функціонування цього суспільства потрібні помічники-добровольці і волонтери. Вони безкоштовно, за покликом серця надають допомогу іншим людям в яких склалася не проста життєва ситуація. Часто волонтери ризикують своїм життям для збереження життя інших людей. Вони їдуть у різні гарячі точки, в епіцентри стихійних лих і катастроф, щоб допомогти. Більшість дослідників вважають основними рисами та ознаками громадянського суспільства наступне: розмежування компетенції держави та суспільства, наявність та захист прав і свобод громадян, демократія і плюралізм у політичній сфері, правова держава, свобода слова і засобів масової інформації, ринкова економіка та середній клас, як соціальна основа громадянського суспільства. Зріле суспільство характеризується великою чисельністю суспільних інститутів та організацій, їх відкритістю, високою

¹⁰⁷ Взаємодія держави і суспільства, символічний простір народу та українсько-російські взаємини у дзеркалі громадської думки. Жовтень 2015 : інформ. бюл. ; [за ред. М.М. Слюсаревського]. – К., 2015. – 52 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ispp.org.ua/bibl_6.htm

мобільністю та динамізмом, що забезпечують підзаконність державної влади та гарантують неможливість її узурпації. Більшості з цього до 2014 року у нас не було, а на 10 тисяч громадян припадало лише 14 громадських організацій, в той час як в Угорщині – 46, Хорватії – 85, Естонії – 201. І саме завдяки волонтерству вже в 2015 році Україна демонструє найвищий розвиток громадянського суспільства в країнах колишнього СРСР (за винятком Балтії), а опитування показують дуже високий рівень довіри громадян до волонтерських організацій¹⁰⁸.

Розквіт волонтерської діяльності у нас припав на час Революції Гідності і початок війни на Донбасі. У надзвичайно складний період саме цей рух об'єднав суспільство, створив дієву структуру громадських організацій, груп людей, готових взяти на себе вирішення найбільш нагальних і болючих проблем держави. Сьогоднішньому волонтерському руху в Україні мало аналогів не тільки в країнах колишнього СРСР, а й на Заході. Проаналізовавши період причини, фактори та особливості прискореного розвитку громадянського суспільства України на з кінця 2013 р. До початку 2017 р. За результатами аналізу практики добровольців виділено нові види і тенденції громадянської активності у сфері забезпечення потреб захисників суверенітету та цілісності держави, а також цивільних осіб, які постраждали від збройного протистояння, викликаного Російською Федерацією та діями проросійських сепаратистів у Росії Донбас: озброєний, високотехнологічний, медичний та реабілітаційний, ремонт, харчування; пошук відсутності в діяльності та організації обміну в'язнями; пошук і похорон померлих; організація пошани захисників України; допомога мігрантам; гуманітарна допомога цивільним жителям на території антитерористичної операції; правозахисна діяльність, громадянський контроль над роботою державних структур та співпраця з ними; участь у розробці програм електронного адміністрування; інформаційно-творча

¹⁰⁸ Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». – К. : НІСД, 2015. – 684 с. 11. Найем М. Френсис Фукуяма: Путин делает ровно то, что делал Гитлер / М. Найем [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2014/08/27/7035903/>

діяльність; створення фільмів та телевізійних програм; антикорупційні ініціативи. Виникнення цієї активності показало що громадянське суспільство в Україні було, є і буде. Без волонтерів не було б Майдану. Вірніше, він би зібрався, але навряд чи вистояв без надійного по-справжньому народного волонтерського тилу. Всі пам'ятають, як кияни показали всій країні приклад дивовижної самоорганізації заради досягнення головної мети – змінити Україну, зробити її правовою європейською державою. Кожну добу на Хрещатик добровільно, за покликом душі приїздили і приходили тисячі містян, готових надати безкоштовну допомогу мітингувальникам. Волонтери взяли на себе велику частину роботи з облаштування комфортного перебування людей на Майдані. Вони організовували польові кухні, встановлювали намети, надавали необхідну інформацію. Волонтерами ставали також і професіонали – медики, юристи, психологи – що прагнули якимось фахово допомогти однодумцям. За лічені дні виникли десятки волонтерських ініціатив та інтернет-проектів. На мою думку, саме в цей період і почало формуватись справжнє громадянське суспільство в Україні, не формальне – закріплене у нормативно-правових актах та конституції, а дієвий механізм забезпечення суспільних інтересів. Після анексії Криму і початку війни на Донбасі волонтерство піднялось на найвищий рівень розвитку за весь час незалежності України. У грудні 2014 року на замовлення Організації Об'єднаних Націй компанія GfK Ukraine провела загальнонаціональне дослідження стану волонтерства в Україні. Згідно висновків дослідження, українці визнають велику роль волонтерського руху в суспільних процесах: 62% визнають роль волонтерів у політичних змінах останнього року, 85% вважають, що волонтерський рух допомагає зміцненню миру, а 81% схильні вважати волонтерський рух обов'язковою складовою громадянського суспільства. Майже чверть українців (23%) мали досвід волонтерства, із них 9% почали займатись волонтерством протягом останнього року. Основним напрямом діяльності волонтерів у 2014 році стала допомога українській армії та пораненим – цим займались 70% волонтерів. Також не можна залишити без

уваги тих волонтерів, які займалися соціальною роботою, та благоустрій громадського простору, допомагали соціально незахищеним групам населення збирати гроші на лікування, проводили різного виду акції, створювали різноманітні фонди. Не буде перебільшенням сказати, що саме завдяки волонтерам у 2014 році країна зберегла свій суверенітет, призупинила російську агресію на інші території та відновила боєздатну армію з високим моральним духом. Воєнні Волонтери— Координаційний центр Києва, Армія SOS, Всеукраїнське об'єднання Патріот, Благодійний Фонд допомоги армії Повернись Живим, ДемАльянс Допомога, Міжнародний Благодійний Фонд Кожен Може, Крила Фенікса, Благодійний, Фонд Підтримай армію України, ФОНД Діани Макарової, Волонтери без кордонів, Офісна сотня допомоги Українській армії¹⁰⁹.

З березня 2015 р. волонтерство "офіційно легалізоване", оскільки набрав чинності новий закон (№1408) "Про волонтерську діяльність". Це був лише перший крок парламенту назустріч волонтерам і волонтерському рухові. Серед ключових змін у законодавстві щодо волонтерської діяльності за 2015 р., слід виокремити Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності»⁵. Найсуттєвішими у цьому законі є зміни до Закону України «Про волонтерську діяльність», якими конкретизуються функції та повноваження органів виконавчої влади щодо державної політики у сфері волонтерської діяльності, а також норми стосовно правового та соціального захисту волонтерів. Також позитивним є прийняття Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування неприбуткових організацій», яким врегульовано ряд питань статусу та оподаткування неприбуткової організації (зокрема, щодо податку на прибуток). На впорядкування процесу здійснення волонтерської діяльності та надання волонтерської допомоги також спрямовано ряд постанов Кабінету Міністрів

¹⁰⁹ Головаха: Война впервые научила украинцев помогать друг другу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://news.liga.net/interview/politics/6382849-golovakha_voyna_vpervye_nauchila_ukraintsev_pomogat_drug_drugu.htm

України. Проте залишається доволі велика кількість проблем у сфері законодавчого забезпечення волонтерської діяльності, які викликають закономірну критику з боку юристів, самих волонтерів, громадськості. Так, явно не виконують свою функцію інформування про суб'єктів волонтерської діяльності та контролю за їх діяльністю реєстри, до яких мають бути включені волонтери та волонтерські організації. Зокрема, фактично не оновлюється Єдиний реєстр волонтерських організацій, який веде Міністерство соціальної політики України. На сайті Державної фіскальної служби України відсутнє посилання на Реєстр волонтерів антитерористичної операції. Це суттєвий організаційний недолік, адже умовою потрапляння під умови оподаткування неприбуткових організацій є включення до Реєстру неприбуткових установ та організацій. Відсутність санкцій за неподання відомостей для включення до зазначених реєстрів і реальних переваг від перебування у них призводить до того, що багато волонтерів та волонтерських організацій ігнорують відповідні вимоги законодавства. Попереду — законодавча імплементація найкращого світового досвіду¹¹⁰.

"Понад 100 мільйонів людей у Європі є волонтерами, 3 з кожних 10 європейців стверджують, що беруть участь у роботі на добровільних засадах, і майже 80% європейських громадян вважають, що волонтерська діяльність є важливою частиною демократичного життя в Європі. Тому інвестиції у волонтерську діяльність є інвестиціями у соціальну згуртованість суспільства". (Європейська хартія прав та обов'язків волонтерів). Держава зобов'язана стимулювати людей долучатися до громадської активності. Наприклад, у Німеччині діє державна програма підтримки волонтерів, — активісти отримують певні пільги і сплачують нижчі податки. У США переважно саме волонтери будують соціальне житло, доступне для соціально уразливої

¹¹⁰ План першочергових заходів щодо реалізації Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні [Електронний ресурс] / Указ Президента України від 24 березня 2012 року № 212/2012. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/14621.html>

молоді¹¹¹.

У ЄС і США волонтери мають переваги при працевлаштуванні, головним чином завдяки своєму досвідові безкорисливої праці. Зокрема, у багатьох європейських та американських організаціях для працевлаштування, вступу або успішного закінчення престижного вищого навчального закладу необхідно мати певну кількість відпрацьованих у ролі волонтера годин (волонтерських кредитів). Зазначений у резюме волонтерський досвід завжди позитивно вирізняє кандидата з-поміж інших.

Наші сусіди, зокрема Молдова, вже давно втілили цю норму на законодавчому рівні: там при рівній кількості балів за результатами ЗНО віддається перевага абітурієнтам із досвідом волонтерської праці¹¹².

У Європейському Союзі є чітке розуміння, що волонтерство підвищує конкурентоздатність і дає можливість кар'єрного зростання. Така норма може запрацювати і в Україні, оскільки міститься в зареєстрованому в парламенті законопроекті "Про молодь" (№3621), згідно з яким волонтерство трактується вторинною зайнятістю молоді, а отримані волонтером навички розглядаються як важлива складова професійної орієнтації та розвитку молоді.

На практиці це означає, що у відповідному Наказі Держстату про облікові картки державних органів і органів місцевого самоврядування після розділу "вища освіта" має з'явитися розділ "неформальна освіта", а після розділу "трудова діяльність" волонтер зможе задекларувати свій досвід і у графі "волонтерська діяльність". Це серйозний мотиваційний стимул для волонтерів та активних громадян отримати фактичні преференції при влаштуванні на роботу в органах державної влади, а також у середньому і великому бізнесі, який теж веде відповідний кадровий облік¹¹³.

¹¹¹ United Nations General Assembly (UNGA) (2002). Recommendations on support for volunteering (A/RES/56/38). Resolution adopted by the General Assembly at the fifty-sixth session – Agenda item 108 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unv.org/fileadmin/docdb/pdf/2002/a56r038-e.pdf>

¹¹² Горелов Д.М. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : аналіт. доп. / Д.М. Горелов, О.А. Корнієвський. – К. : НІСД, 2015. – 36 с.

¹¹³ Народ и власть (результаты опроса) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://opros2014.zn.ua/authority>

В Україні волонтерська діяльність трактується цілком безкорисливою, тобто не передбачає жодної можливої фінансової винагороди. Тим часом у Європейському Союзі після багатьох років дискусії на це питання вже давно дали відповідь. Наприклад, волонтери Європейської волонтерської служби під час довгострокового волонтерства в іншій країні не просто отримують майже 30 євро в день на кишенькові витрати, — вони про ці кошти навіть не зобов'язані подавати звіт (пораховано, що так чи інакше волонтер витратить ці кошти на харчування та інші мінімальні побутові потреби).

У Румунії закон стосовно безробіття наголошує, що мінімальна винагорода за волонтерство не є безпосередньою причиною для втрати соціальних виплат (наприклад, виплати на випадок безробіття та інших виплат особі, застрахованій у системі соціального медичного страхування та системі соціального страхування).

У Польщі, згідно із законом про податок на доходи фізичних осіб, обсяг усіх виплат, отриманих волонтерами у зв'язку з їхньою волонтерською працею, звільняється від податку з доходів. Такими виплатами є, наприклад: витрати на харчування, витрати на робочі поїздки, добові та інші необхідні витрати, яких зазнав волонтер, надаючи послуги, витрати на навчання волонтера в галузі послуг, які надає волонтер, витрати на страхування цивільної відповідальності, медичне страхування, страхування від нещасного випадку тощо. Тому всі відшкодування витрат волонтера, яких він зазнає у зв'язку з волонтерською діяльністю, мають звільнятися від сплати податку з доходів. Волонтери мають бути звільнені від ПДВ, оскільки це найчастіше не дасть жодного додаткового доходу в бюджет, а, швидше, створить адміністративний тягар, непосильний для волонтера¹¹⁴.

Окрім того, у рекомендаціях ООН "Volunteerism and Legislation: a Guidance Note" чітко визначено, що національне законодавство повинне встановити, які види компенсацій мають право обґрунтовано отримувати волонтери і при

¹¹⁴ Горелов Д.М. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : аналіт. доп. / Д.М. Горелов, О.А. Корнієвський. — К. : НІСД, 2015. — 36 с.

цьому не розглядатися як "наймані працівники" у галузі трудового права. Має бути прямо передбачено, що дія положень про мінімальну заробітну плату не поширюється на волонтерів. Законодавство у сфері соціального забезпечення повинне створити умови, які дозволять учасникам займатися волонтерською діяльністю, не втрачаючи при цьому своїх пільг¹¹⁵.

Ще однією важливою формою стимулювання волонтерства на Заході є так зване корпоративне волонтерство. Із 70-х років минулого століття найбільші світові компанії почали стратегічно планувати свою участь у вирішенні суспільних питань. Одним зі способів цієї активності стало стимулювання залучення своїх працівників до волонтерської праці — від виділення окремих днів у робочому графіку для спільної праці на користь громади до спеціальних волонтерських відпусток (кожен працівник може взяти для здійснення волонтерської діяльності певну кількість днів відпустки як за власний рахунок, так і за рахунок підприємства)¹¹⁶

В Україні також зростає розуміння потенціалу корпоративного волонтерства серед бізнесу. Зокрема, 64% топ-менеджерів українських компаній розглядають "соціальну відповідальність" як відповідальність бізнесу перед суспільством. Відповідне заохочення також необхідно закріпити у національному законодавстві. Жодних пільг компаніям наразі не потрібно — досить лише створити законодавчу можливість для працевлаштованих волонтерів легально поєднувати свою вторинну (волонтерську) і основну зайнятість.

Європейська хартія прав та обов'язків волонтерів чітко говорить: "Доступ до волонтерської діяльності та можливість мати активну громадянську позицію є правами, а не привілеями". А рекомендація агенції ООН з волонтерства, викладена у "Volunteerism and Legislation: a Guidance Note", зазначає: "Трудове законодавство повинне заохочувати і сприяти участі найманих працівників у

¹¹⁵ Волонтерство в Україні: як підтримати і посилити мотивацію? [Електронний ресурс]. <https://dt.ua/internal/volonterstvo-v-ukrayini-yak-pidtrimati-i-posiliti-motivaciyu-.html>

¹¹⁶ Капська, А. Й. Технологізація волонтерської роботи в сучасних умовах [Текст] / за ред. А.Й. Капської. – К., 2001. – 140 с.

волонтерській діяльності". Найближчим часом відповідні законопроекти буде внесено до українського парламенту¹¹⁷.

Однією з проблем, яку відзначають українські волонтери, є брак відповідних знань для своєї роботи та реалізації проектів. У Європі давно зрозуміли важливість освіти для волонтерів та освіти, що надають волонтери.

Наприклад, у Німеччині існує Академія волонтерства — навчальний заклад, у якому готують фахівців для роботи з волонтерами. Тобто є розуміння, що менеджер волонтерських програм — це професія. Окрім того, у ряді країн демократичного світу всі охочі можуть пройти безкоштовні тренінги з волонтерства, а також низки інших сфер і здобути важливі навички. Вирішити це питання в Україні допоможе визнання державою неформальної освіти. Відповідний законопроект (№2121) уже давно погоджено всіма комітетами, а також підтримано громадянським суспільством. Він допоможе "легалізувати" роботу тисяч людей та низки громадських організацій, які безкоштовно проводять тренінги, семінари, лекції тощо. Таким чином, неформальна освіта дуже тісно пов'язана з волонтерством у питанні становлення громадянського суспільства.

У цьому контексті також давно назріло питання ратифікації Україною "Європейської конвенції про заохочення міжкордонної довгострокової волонтерської служби для молодих осіб". Окрім ряду країн Європейського Союзу, її ратифікували навіть Азербайджан і Вірменія ще у 2001 і 2005 рр. Цим документом Рада Європи відзначила необхідність розвитку та просування міжнародної довгострокової волонтерської служби молоді. Документ встановлює правову основу для транснаціонального волонтерства і готує ґрунт для надання молодим волонтерам Європи відповідного юридичного статусу. Конвенція, фактично, легалізує міжнародне європейське волонтерство для молоді на загальних правилах із типовими угодами та єдиним режимом прийому волонтерів. Депутатський запит щодо необхідності ратифікації

¹¹⁷ Волонтерство в Україні: як підтримати і посилити мотивацію? [Електронний ресурс].
<https://dt.ua/internal/volonterstvo-v-ukrayini-yak-pidtrimati-i-posiliti-motivaciyu-.html>

зазначеної Конвенції вже подано до Кабінету міністрів України¹¹⁸.

Своєю чергою, Конвенція сприятиме посиленню співпраці України з European Voluntary Service (EVS), який функціонує у рамках освітньої програми ЄС Erasmus+. Такі програми — це вікно можливостей для тисяч молодих українців як щодо участі у волонтерських проектах ЄС, так і щодо залучення додаткових ресурсів¹¹⁹.

Волонтери насправді не потребують особливої допомоги від держави, адже таку допомогу самі надають, а деколи навіть замінюють державні інституції там, де вони не впорюються. Саме так було на Донбасі, особливо у перші місяці російської агресії проти України, коли державна система виявилася майже безпорадною перед навалюю ворога. Волонтерський рух тут спрацював миттєво.

Тому йдеться про створення законодавчих можливостей і мотивацій для людей доброї волі, які, роблячи добрі справи, формують справжню українську націю. "Не питай, що Україна зробила для тебе. Запитай себе, що ти зробив для України" — саме за цим принципом діють волонтери. Це й означає — бути Громадянином й допоможе наростити практики мільйонів українських волонтерів¹²⁰.

Великою проблемою всього нашого суспільства є упереджена думка про волонтерів. На жаль, зараз з'явилося дуже багато волонтерів-аферистів, які під виглядом благодійних зборів крадуть гроші. Через це люди не довіряють волонтерам. У більшості західноєвропейських країн організації, що збирають кошти, звітують про витрати грошей. Крім того, вони відразу інформують, на які потреби вони збирають пожертви і де можна прочитати інформацію про те, яка була здійснена допомога. Фонди намагаються звітувати у річних звітах про

¹¹⁸ 2015 State of the World's Volunteerism Report – Transforming Governance [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.volunteeractioncounts.org/SWVR2015-frame/21337%20-%20SWVR%20report%20-%20ENGLISH%20-%20web%201.pdf>

¹¹⁹ Волонтерство в Україні: як підтримати і посилити мотивацію? [Електронний ресурс]. <https://dt.ua/internal/volonterstvo-v-ukrayini-yak-pidtrimati-i-posiliti-motivaciyu-.html>

¹²⁰ Шульга М.О. Волонтерство. Матеріали до Національної доповіді «Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі» за моніторинговими даними Інституту соціології НАН України / М.О. Шульга [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.i-soc.com.ua/institute/shulga.php>

те, скільки вони зібрали, кому допомогли. У волонтерських, благодійних організаціях існує база даних людей, які зробили пожертву. Їм також фонди відправляють річний звіт про виконану роботу. Все це робиться тому, що для більшості організацій благодійники - це основа їхнього існування. Тому дуже вигідно збирати гроші і звітувати перед благодійниками. У більшості країн, де активно працюють волонтери, є організації, які формують рейтинги найпрозоріших благодійних фондів. В Україні благодійні організації існують самі по собі або ж є якимось політичним, комерційним прикриттям. Дуже малий відсоток громадськості у нас задіяний у благодійних фондах. При цьому в нашій країні дуже складно перевірити, куди йдуть гроші, з тієї простої причини, що немає культури звітності про витрачені кошти. У той же час люди, які жертвують гроші, не цікавляться, на що витрачені їхні кошти. Це неусвідомлені благодійники. Бо якщо людина дає якісь гроші у який-небудь фонд або організацію усвідомлено, вона обов'язково простежить¹²¹. Ще однією проблемою я назвав би політизацію волонтерства. Тож зрозуміло, що різні політичні партії створюють і залучають (через депутатські списки) волонтерські організації, які значну частину часу і коштів починають використовувати не на основну роботу, а на пропаганду своєї політичної сили. Подивіться на вихідців з волонтерського середовища у Верховній Раді України та місцевих радах. Хіба більшості з них зараз до своєї громадської роботи? Чи може раніше вони займались волонтерством лише заради шансу стати депутатом?¹²²

Звичайно, волонтери зараз мають величезний вплив на громадську думку і українське суспільство в цілому. Але вони повинні формувати і розвивати активне та свідоме громадянське суспільство в нашій країні, контролювати владу і її державні інститути, покращувати їх, а не прикривати своїм статусом сумнівні корупційно-олігархічні політичні клани. На Заході волонтери

¹²¹ Мировой рейтинг благотворительности 2011 : глобальные тенденции благотворительности / Charities Aid Foundation [Електронний ресурс]. — Режим доступа: http://philanthropy.ru/wpcontent/uploads/2011/12/World_Giving_Index_2011_rus2.pdf

¹²² Лях Т.Л. Методика організації волонтерських груп : Навч. посіб. / Т. Л. Лях. — К.: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. — 160 с.

займаються, в першу чергу, наданням різних послуг певним категоріям громадян – людям похилого віку, інвалідам, наркоманам, засудженим. А в Україні волонтерські організації змушені підміняти собою державу по більш значущим питанням, таким як забезпечення обороноздатності країни, турбота про поранених та переселенців, хоча кожного року на такі цілі виділяється все більше бюджетних коштів. Вирішення цієї проблеми – участь волонтерів у контролі за всіма фінансовими процесами: у кожній державній закупівлі по військовому відомству, у освоєнні цільової міжнародної допомоги, тотальний нагляд за всіма державними програмами і витратами щодо переселенців¹²³.

В Україні існують такі волонтерські організації «Всеукраїнський громадський центр «Волонтер»» Напрями діяльності: “Я і довкілля” - взаємодія людини і природи, вирішення екологічних проблем, вивчення та збереження культурних та історичних пам’яток, природоохоронна діяльність, дослідницько-пошукова робота.

“Я і людина” - розвиток та саморозвиток людини, вирішення проблем інтеграції у суспільство та адаптації до умов сучасного життя різних категорій підлітків та молоді, сприяння вихованню та розвитку лідерських якостей, створення умов для соціальної реабілітації та адаптації людей з особливими потребами, сприяння самореалізації творчої та обдарованої молоді.

“Я і міжнародне товариство” - сприяння інтеграції України у міжнародне співтовариство шляхом взаємопроникнення культур, традицій, налагодження взаєморозуміння між людьми різних національностей віросповідань, політичних поглядів на особистісному рівні, під час проведення спільних міжнародних заходів, акцій, а також у ході реалізації спільних проектів, програм.

Всеукраїнська асоціація молодіжного співробітництва “Альтернатива-В” – неполітична, неприбуткова громадська організація, що була заснована на добровільних засадах у 1992 році. ВАМС “Альтернатива-В” була створена з

¹²³ Горелов Д.М. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : аналіт. доп. / Д.М. Горелов, О.А. Корнієвський. – К. : НІСД, 2015. – 36 с.

метою сприяння співпраці між молодіжними організаціями, сприяння виробленню молоддю України активної громадянської позиції через її залучення до програм у галузі освіти, спорту, культури, екології, захисту історичного надбання та допомоги соціально незахищеним верствам населення. Діяльність ВАМС „Альтернатива-В” спрямована на розвиток більш мирного суспільства, на зменшення соціальної несправедливості. Асоціація набула всеукраїнського статусу у червні 1999 року¹²⁴.

Основною метою Асоціації є здійснення діяльності, спрямованої на задоволення та захист молодих людей в Україні, їх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів.

Основні напрями діяльності ВАМС «Альтернатива – В»: організація та проведення міжнародних молодіжних волонтерських таборів на території України; координація міжнародних волонтерських обмінів (короткострокових та довгострокових); організація семінарів, тренінгів, спортивних заходів, консультацій, конференцій, стаді-турів на національному та міжнародному рівнях; координація довгострокових соціальних волонтерських проєктів (6-12 місяців) на території України з залученням іноземних волонтерів; організація та проведення соціальних програм та спортивних заходів серед дітей та молоді на місцевому рівні з залученням молоді України¹²⁵.

Волонтери важливі для кожного суспільства, тому що вони працюють без користі для себе, показуючи цим суспільству, що є ще в житті речі більш цінні, ніж отримання матеріальної нагороди. Охорона навколишнього середовища, культура, розвиток і позитивний імідж країни є основними напрямками роботи волонтерів в Україні. Без них не було б такої держави як Україна.

Можливість стати волонтером і допомогти надають такі українські ресурси:

Інститут суспільних ініціатив. Українська організація, через яку можна

¹²⁴ Капська, А. Й. Технологізація волонтерської роботи в сучасних умовах [Текст] / за ред. А.Й. Капської. – К., 2001. – 140 с.

¹²⁵ Лях Т. Л. Менеджмент волонтерських груп від А до Я : навч.-метод. посібник / За ред. Т. Л. Лях ; авт.-кол.: З. П. Бондаренко, Т. В. Журавель, Т. Л. Лях та ін. – К. : Версо-04, 2012. – 288 с.

поїхати на довготривалий проект у Європу чи знайти волонтерську можливість в Україні. Організація постійно запускає нові проекти та набирає волонтерів у різні відділи: юридичний, інформаційний та інші. Тут, до слова, також можна пройти університетську практику.

Спілка Форум. Українська організація з багаторічним досвідом у міжнародних волонтерських проектах. На порталі ви зможете знайти список міжнародних волонтерських таборів, стати волонтером у вітчизняних дитячих і соціальних проектах, а також поїхати на довгострокове волонтерство.

Unistudy. Обширений портал, де ви знайдете відібрані модераторами актуальні можливості волонтерства в Україні та за кордоном. Тут також є пропозиції тренінгів і стажувань.

Ресурсний центр Гурт. Масштабний портал, створений для інформування громадянського суспільства. На ресурсі ви знайдете актуальні вакансії волонтерства в українських, міжнародних організаціях і вакансії Європейської волонтерської служби¹²⁶.

Волонтерські об'єднання можуть і повинні стати локомотивом, який би витягнув процес розбудови громадянського суспільства на належний рівень. Адже все необхідне для цього в них є – економічна свобода, незалежність від держави, кооперація та солідарність з великою кількістю людей, спілкування на засадах взаємної довіри, відкритість, різноманітність організаційних форм, висока мобільність (на відміну від держави). Мушу сказати, що держава не в достатній мірі підтримує громадські організації, хоча після Революції Гідності відбувся значний прорив – багато волонтерів і активістів отримали посади в уряді, статус радників президента, депутатські мандати, чого раніше в Україні не було.

Незважаючи на виснаження і емоційну втому, наші волонтери продовжують свою роботу, і ця діяльність поступово, але неухильно змінює країну. За останні роки волонтерський рух зміг вирішити надважкі завдання,

¹²⁶ Капська, А. Й. Технологізація волонтерської роботи в сучасних умовах [Текст] / за ред. А.Й. Капської. – К., 2001. – 140 с.

пов'язанні з виживанням української держави, набув величезного досвіду у долатті найрізноманітніші перепон. Завдяки йому тисячі молодих людей отримали можливості для самореалізації та усвідомлення своєї ролі в суспільному житті, стали фундаментом громадянського суспільства.

Важко не погодитись зі словами відомого психіатра, громадського діяча та колишнього дисидента Семена Глузмана, який стверджує, що злет волонтерського руху вселяє надії на майбутнє, бо волонтерство – це не просто надання певної допомоги, але й прояв активної громадської позиції. «Тому більшість людей, які займаються волонтерством, уже не будуть мовчки терпіти свавілля мера, депутата чи президента, вони вимагатимуть пояснень. Чіновникам уже найближчим часом доведеться рахуватися з цими людьми», – каже Глузман. І в цьому також є вагоме значення волонтерського руху у побудові демократичної європейської держави¹²⁷.

2.5. Роль засобів масової інформації у формуванні громадянського суспільства

На сьогоднішній день досить актуальним є питання ролі засобів масової інформації на формування громадського суспільства, яке зумовлюється видозміною систем державного правління, оптимізацією суспільних відносин та визначенням основних каналів впливів на громадянське суспільство.

Громадянське суспільство не можна побудувати без опори на розгалужену систему соціальних інститутів і без участі самих громадян. Адже громадянське суспільство – це сфера спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації і самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, яка захищена необхідними законами від прямого втручання і

¹²⁷ Українське волонтерство – явище унікальне, але не без проблем М. Матяш[Електронний ресурс] <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2342731-ukrainske-volonterstvo-avise-unikalne-ale-ne-bez-problem.html>

регламентації з боку держави і в якій переважають громадянські цінності¹²⁸. В Україні до інститутів громадянського суспільства відносять: громадські організації, релігійні організації, благодійні організації,

професійні спілки, об'єднання професійних спілок, творчі спілки, асоціації, організації роботодавців, і серед цих інститутів одне із найважливіших місць займає ЗМІ.

Засоби масової інформації - це інститути та форми публічного і відкритого поширення інформації для широкого кола користувачів, що здійснюється за допомогою технічних засобів.

Згідно статті 5 Закону України «Про інформацію» від 02.10.1992 кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів¹²⁹. Але варто зазначити і те, що на сучасному етапі розвитку громадянського суспільства існує проблема об'єктивного інформування громадян про події, які відбуваються у світі.

Масові комунікації, слід підкреслити, є невіддільною складовою частиною політики і, отже, інструментом створення громадянського суспільства. ЗМІ в громадянському суспільстві – це невід'ємна частина яка є посередником між державою та особистістю, виконує низку функцій, таких як: гласність, відкритість, захист прав і свобод громадян. Розвиток відкритого інформаційного суспільства є важливою складовою у встановленні демократичних засад всередині країни. А радіо, телебачення та Інтернет вважається інструментом у формуванні громадської думки, яка допомагає громадян публічно брати участь у діалозі як між собою, так із інститутами влади.

Формування громадської думки – головна мета засобів масової інформації. Власне громадська думка є основою для утворення різних товариств,

¹²⁸ Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку. Требіна М.П., Васильєв Г.Ю., Воднік В.Д. Монографія./ – К., 2013.

¹²⁹ Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-XII [Електронний ресурс] - Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>

цивільного в тому числі. Безпосередньо в громадській думці проявляється соціальна активність значної частини населення, безпосередньо не задіяної в законодавчому і політичному процесах. Громадська думка виражається в масовому засудженні або схваленні обумовлених дій, вчинків. Чим в суспільстві вище відсоток населення, що володіє власними поглядами, активною життєвою позицією, то більша і результативніша громадська думка.

У демократичному суспільстві найважливіша політика соціалізоване завдання ЗМІ - масове впровадження цінностей, заснованих на повазі закону і прав людини, навчання громадян мирно вирішувати конфлікти, ставлячи під сумнів суспільний консенсус щодо основних питань державного устрою¹³⁰.

Освітня, інформаційна і соціальна діяльність дозволяють ЗМІ виконувати функцію критики і контролю. Цю функцію в політичній системі здійснюють не тільки мас-медіа, але і опозиція, а також спеціалізовані інститути прокурорського, судового та іншого контролю. У демократичному суспільстві в здійсненні контрольної функції ЗМІ спираються як на суспільні думка, так і на закон. Вони проводять власні журналістські розслідування, після публікації результатів, яких, часом створюються спеціальні парламентські комісії, заводяться кримінальні справи або приймаються важливі політичні рішення.

Інформація є невичерпним джерелом влади, і її витік може спровокувати зародження власної думки про те, що відбувається в країні в свідомості народних мас. Однак, право на інформацію, свободу слова є природним і незаперечним правом людини, яке не дароване владою, хоча багато в чому і залежить від неї.

На жаль, сьогодні вітчизняне законодавство в сфері ЗМІ не відрізняється досконалістю. Не рідкісні ситуації приховування об'єктивної інформації посадовими особами. Існують думки про те, що «утворені при багатьох структурах прес-центри, центри з громадськими зв'язками і інші подібні

¹³⁰ Мучник А. М. Засоби масової інформації і політика // V Всеукраїнська науково-практична конференція "Інноваційний розвиток середовища життєдіяльності людини". 24–25 квітня 2012 р. /А. М. Мучник. – Полтава: ПЕП, 2012.

підрозділи стали не посередниками взаємовідносин органів влади та засобів масової інформації, а своєрідним бар'єром в такому спілкуванні, організаційної структурі, покликаної дозувати, проціджувати, а іноді і спотворювати інформацію, навіть своєрідною цензурою»¹³¹. Інформація часто стає інструментом маніпулювання громадською думкою і настроями з боку держави, що особливо гостро проявляється в ході виборчої кампаній.

В даний час загальна технологія маніпулювання переважно використовує вплив на аудиторію по каналах, які найменше контролюють свідомістю людей. Таким чином, в масову свідомість впроваджуються соціально-політичні ілюзорні ідеї, які несуть певні цінності і норми, які сприймаються в більшості випадків на віру, без критичного осмислення.

Метою політичного маніпулювання є створювана ЗМІ псевдо-реальність, яка може повністю змінити у свідомості людей співвідношення між добром і злом, правдою і брехнею і т.д.¹³². Важливим джерелом маніпуляції служить те, що завдяки володінню монополією на інформацію ЗМІ визначають пріоритети подій.

Замість того щоб формувати молоде громадянське суспільство, реалізовувати демократичні цінності і доносити достовірне громадську думку,

щоб потім вже впливати на політичний курс, власники ЗМІ створюють фіктивний голос народу, і, спираючись на цю псевдо підтримку, намагаються впливати на політичну сферу.

Замість розробки політичної стратегії, прийняття і застосування конкретних політичних рішень влада все частіше і частіше звертається до технологій кризового управління інформацією.

Таким чином, в умовах сучасного інформаційного простору ЗМІ, за допомогою використання великої кількості різноманітних технологій, здатне

¹³¹ Крюков О.І. Громадянське суспільство як чинник побудови демократичної політичної системи [Електронний ресурс]/О.І. Крюкова. – Режим доступу : http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/11_2009/8.pdf

¹³² Городенко Л.М. Засоби масової інформації у контексті громадської думки: формування, функціонування, жанрові прийоми: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук: спеціальність 10.01.08 – журналістика / Л.М. Городенко. – К., 2003. – 12 с.

формувати громадську думку і, отже, таємно впливати на ситуацію в певному напрямку. Увага до зростаючої ролі впливу засобів масової інформації на формування свідомості людей в наші дні зростає. Це, в свою чергу, перешкоджає здійсненню демократії і формування громадянського суспільства.

Отже, процес становлення інформаційної демократії в нашій країні знаходиться в зародковому стані, і потрібно буде ще чимало зробити для відповідності світовим стандартам. І, хоча законодавство незалежні засоби масової інформації ще існують на інформаційному просторі нашої країни, їх механізми для реагування на реальні проблеми громадян, що озвучуються в Інтернет просторі і на незалежних радіочастотах істотно обмежені. Таким чином, в Україні в ході формування громадянського суспільства і активної підтримки існуючих процесів державою проблема ЗМІ і правового регулювання їх діяльності стоїть особливо гостро. Засоби масової інформації виконують величезну роль процесі становлення правової держави та формування громадянської культури. Виключно в результаті їх компетентної та чесної роботи кожен учасник товариства зможе здобути навички співпраці, спілкування, комунікації і застосовувати їх в професійному середовищі. Це в свою чергу послужить удосконаленню українського суспільства і розвитку громадянської активності особистості.

2.6. Місце і роль засобів масової інформації в життєдіяльності Української державності

Сфера ЗМІ у сучасному суспільстві відіграє надзвичайно важливе значення, адже формує громадську думку. Ми живемо у державі, де поступово формується громадянське суспільство, а засоби масової інформації є чи не найголовнішою складовою, що сприяє його розвитку. Тема громадянського суспільства є дуже важливою у сфері суспільних наук, адже становлення інституту повноцінного громадянського суспільства сприятиме розвитку

позитивних явищ у країні, зокрема демократизації самого суспільства.

Можна поспостерігати великий кількісний та якісний стрибок у становленні засобів масової інформації. У ХХ столітті стався справжній «інформаційний вибух». Сьогодні на планеті щорічно публікується понад 765 тис. книг тиражем понад 10 млрд. примірників, виходить 8220 щоденних газет тиражем до 515 тис. примірників, працює 29700 радіо- і 41100 телестанцій, функціонує близько 1,5 млрд. радіоприймачів, щовечора в будинках запалюється до 570 млн. телевізорів. Вплив засобів масової інформації на населення величезний, адже вони формують громадську думку. У 90-ті роки з'явилося безліч нових видань, приватних і державних газет, нових теле- і радіопередач. Численні виступи ЗМІ з питань історичного минулого нашої Батьківщини сприяли зникнення ряду «білих плям» в історії нашої країни.

Раніше заборонені теми - стали відкритими.

Під масовою інформацією розуміються призначені для необмеженого кола осіб друковані, аудіо-, аудіовізуальні та інші повідомлення та матеріали. Виходячи з цього засоби масової інформації визначаються як, періодичне друковане видання, радіо-, теле-, відеопрограма, інша форма періодичного поширення масової інформації.

Модернізація і демократизація політичної системи передбачає розширення обсягу та рівня політичної участі громадян. Людський розвиток також пов'язаний з активним творенням вільної особистості, відкритого стабільного суспільства, його діалогу з державою.

Розглядаючи місце і роль засобів масової інформації в життєдіяльності Української державності, в такому контексті, необхідно провести дослідження категорії громадянського суспільства, яке передбачає його розгляд як «ідеальної» форми існування засобів масової інформації в державності.

Дійсно, якщо сформовані всі елементи громадянського суспільства, якщо втілені в реальність всі принципи і умови його існування, то держава не має можливостей здійснювати тотальний контроль над ним. В цьому випадку, всі важелі впливу на розвиток державності перебувають «в руках» громадян, а не в

компетенції державних органів.

Які ж історичні передумови формування в демократичних державних громадянського суспільства? Який сенс ховається за цим соціальним явищем? Для відповіді на ці питання необхідно, на початку, простежити еволюцію розвитку вчення про громадянське суспільство.

Громадянське суспільство – це сукупність поза державних та поза політичних відносин (економічних, соціальних, культурних, моральних, духовних, корпоративних, сімейних, релігійних), які утворюють сферу специфічних інтересів вільних індивідів – власників та їх об'єднань.

Серед учених побутують такі теорії походження громадянського суспільства, які безпосередньо пов'язані із :

- виникненням держав, тобто утворенням певного специфічного політико-територіального утворення, що має певну кількість населення, державний устрій , режим, форму правління, ряд законів, що регулювали різні види суспільних відносин з метою забезпечення благополучного суспільно – політичного ладу тої чи іншої країни. Безпосередньо поруч із цією теорією виникає інша. Сутність наступної думки полягає у тому, що громадянське суспільство виникло на противагу самій державі. Адже історія знає такі випадки, коли мало місце сильне невдоволення владою, яка була жорстокою і не бажала враховувати інтереси суспільства, а вивищувала лише власні. Людям не подобалася всездозволеність апарату правління, вони прагнули реалізувати власні свободи, права та можливості, які б забезпечувала, гарантувала, охороняла країна;

- із появою людей на Землі, їх еволюцією, змінами та вдосконаленням навколишнього середовища. Розвиток та встановлення родових та сімейних общин. Відбулися певні позитивні зрушення у соціально - економічній сфері. Тобто було характерним удосконалення виробництва, поділу праці, зміна умов розподілу продуктів, зростання чисельності населення. Ще у ті часи, коли побутував первісно – общинний лад, то єднання людей відбувалося завдяки виникненню потреби покращення життя через утворення невеликих груп задля

полювання, ведення спільного господарства;

- буржуазним суспільством із ліберальною демократією, що підпорядковується класовим інтересам певної організації¹³³.

Процес формування громадянського суспільства має поступовий характер, тому вчені виділяють загальні етапи його розвитку¹³⁴.

Перший етап. Початковий етап, у якому тільки зароджуються та відкриваються деякі ґрунтовні риси громадянського суспільства. Характеризується утворенням простих об'єднань людей, що сформувалися через різні причини. Було пов'язано із найпростішими потребами людини та їх задоволенням завдяки груповій праці людей, зокрема це полювання, будівництва первісних жител, захист від ворогів та великих хижих звірів.

Другий етап. Збільшується чисельність населення та їх можливості. Становлення виробничої сфери життєдіяльності. Об'єднання людей стає більш функціональним. На цьому етапі поняття первісна община та громадянське суспільство є тотожними.

Третій етап. Виникнення перших держав, які починають поглинати процес формування, ще недобре сформованого, громадянського суспільства. Зароджується класова нерівність. Утворення цілого стану рабів – безправної дешевої (у деяких випадках і безкоштовної) робочої сили, які позбавлялися будь – яких прав і мали лише обов'язки, за невиконання яких чекала найвища міра покарання.

Четвертий етап. Загострюються відносини між владою та народом, соціальні протиріччя. Активізується формування різних структур задля захисту громадянського суспільства. У примусовій формі у деяких державах виникають певні гарантії свобод для найбільш знедолених та безправних верств населення. Утвердження базових соціальних прав та свобод: політична свобода, економічна незалежність кожного індивіда, що передбачала формування

¹³³ Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку. Требіна М.П., Васильєв Г.Ю., Воднік В.Д. Монографія/– К., 2013.

¹³⁴ Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії :[монографія] / І. О. Кресіна, О. В. Скрипнюк, А. А. Коваленко та ін. ; за ред. І. О. Кресіної. - К. : Логос, 2007. - 316 с.

приватної власності.

П'ятий етап. Пов'язаний з утвердженням капіталістичних відносин, закріплення загальної рівності всіх людей. Це розширює можливості громадянського суспільства в цілому.

Шостий етап. Формування громадянського суспільства вже у сучасних державах шляхом буржуазних революцій у країнах Західної Європи. Справжнє функціонування відбулося тоді, коли були прийняті такі законопроекти міжнародного значення як : «Білль про права людини» та «Декларація прав людини та громадянина»¹³⁵.

У ході розвитку держави та плину часу змінювалися погляди та уявлення про громадянське суспільство. Велику роль в ідеологічному формуванні цього поняття в Україні відіграли такі визначні постаті як Іван Франко, Михайло Грушевський, Михайло Драгоманов, які навіть присвячували власні книги темі формування громадянського суспільства. Михайло Драгоманов говорив про те, що головною причиною формування громадянського суспільства є історичний розвиток (еволюція) людських об'єднань, який почав свій шлях формування від найдавніших часів. Ці події відбувалися під впливом вдосконалення матеріального виробництва, яке у свою чергу почало формуватися завдяки різним людським осередкам, зокрема сім'ї. Людське суспільство, незважаючи на складність своєї організації, є утіленням демократичної організації. Це твердження він вважав найправильнішим. Найбільше прагнув того, аби відбулося утворення федерації слов'янських народів, яка б існувала завдяки принципам рівності та демократизму. Не було би поділу суспільства на стани, що на думку Драгоманова було неприпустимо. Ось це федеративне утворення стало би інструментом знищення процесу гноблення народів на національній основі¹³⁶.

Іван Франко також зробив значний внесок у формування поглядів про

¹³⁵ Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії :[монографія] / І. О. Кресіна, О. В. Скрипнюк, А. А. Коваленко та ін. ; за ред. І. О. Кресіної. - К. : Логос, 2007. - 316 с.

¹³⁶ Історія України : навч. посіб. для старшокласників / Ю.А. Мицик, О.Г. Бажан, В.С. Власов. - К. : Києво-Могилянська академія, 2005. - 576 с..

громадянське суспільства. Стверджував, що суспільний розвиток є звичною закономірністю, що обумовлена людською працею. Громадянське суспільство у Франка ґрунтувалося на таких чинниках :

- політична свобода. Громади були найголовнішими осередками всього суспільства, що могли здійснювати управління. Повинно утвердитися народовладдя. Влада не має здійснювати вплив, тобто виступати як апарат примусу. Політична свобода включає такий структурний елемент як національна свобода. Іван Франко багато уваги приділяв національному питанню. Виступав за незалежність кожної нації. Наставляв інтелігенцію на те, аби вона почала формування власної української нації ,яка б мала власну культуру, історію, закони.

- Господарська свобода. Потрібно подолати нерівність людей, аби ті, що працюють, тобто трудящі, також набули певних прав. Франко вважав,що управління народ знизу повинен здійснювати самостійно і аби кожен працював сам на себе. Мріяв , щоб прості робітники могли задоволити повністю всі свої потреби.

- Громадська свобода. Свободи та права кожного індивіда стають центральною темою будь – якого суспільства. Громадська свобода повинна була ґрунтуватися на принципах демократизму та рівності.

За Михайлом Грушевським, суспільство повинно складатися з вільних люди, які прагнули об'єднання, бо в іншому разі виник би ряд проблем. Кожен індивід цінується суспільством. Побутував такий вислів : « Дозволено все, що не заборонено законом». Висловив таку думку, що Україна обов'язково стане незалежною , демократичною, суверенною республікою, у якій будуть забезпечувати гарантії прав та свобод усіх громадян. А також забезпечуватиметься демократизація та рівність. Найголовніша проблема, яку висвітлював у своїх творах була національна самовизначеність¹³⁷.

Формування громадянського суспільства у будь – якій країні має

¹³⁷ Історія України : навч. посіб. для старшокласників / Ю.А. Мицик, О.Г. Бажан, В.С. Власов. - К : Києво-Могилянська академія, 2005. - 576 с..

індивідуальний характер.

Громадянське суспільство має деякі властиві ознаки:

- наявна приватна власність, усі види якої захищаються державою за допомогою здійснення правосуддя;

- за своїм характером є об'єднанням рівних між собою та перед законом людей;

- кожна людина є індивідом, відіграє велике значення для усього суспільства. Метою кожної держави є безпосереднє завдання задовільнити бажання кожної людини без шкоди для суспільства. Тобто життя повинно бути комфортним. Держава повинна створити сприятливі умови, аби кожен індивід міг повноцінно розвиватися, брати активну участь у політичному житті, користуватися

- економічною свободою;

- ефективність системи соціального захисту;

- кожна особистість має право самостійно обирати вид діяльності, у сфері якої бажає працювати та розвиватися;

- демократія;

- група середнього класу людей є основою цього суспільства;

- гарантії захисту прав та свобод людей;

- свобода думки, письма, друку, засобів масової інформації, слова¹³⁸.

Тобто кожна особа, якщо вона має бажання, то може висловлювати власну думку у будь-який спосіб, що не суперечить закону. Ці права гарантуються, охороняються та забезпечуються самою державою;

- саме суспільство не є простою хаотичною сукупністю людей;

- громадянське суспільство сприяє формуванню демократичної, високорозвиненої, правової держави;

- важливе значення у формуванні громадянського суспільства відіграє правова держава. Адже громадянське суспільство є її основою, важливою

¹³⁸ Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії :[монографія] / І. О. Кресіна, О. В. Скрипнюк, А. А. Коваленкотайн. ; заред.І. О. Кресіної. - К. : Логос, 2007. - 316 с.

складовою.

- Громадянське суспільство ґрунтується на певних принципах, зокрема :

- верховенство закону. Тобто закон має велику юридичну силу і відповідно за його невиконання передбачено різні види юридичної відповідальності;

- принцип розподілу влади, зокрема на законодавчу, виконавчу, судову.

Цей принцип є характерним безпосередньо для країн із демократичним політичним ладом. При цьому значення усіх гілок є рівноцінним, жодна не постає вище іншої;

- ефективна судова влада. Судді повинні бути справедливими, добросовісними, неупередженими та керуватися виключно нормами закону. Суддя захищається державою, має свій правовий статус, тобто певні права та обов'язки. А найголовніше те, що суддя повинен бути незалежним від усіх зовнішніх впливів, аби приймати правильні рішення. Ці всі умови повинна забезпечити сама держава;

- взаємна відповідальність людини та держави;

- працює принцип відкритості(гласності), публічності і загальної проінформованості. Є вільний доступ практично до будь-якої інформації.

- справедливість¹³⁹.

Із принципів безпосередньо впливають функції громадянського суспільства:

- є засобом самовизначення та самореалізації індивіда. Тобто таким чином люди об'єднуються у певні спільноти і вирішити проблеми чи задовільнити власні інтереси можуть на рівні місцевого самоврядування;

- інструмент для творення демократичної влади та суспільства;

- функція захисту. Захист не тільки прав та свобод однієї людини, а й інтересів певних груп перед іншими.

¹³⁹ Основи демократії: Навч. посібник для студентів вищ.навч. закладів / Авт. колектив: М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарук та ін.; За заг. ред. А. Колодій; М-во освіти і науки України, Ін-т вищої освіти АПН України, Укр.-Канад. проект "Демократична освіта", Інститут вищої освіти. – К.: вид-во "Ай-Бі", 2002. – 684с.

Будь-яке громадянське суспільство не зможе існувати та виконувати свої функції без атрибутів, таких як :

- незалежність від держави. Добровільні утворення, групи спілки чи асоціації, що визнають свою незалежність або автономність на індивідуальному та колективному рівні;

- публічна політична діяльність. Відбувається створення певної стратегії задля створення громадянського суспільства. Країна повинна бути спрямованою на задовільнення громадських інтересів;

- організоване життя вільних та рівних перед державою, законодавством та судом людей;

- розвиток публічної сфери, засобів та центрів комунікації, розробки інновацій у цій сфері. Наслідком цього є формування певної громадської думки. Держави між собою насправді відрізняються за рівнем розвитку громадянського суспільства¹⁴⁰.

Є держави, у яких взагалі громадянське суспільство не є розвиненим, започаткованим, тобто просто відсутнє.

На вищому щаблі стоять держави, які здійснюють ряд заходів, дій та прийомів аби включити поняття громадянського суспільства у дійсність, тобто перебувають на стадії розвитку та встановлення.

І третя група - це держави, що досягли найвищого рівня розвитку та змогли встановити систему громадянського суспільства.

Що стосується України, то вона відноситься до другого типу держав. Громадянське суспільство є неконсолідованим та значно відстає від інших розвинених країн, проте воно починає розвиватися. На даний час в Україні відбувається процес встановлення громадянського суспільства, що має поступовий характер. Цей процес встановлення є доволі проблематичним, тому що порушують основні засади, ознаки та характер громадянського суспільства.

¹⁴⁰ Основи демократії: Навч. посібник для студентів вищ.навч. закладів / Авт. колектив: М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарук та ін.; За заг. ред. А. Колодій; М-во освіти і науки України, Ін-т вищої освіти АПН України, Укр.-Канад. проект "Демократична освіта", Інститут вищої освіти. – К.: вид-во "Ай-Бі", 2002. – 684с.

По-перше, відбувається порушення конституційних прав та свобод громадян. Відбуваються навіть замах на природні права людини. Наявне явище внутрішнього розколу держави, бо при цьому враховується політична, етнічна, конфесійна та соціальна роздробленість суспільства.

По-друге, люди все частіше починають звертатися до немирних неконституційних способів захисту власних інтересів та думок. Усе частіше відбуваються мітинги, страйки, пікетування, тобто акції протесту аби заявити та привернути увагу до себе.

По-третє, у розвинених країнах найбільше коштів вкладається у сфери науки, культури, освіти.

По-четверте, зростання рівня соціального розшарування.

Із позитивного можна зазначити те, що у нас є поділ влади на три гілки: законодавчу, виконавчу, судову. Намагання країни створити соціально-політичну стабільну державу. Держава всіляко намагається забезпечувати верховенство права та закону.

Як зазначалося вище, засоби масової інформації є одним із ключових елементів процесу формування громадянського суспільства, які представляють собою сукупність текстових, відео-, теле-, радіо засобів та документів, які є доступними та зрозумілими великому загалу людей, що виконують такі функції як: інформативну, пізнавальну – наукову, розважальну. ЗМІ покликані розповсюджувати нову інформацію різного характеру. Кожна країна має власні засоби масової інформації. Під ЗМІ ми розуміємо: телебачення (телевізійні канали); радіобачення; газети; журнали; книги; мережа Інтернет; кінематограф; рекламні щити та панелі (а також відео– та телетекст); книги; преса; видавництво¹⁴¹.

Усі ці елементи разом становлять єдину цілісну систему, що працює задля задоволення певних потреб людини. Необхідність усебічної передачі соціальної інформації, яка формує масову свідомість, стала однією з головних причин, що

¹⁴¹ Політологія. Навчально-методичний комплекс /Кирилук Ф.М., Конверський А.Є., Білик В.Ф. // Київ: Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. 2004. 697 с

викликали виникнення ЗМІ. Інші засоби не в змозі здійснювати оперативно, регулярно та у великому масштабі впливати на думку людей. Основною метою діяльності ЗМІ є вплив на суспільну думку. Успіх у вирішенні цього питання пов'язаний з діалектичним поєднанням вже існуючих поглядів та формуючого впливу на них.

Ми живемо в інформаційному просторі, тому розвиток ЗМІ проходить досить швидко та продуктивно. Адже кожного дня ми отримуємо нову інформацію з різних джерел. Найголовніша мета ЗМІ – приваблення чим більшої аудиторії. Ще століття тому наші предки дізнавалися щось нове за допомогою чуток, переказів, газет та радіо. А для сучасної людини дізнатися якісь новини не є проблемою. Певною мірою ми можемо сказати, що сама людина є засобом масової інформації. Адже кожного дня вона збирає, отримує, обробляє, обдумує, обґрунтовує та відтворює велику кількість інформації. Адже навіть певні факти чи новини люди дізнаються у суспільстві за допомогою спілкування одне від одного.

Історія формування засобів масової інформації. Етапи розвитку.

Історію розвитку та формування ЗМІ варто розглянути безпосередньо на прикладі України, для якої характерні такі етапи формування.

1. До початку нашої ери – до XV століття. Виходять перші рукописні книги. Доба розвитку літописів. Найголовнішим джерелом є «Повість минулих літ», що була створення київським ченцем Нестором Літописцем. У цій праці висвітлюється історія розвитку, становлення князів, їх правління за доби Київської Русі. Цей твір є безцінним джерелом у творенні нашої історії. Неоцінене значення має і «Остромирове Євангеліє», що є єдиним рукотворним джерелом, яке дійшло до наших часів. Варто приділити увагу Ярославу Мудрому і його діяльності. Саме він відкрив на той час найбільшу бібліотеку. Згодом запровадив систему скрипторіїв. Скрипторії – це приміщення, у яких відбувалося переписування книг. Тобто своєрідне місце творення та видання нових підручників. Саме тому за часів Ярослава Мудрого Київська Русь зазнала

чи не найбільшого свого розвитку¹⁴².

2. Із XV по XVII століття. Період перших друкованих видань. Розвиток друкарства бере свій початок ще з XVI століття, у добу заснування Острозької академії та піднесення книгодрукування. Книги та преса є найдавнішими елементами ЗМІ. Важливий внесок у розвиток здійснив Іван Федоров – один із перших українських книгодрукарів, який у 1574 році видав «Апостола», а пізніше – славнозвісного «Букваря». У цей період починають з'являтися братства, які були своєрідними центрами розвитку освіти. Вони згодом також почали займатися видавництвом книг. Важливе місце мають і різні статті та договори під час Національно – визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, а згодом – доби Руїни.

3. XVIII – XX століття. Розвиток інституту журналістики. У цей час починає свою роботу таке угруповання як «Руська трійця», представниками якої були Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич та Яків Головацький, які видали перший альманах українською мовою «Русалка Дністрова». Саме тому їх називали «будителями» українського народу. Великим кроком уперед стало видання першої україномовної газети «Зорі Галицької» (1848 рік). Поряд із цим була створена «Галицько – руська матиця», до компетенції якої належала організація видання підручників і книг для народу українською мовою. Не можна не згадати і про творчість таких великих митців, що діяли у цей час, як Іван Котляревський, Григорій Квітка – Основ'яненко та Петро Гулак – Артемовський. Догматичні підходи і принципи до вивчення та пояснення журналістських фактів минулого, які панували у доперебудовні часи, стримували можливості виявлення і залучення до наукового дослідження усієї численної спадщини національної преси. Треба було відмовитись від штучного, тенденційного поділу її, як було раніше, на прогресивну і реакційну, на революційно-демократичну і націоналістичну з наданням переваг першим над другими. Необхідність переоцінки методологічних принципів-догм минулого

¹⁴² Історія України : навч. посіб. для старшокласників / Ю.А. Мицик, О.Г. Бажан, В.С. Власов. - К : Києво-Могилянська академія, 2005. - 576 с..

була очевидною для всіх. Ось чому на передній план наукової дискусії виступила проблема періодизації історико-журналістського процесу¹⁴³.

4. 1990 – сьогодні. Сучасний інститут журналістики має рухливий характер, що відображається у тенденціях бурхливих змін у різних галузях суспільного життя. Наша держава все більше розвивається у цій галузі завдяки певним інноваціям, відбувається інтеграція українського інституту журналістики в міжнародний інформаційний простір. Можна виділити наступні причини цього позитивного процесу :

1. розвиток різних технологій, що допомагають глибше дослідити певну тему та подати її для широкого загалу населення;

2. зростання розуміння державою, різними соціальними групами суспільства важливості правдивого подання найрізноманітнішої інформації, формування якої повинна забезпечуватися за допомогою принципу незалежності;

3. процес розвитку найважливіших та найпопулярніших інформаційних систем, зокрема Всесвітньої мережі Інтернет¹⁴⁴.

На мою думку, чи не найважливішою ознакою громадянського суспільства є гарантія прав та свобод людини. Зокрема право на свободу слова, друку, висловлення власної думки. Це безпосередньо пов'язано із засобами масової інформації, що просто заповнили наш світ. По-справжньому вільно різні види ЗМІ можуть існувати та розвиватися лише у демократичній правовій державі, де вища панівна верхівка не вказуватиме на те, яку інформацію потрібно поширювати, а яку – ні. Будь - яке громадянське суспільство, яке у тій чи іншій державі зайняло найвищий щабель розвитку, не зможе повноцінно працювати без своєї важливої складової – ЗМІ. У кожній із держав є певні норми, що регулюють роботу ЗМІ. У нашій державі правовою основою їх діяльності є закон « Про телебачення та радіомовлення». У самому законі

¹⁴³ Історія України : навч. посіб. для старшокласників / Ю.А. Мицик, О.Г. Бажан, В.С. Власов. - К : Києво-Могилянська академія, 2005. - 576 с..

¹⁴⁴ Політологія. Навчально-методичний комплекс /Кирилюк Ф.М., Конверський А.Є., Білик В.Ф. // Київ: Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. 2004. 697 с

спочатку висвітлюється саме поняття ЗМІ та їх структурних елементів. Ми зустрічаємося із ґрунтовним поясненням про основні засади роботи, осіб, що працюють у даній галузі, про сукупність програм, організацій та технічних пристроїв, що допомагають здійснювати функціональне значення ЗМІ.

Згідно з статтею, закон розповсюджується на усіх суб'єктів, що працюють у сфері журналістики. Важливим є і те, що ця правова норма пояснює основи статутної діяльності та способу розповсюдження інформації.

Держава не чинить перепон для роботи журналістів, а навпаки ставить собі за мету побудувати необхідні умови для функціонування засобів масової інформації, щоб вони могли задовольнити інформаційні потреби громадян України. Закон передбачає і те, що наша країна не повинна створювати перешкод задля роботи передач з інших країн, що ведуться мовами національних меншин, чи мовою подібною до державної.

Важливим моментом є і те, що держава намагається забезпечити та охороняти ЗМІ від тиску зверху чи захоплення однією особою великої кількості каналів, задля введення у широкі маси населення власних суб'єктивних інтересів (процес монополізації). Відповідно до статті 5 закону «Про телебачення та радіомовлення» держава повинна забезпечувати гарантії свободи діяльності телеорганізацій. Найголовнішою метою є забезпечення принципу незалежності роботи різних організацій. Жодні органи державної влади, місцевого самоврядування, певні громадські чи релігійні об'єднання, окрема група працівників не можуть втручатися у роботу інформаційної організації¹⁴⁵.

Що стосується основних завдань державних каналів, що здійснюють свою діяльність у сфері телекомунікацій, то можна виділити такі:

1. доцільне та своєчасне повідомлення громадян та інших осіб, що проживають на території України про події, що мають статус ситуацій надзвичайного характеру. Даний вид подій передбачає певну загрозу та шкоду

¹⁴⁵ Кін Д. Мас-медіа і демократія / Пер. зангл. О.Гриценко, Н.Гончаренко. - К., 1999

здоров'ю, життю населення;

2. розповсюдження програм для різних соціальних та вікових категорій, для того щоб максимально повно задоволити інтереси всіх осіб. Передбачається створення установ, які б продукували програми різного характеру. Наприклад:

- науково – пізнавального. Передбачає показ та висвітлення певних наукових фактів із різних галузей науки;
- культурно – художнього. Створюються програми задля задоволення культурного інтересу населення. Пізнання різних видів мистецтва;
- навчального. Призначені для різних вікових груп, щоб консолідувати раніше отриманні знання та отримати новий практичний досвід;
- розважального. Метою створення є розважити людину та підняти її настрій;
- спортивного. Для отримання повноцінних знань чи певних цікавих новин із світу спорту.

Проте організації, що працюють у сфері журналістики мають певні заборони :

1. заклик до початку воєнних дій, заклик до дискримінації за статевою, расовою, національною, віковою, релігійною ознаками ;

2. поширення певного виду інформації , що не була призначена для розповсюдження для широкого загалу, тобто розповсюдження інформації державного значення чи таємниці;

3. пропаганда шовіністичної політики, тобто зверхності одних людей над іншими через якусь ознаку;

4. трансляції програм різного характеру , що можуть принести значні негативні зрушення у психологічний стан людей певних груп , тобто дітей чи підлітків, вагітних жінок чи літніх людей;

5. реклама засобів та предметів , що шкодять фізичному стану людини. Зокрема розповсюдження інформації (реклами) про наркотичні речовини та психотропні засоби;

6. категорично забороняється використання певних методів чи способів під

час транслявання передачі , що впливають на підсвідомий стан людини або можуть нанести непоправної шкоди здоров'ю особи;

7. заклики до насильницьких змін конституційного ладу нашої держави;

8. забороняється транслявання передач про ворожіння (гадання) або про надання платних послуг стосовно методів та видів народної , тобто нетрадиційної, медицини.

9. показ певних творів , у яких фігурує особа людини , що відноситься до переліку осіб , які чинять загрозу національній безпеці держави;

10. поширення матеріалів, які покликані принижувати честь та гідність громадян;

11. трансляція передач з певними іграми чи конкурсами , що передбачають грошову оплату за участь у них, стягнення коштів за з'єднання під час телефонного дзвінка чи повідомлення, що не відповідає ціні , обраної абонентом тарифу¹⁴⁶.

Звісно ЗМІ є одними із головних інструментів у популяризації національних ідей та інтересів, тому держава встановлює певні правила щодо використання української мови, а саме:

- не менше 50 % має становити саме національний продукт;
- що стосується аудіо продукції, то не менше 35 % відсотків українських пісень на добу;
- забороняється розповсюдження аудіо творів, які містять у собі ідею засудження та викриття злочинного характеру тоталітарного режиму;
- телеорганізації при здійсненні своєї діяльності повинні забезпечувати не менше 60 % введення передач, зокрема розважального чи інформаційно – аналітичного характеру;
- що стосується мови, якою здійснюються аудіо передачі (пісні) , то воно може ґрунтуватися частково на основі української мови та частково іноземними мовами, які є офіційними та якими користуються країни – учасниці

¹⁴⁶ Закон України « Про інформацію» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 48, ст.650

Європейського Союзу¹⁴⁷.

На даний час гостро постає проблема використання засобами масової інформації української мови. Тому були вжиті певні заходи стосовно цього питання:

- різні телепередачі повинні здійснювати свою роботу національною мовою. Проте у мінімальному обсязі можуть використовуватися мови національних меншин, а також корінних народів, чи використання мов міжнародної спільноти;

- у загальному тижневому обсязі показ фільмів національною мовою на телеканалах не повинен становити менше 60 %;

- передача вважається проведеною національною мовою тільки тоді, коли особи, які беруть участь у передачі, озвучені українською мовою;

- для реалізації певного особливого, креативного задуму частина передачі або фільму (10 %) може озвучуватися іноземною мовою чи мовою національної меншини;

У різних видах телепродуктів, виконаних українською мовою, дозволяється не використовувати дублювання чи озвучування у таких випадках:

- коли ведеться прямий репортаж із гарячої точки, тобто безпосередньо із місця певних подій;

- у певних аудіо записах (музика) , які містять текстовий супровід на екрані монітора чи телевізора;

- у публічних виступах, творах, які представляються корінним народом чи певною національною меншиною.

Проте є такі випадки, у яких українська мова не повинна використовуватися в обов'язковому порядку, зокрема:

- телеорганізація має статус установи із закордонним мисленням;
- трансляція передач, які проводяться виключно іноземними мовами. Це

¹⁴⁷ Закон України « Про інформацію » // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 48, ст.650

здійснюється лише із пізнавальною – науковою метою задля вивчення нових мов, розширення свого кругозору;

- суб'єктів державного іномовлення;
- телепередачі наукового спрямування мовами міжнародної спільноти, тобто мовами країн, що є учасниками Європейського союзу¹⁴⁸.

ЗМІ охоплює й інші ознаки та принципи громадянського суспільства, що є взаємно пов'язаними. Чому є таким важливим шлях побудови громадянського суспільства в Україні за допомогою засобів масової інформації?

По-перше, відбуватиметься розвиток принципу демократизму. Думка кожної людини є вважатиметься цінною та буде важливим інструментом у творенні майбутньої держави. Я вважаю, що саме цей принцип у наш час є повністю розвиненим. Адже кожний має сторінку у соціальних мережах, до щоденно пише певні пости чи статті, деякі мають власні сайти, канали, за допомогою яких висловлюють власну думку стосовно певного питання чи проблеми, дають поради чи діляться життєвим досвідом.

1. Значення ЗМІ полягає у тому, що відбувається забезпечення права кожного індивіда на самовираження, на висловлювання власної думки.

2. Забезпечення принципу системи соціального захисту.

Іноді трапляється таке, що права людини порушуються і їй не надали певні органи соціального захисту чи допомоги. Вирішення тих чи інших справ часто відбувається завдяки залучення ЗМІ, аби справа була вирішеною та людині була надана відповідна допомога.

3. За допомогою ЗМІ відбувається забезпечення певних інтересів, прав людини чи здійснення допомоги.

4. Завдяки розвитку публічної сфери відбувається формування громадської думки.

5. Забезпечення принципу гласності (відкритості). ЗМІ на даний час намагаються зробити все можливе аби питання чи проблеми різного характеру,

¹⁴⁸ Закон України «Про інформацію» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 48, ст.650

що цікавлять громаду, були максимально відкритими, чистими та прозорими. Тому на деяких каналах ми можемо бачити онлайн - трансляції з Верховної Ради України, різні судові засідання, якщо вони не є закритого типу.

6. ЗМІ у даній ситуації можуть виступити як інструмент довіри між владою (тобто посадовими особами) та звичайними громадянами. Адже завдяки певним телевізійним зверненням, висвітленням хвилюючих проблемних питань, спільними зусиллями можна встановити певний взаємозв'язок, який би ґрунтувався на засадах абсолютної довіри.

7. До безпосередніх завдань ЗМІ можна віднести і зміцнення зв'язків із міжнародним співтовариством. Це дуже корисна можливість, тому що тоді Україна може залучитися допомогою чи просто дослідженням досвіду країн – сусідів задля побудови власного громадянського суспільства¹⁴⁹.

Не менш важливе значення відіграють функції ЗМІ у творенні громадянського суспільства¹⁵⁰:

1. Пізнавально-інформативна (антени). Сприяє розповсюдженню різноманітної інформації про найголовніші події держави та суспільства, проблеми, які склалися та методи їх вирішення. деякі проблемні питання можуть вирішуватися колегіально, що сприятиме певному укріпленню зв'язків між індивідами.

2. Виховна. Сприяє творчому мисленню та розвитку людини. Виховує високі моральні цінності та національну ідею в українців. Приводить таку думку, що потрібно здійснювати певні дії, чинити зміни задля зрушення процесу формування громадянського суспільства з мертвої точки.

3. Комунікативна. Відіграє функцію спілкування та налагодження контакту між людьми, що у подальшому може призвести до утворення певних спеціалізованих спілок, громад, що матимуть спільний вид діяльності. Завдяки групуванню людей виникатиме краща система соціального захисту населення.

¹⁴⁹ Лозовицький О.П. Засоби масової інформації // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін.—К.: Парламентське видавництво, 2011.—с.111

¹⁵⁰ Костирев А. Вплив ЗМІ на демократизацію політичного життя України //Новополітика. –2001. - No 6. - С. 26 - 29.

4. Ідеологічна. Пов'язана із прагненням здійснювати глибокий вплив на світоглядні основи та людські цінності, на свідомість людей, їх ідеали та прагнення.

Можна перерахувати наступний перелік завдань, покладених на громадські ЗМІ:

- стати за допомогою своїх програм точкою відліку для всіх членів суспільства й фактором соціального єднання та інтеграції всіх людей, груп і громад. Зокрема вони мають відкидати будь-яку дискримінацію за ознакою культури, статі, релігії чи раси та будь-яку форму соціальної сегрегації;

- стати форумом для громадських обговорень, у рамках яких можна було б висловлювати якомога ширший спектр поглядів і думок;

- неупереджено й незалежно подавати новини, інформацію та коментарі;

- створювати різноманітні плюралістичні й новаторські програми, які відповідають високим стандартам моралі й якості; не жертвувати якістю на користь ринкових сил;

- відображати різноманітні філософські ідеї та релігійні вірування в суспільстві з метою зміцнення взаєморозуміння й терпимості, а також сприяти підтриманню зв'язків між громадами в багатоетнічних і мультикультурних суспільствах;

- робити дієвий внесок за допомогою своїх програм у справу більшої поваги й поширення різноманітної національної та європейської культурної спадщини;

- забезпечити, щоб пропоновані програми містили суттєву частку продукції власного виробництва, зокрема художніх фільмів, драматичних та інших творчих робіт; враховувати потребу залучати незалежних продюсерів і співпрацювати з сектором кіно;

- збільшувати вибір, доступний для глядачів і слухачів, пропонуючи їм також програми, які зазвичай не транслюються мовниками комерційного

сектора мовлення¹⁵¹.

Громадськими називають засоби масової інформації, які діють в інтересах суспільства в цілому і за рахунок громадського фінансування, і не виражають приватних або вузьких владних інтересів.

Важливою передумовою функціонування громадських медіа є діяльність ЗМІ на засадах плюралізму, існування в країні традицій неупередженої журналістики, спрямованої на об'єктивне висвітлення певних подій, ведення відкритої дискусії, а не на обслуговування державних чи приватних інтересів.

Громадянське суспільство повинне мати можливості для інформування громадян: цьому можуть сприяти громадське телебачення і радіо, підтримка ЗМІ громадського характеру.

Отже, однією з найголовніших перешкод для перетворення ЗМІ у впливовий інститут громадянського суспільства є, з одного боку, відносно низький рівень правосвідомості та нерозуміння переваг демократичних процедур владною елітою, а з іншого, – нерозвиненість судової влади, зневіра тих, на кого чиниться тиск, у тому, що можна знайти захист в органах правосуддя. До названих чинників долучається бідність переважної більшості населення, а разом з нею – відсутність економічної незалежності й упевненості у власних силах інститутів громадянського суспільства¹⁵².

Таким чином, за роки незалежності в Україні склалась мережа інститутів громадянського суспільства, завдяки яким суспільне життя набуло певних рис громадянського суспільства. Формально існує правове поле, необхідне для захисту прав особи та для її добровільної участі у вирішенні громадських справ.

Водночас активність громадських організацій та їх вплив на суспільне життя і свідомість людей ще недостатні, а рівень правової захищеності

¹⁵¹ Ірина Клименко, Ростислав Павленко. Громадські ЗМІ: поняття, міжнародний досвід і перспективи для України// журнал "Добра воля".- 2003.-№6

¹⁵² Ірина Клименко, Ростислав Павленко. Громадські ЗМІ: поняття, міжнародний досвід і перспективи для України// журнал "Добра воля".- 2003.-№6.

індивідів і груп, які вони утворюють, далекий від бажаного. Засоби масової інформації, які мали б підвищувати рівень цієї захищеності, самі поки що потребують захисту. Тиск як з боку держави, так і з боку могутніх приватних інтересів, позбавляють ЗМІ свободи та неупередженості, а людей – повної та об'єктивної інформації. Це особливо помітно в періоди, коли вирішуються важливі політичні питання – під час виборів, референдумів, політичних кризових ситуацій тощо.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ФОРМУВАННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

МОНОГРАФІЯ

Авторський колектив:

Віннічук І.В., Волкова І., Голяк Л.В., Гришко В.І., Жмаченко Ю.Ю.,
Костюкович М., Лівчук С.Ю., Мельничук Ю.І., Міщук І.В.,
Пасічнюк В.Б., Садовнік В.П., Сахнюк В.В., Цимбалюк В.І.,
Юхимець О.І., Якимчук М.Ю.

Формат 60х84/16. Ум. друк. арк. 9,3
Тираж 300 пр. Зам. №м2-19.
Підписано до друку 22.05.2019

Видано:
КУПРІЄНКО СЕРГІЙ ВАСИЛЬОВИЧ
А/С 38, Одеса, 65001
e-mail: orgcom@sworld.education
www.sworld.education

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК-4298
*Видавець не несе відповідальності за достовірність
інформації, яка надана у виданні*

ФОП Москвін А.А. Цифрова друкарня "Сору-Арт"
м. Запоріжжя

